

ХЕРЦЕГНОВСКИ ЗЛАТАРИ У XVIII ВЕКУ

О Херцег-Новом XVIII века постоји релативно доста већих и мањих студија, информација о историјским збивањима, поморској и копненој трговини, популацији, обичајном праву и правном уређењу града, здравству, животу Топалске комунитале, а понешто и из културне историје.¹ Занемарена тема остало је занатство, а сходно томе и сазнања о економском и друштвеном положају занатлија у оквиру тада владајућег глобалног система, о друштвеном рангирању појединих заната унутар целокупног постојећег занатства, садржају занатских делатно-

¹ Главна употребљена литература у овом раду из наведених области је следећа: М. Злоковић, Млетачка трговац и Herceg-Novost, Бока 3, Херцег-Нови, 1971; А. Мелаковић, Манзстир Савина — Велика црква, ризница, рукописи, Београд, 1978; Б. Миловић, Подаци о популацији, неким занимањима, сточарству, наоружању и др. за подручје комунитали топалске (изузев Бијеле и Јопнице) из године 1780, Историјски записи, XII/1—2, Цетиње, 1956; исти, Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у Комунитали топалској (млетачки период), Цетиње, 1959; исти, Становништво Топле у другој половини XVIII вијека, Бока 4, Херцег-Нови, 1972; М. Милошевић, Трговачка дјелатност и капитал новонаселjenih hajduka као главни фактор развоја поморске привреде hercegновског краја у I половини XVIII вијека, Годишњак Поморског музеја у Котору, XVI, Котор, 1968; исти, Прилози проблематици комерце трговине poslije osvajaња Herceg-Novog i okoline od Turaka 1687, Бока 2, Херцег-Нови, 1970; С. Накићеновић, Бока, Српски етнографски зборник, 20, Насеља српских земаља, IX, Београд, 1913; Т. Поповић, Херцег-Нови, Херцег-Нови, 1924; Г. Спанојевић, Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI—XVIII вијека, Београд, 1970; исти, Први катастар херцеговског краја из 1702. године, Гласник Цетињских музеја, VII, Цетиње, 1974; П. Шеровић, Из архива старе Топалске општине код Херцег-Новог, Гласник Етнографског музеја, VIII, Београд, 1933; исти, Прилози проучавању народног живота у Бочи Которској у XVIII вијеку, Гласник Етнографског музеја, 24, Београд, 1961; В. Боровић, Топалска општина код Херцег-Новог у првој половини XVIII века, Гласник Географског друштва, XV, Београд, 1929; М. Црнић, Прија по документима из херцеговског Архива, Гласник Етнографског музеја, 26, Београд, 1963; иста (М. Црнић-Пејовић), Popis kapetana, суда i kancelijera topaljske opštine za period 1719—1759, godina, Бока 9, Херцег-Нови, 1977.

сти, врсти и квалитету производа налазећих занатлија у контексту потреба свих структура становништва, итд. Разлог томе требало би, највероватније, тражити у специфичности херцеговских архивских записа, а можда и у незаинтересованости за ту тему досадашњих истраживача прошлости Херцег-Новог.

У Архиву Херцег-Новог највећа серија из XVIII века је Политичко-управни млетачки архив. Садржајно он је у складу са функцијама провидура, главног представника венецијанске власти у Херцег-Новом. Провидур је био на челу комуналне и судске власти, изузев криминала, који је био у надлежности ванредног провидура у Котору. Због тога у архивским књигама и фасциклама недостају многи подаци који су неопходни за истраживања структура заната: уговори о преузимању у рад одређених послова, примања у службу шегрта, споразуми између занатлија, исте или разних струка, о заједничком раду, трговини и сл. Другим речима, недостаје углавном низ обавештења о свакодневном раду занатлија који би могли да допринесу задобијању целовитије слике о једном занату или занатству уопште.

Насупрот поменутиим мањкавостима, у Политичко-управним списима млетачког архива може се наћи низ података о пореклу занатлија или њихових породица, о породичним односима, њиховим некретнинама (земљишним поседима, кућама, радњама, магацинима, млиновима), дутовањима, сукобима са суграђанима, миразима њихових супруга, кћери, сестара, а кроз те пописе и о живоу њиховог животног стандарда. Те вести, иако нису од примарног значаја за проучавање занатства, драгоцене су јер обавештавају о материјалном стању и друштвеном положају занатлија и њиховом рангирању према врсти делатности у односу на друштвену преферираност и порекло самих занатлија.

Нешто података о занатлијама може се наћи и у Архиву топаљске општине, углавном о функцијама појединих занатлија у Комунитади, као и о њиховим породицама.

Судећи према тим херцеговским архивским записима занатство у Херцег-Новом у XVIII веку није припадало водећим привредним гранама. Разумљиво, оно се развијало у складу са просторним и популацијским развитком самог насеља. Непосредно после смене турско-млетачке власти, између 1690. и 1692. године у граду (Città), простору омеђеном градским зидинама, постојало је пет радњи Италијана.² У исто време била су још два дућана, такође Италијана, «in piazza»,³ на тргу који се на-

² Архив Херцег-Новог (даље: АХ), Catastico delle terre, case e molini di Castel Nuovo, 1690—1692, по. 2, стр. 338, 340, 355; Бовани Карло Морели, Доменико Руфер, Рево и Пасквалин Бенаро, Зуане Палиши.

³ Исто, стр. 348; Франческо Милерси, Званс Данфи.

лазио пред главним вратима града (данашња Сахат кула), и где се одржавао пазар све до градње данашње тржнице. Још до краја треће деценије овог века продавало се „под мурвама и на пижулама“.⁴ Радње се помињу у првом катастру Херцег-Новог и у Топлој, насељу потпуно руралног типа, које се тада протезало од цркве св. Анђела ка Игалу. Ту је било између 1690. и 1692. године пет радњи новопрдошлог становништва.⁵

Изгледа да у тој последњој деценији XVII века још није било отворених радњи у „Вароши“, бар нису регистроване у поменутом катастру, иако су постојале као грађевине, преостале од Турака.⁶ У то време Варош — Borgo се налазила изван велике капије Доњег града, која је била окренута ка југозападу према Суторини, где је за време Турака била „велика варош, врло развијена, са виноградима и баштама“.⁷ У Варош се улазило кроз капију до које се долазило путем од трга.⁸

Поседници радњи у граду, на тргу и у Топлој нису означени у катастру као занатлије, што би се могло тумачити да су се бавили трговањем. Међутим, у Херцег-Новом тога времена било је занатлија. Поред државних обртника, као на пример ковача-пушкара, који је радио у државној радионици с државним алатом,⁹ радило је и неколико приватних занатлија. Познати су нам Бовани Антоније Роси, ковач, који је 1690. године добио озидину (тигаша) у предграђу Херцег-Новог, која је раније била својина једног Турчина,¹⁰ а 1691. поседовао је кућу у граду¹¹ и Никола Убљанин, златар, настањен у Вароши.¹² Пошто у катастру нису наведене њихове радње дозвољено је претпоставити да су им радионице и пролавнице биле у кућама где су становали, а то би се могло односити и на друге занатлије које нисмо идентификовали.

Но, без обзира на бројно стање занатлија крајем XVII века занатство се тада налазило на самом почетку озакоњавања свог постојања. Тек доласком нових житеља у Нови почиње да се

⁴ P. Sager, Komentar i dopuna opisu Herceg-Novog i Voke po Evliji Ćelebiji 1664. godine, Бока 4, Херцег-Нови, 1972, 218, 220.

⁵ Catastico, no. 2, стр. 349, 350; Марко Сарабаћа (Sarabachia), Кузман Поповић, Никола Арбанас (= Горакућа), Миљутин Росић, Станица Поповић.

⁶ В. Боровић, и. д., 5.

⁷ Н. Šabanović, Evlija Ćelebija, Putopis, Sarajevo, 1967, 431.

⁸ Catastico, no. 2, стр. 359; «una muracha posta in piazza et nella strada che conducere alla porta del Borgo», 1960.

Појтјчко-

⁹ Политичко-управни метачки архив (даље: ПУМА), књ. 59, I, 29, 25. V 1688.

¹⁰ ПУМА, књ. 63, I, 3, 6. III 1690; Catastico, no. 2, стр. 372, 1690.

¹¹ Catastico, no. 2, стр. 342, 1691.

¹² Исто, стр. 381.

формира занатство као привремена грана, а у интеракцији са нарастајућим потребама придонетог становништва за занатским производима. Дошљаци, који су се определили за занатску делатност, затекли су у Вароши један број радњи које су раније припадале Турцима, активирали их, а друге су „ограничили с великом муком“, и то „зидове с клаком“, највећим делом удружујући се. „Сиромаси су у грађу потрошили све њихово имуће за саградити ову варош“, изјављивали су становници Топле као одговор на парелбу млетачких власти да се ти дућани поруше.¹³

Упоредо са повећањем броја становника, просторним ширењем Херцег-Новог и грађевинском делатношћу повећавао се и број радњи. Према катастру из 1726. године у Вароши су тада биле већ 22 радње и два магацина, на тргу две, у граду исто две, у предграђу (in suburbio) једна, а за девет радњи није назначена локација.¹⁴

Ипак, и поред увећавања потреба за занатским производима, Херцег-Нови није био град занатлија. Он је пре свега био урбано-рурално насеље бродовласника, трговаца, земљопоседника, морнара, пољопривредника, рибара, свештених лица, уз мали број интелектуалаца (лекара, адвоката) и цивилних и војних чиновника. Па ни у последњим деценијама XVIII века занатство није имало „завилне размере“.¹⁵ Према пописима свих демографских структура у граду и у Топли, који су извршени 1780. године, однос занатлија према другим категоријама становништва није био доминантан.

Град: становника — 165 католика и 14 православних ¹⁶	у 54 куће;
мушкарци од 16 до 60 година	48
слободне и државне занатлије ¹⁷	6
морнари	2
свештена лица и Башп	6
старици изнад 60 година	5. ¹⁸

¹³ В. Боровић, п. д., 5.

¹⁴ АХ, Catastico de livelli di case, botteghe e molini, no. 6, стр. 31—35, 49—55, 57, 58, 60, 64.

¹⁵ М. Злокović, Млетаčka uprava, 20.

¹⁶ ПУМА, фасн. 323, л. 440. Збрајајући специфициране категорије становништва у попису добија се цифра од 204 муш. У документу је, међутим, наведено: Total del anime latine — 165, Total del anime greche — 14.

¹⁷ У документу су означени као artisti e maestranze. Упор. G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia, 1856, s. v. Artista, Maestranze.

¹⁸ У документу су још наведени: дечаци — 46; жене — 41; девојке — 48.

Топла: становника 1207; ¹⁹ кућа: 51 католичка и 191 православна:	
бораца	243
занатлија	40
помораца (морнара и патруна)	78
свештених лица	19
стараца	30. ²⁰

Међу занатлијама, по свему судећи, најбројнији су били златари и пушкарџи,²¹ који су најадекватније могли да задовоље потражњу припадника једног у суштини ратничко-трговачко-сточарског друштва. Према М. Злоковићу развијена је била и израда народног одела,²² тачније, умећа ћурчија, терзија, папучара,²³ оманчара, бојашња. Занатлија је било и у бродоградилштву²⁴ (саlafate и maangone). Знатан део потреба домаћег становништва подмириван је, међутим, у кругу породице. Жене су преле и ткале у својим кућама,²⁵ а било је и професионалних прелица.²⁶ Оне су затим шиле рубље, постељину и сву осталу „бјанкерију“ за своје укућане, а понекад и за друге.²⁷ Све што је недостајало и што није могло бити подмирено производима постојећих занатлија и домаћом радиношћу увозило се и продавало у бројним трговачким радњама.

У оквиру постојећих херцеговских заната златарство је током XVIII века задобијало важно место у свакодневном животу становника града и његове територије. Од 1690. године, када је у катастру записан први златар у преузетом од Турака Херцег-Новом, па до пала Млетачке Републике 1797, у том граду је радило 25 златара, како је утврђено на основу херцеговских и которских²⁸ архивских докумената. Сасвим је могуће да ће будући истраживачи прошлости Новог наћи још по неког златара који овде није поменут, као и допуне изложеним подацима. Тако је, на пример, ван овог прегледа остала вест која иллу-

¹⁹ Б. Миловић, Подаци о популацији, 293. До палемене цифре дошли смо збрајањем специфицираних категорија становника.

²⁰ У попису су још наведени: мушка деца — 224; жене — 260; девојчице — 302.

²¹ Први пушкар који није био на првом месту ковач (цвор. ПУМА, фасц. 44, од I, 52 на више места, 1713) био је Вуко Туфеклија из Фоче. — Исто, I, 54, 14, III 1713.

²² М. Злоковић, Млетачка ургава, 20.

²³ В. Боровић, н. д., 5.

²⁴ М. Злоковић, Млетачка ургава, 20.

²⁵ ПУМА, фасц. 330, I, 97.

²⁶ В. биографију златара Јока Иланковића.

²⁷ ПУМА, фасц. 330, I, 98.

²⁸ У овом раду су подаци из которских архивских списа претежно преузети из регистра тамошњих докумената.

шра да је реч о златару, али која нам се чини доста несигурном. То је помен Бұра Златара из Сасовића.²⁹ За сада је сигурно да су у релевантном периоду у Херцег-Новом радили ови златари:

1. Никола Убљанин, 1690—1707;
2. Илија Јовановић Телембаk, 1699—1761;
3. Стојан Радић Кушевић, 1709—1740;
4. Комнен Симовић, 1710—1713, побегао преко границе;
5. Петар Ивановић, 1714;
6. Петар Гојковић, 1714;
7. Цвјетко Гојковић, 1715—1716, умро;
8. Андрија Телембаk, 1716—1718;
9. Петар Кујунџија, 1724;
10. Никола Јововић, 1729—1763;
11. Јово Аврамовић (Абрамовић), 1738—1789;
12. Борђе Радић Кушевић, 1739—1804, умро;
13. Матија — Мато Мидутиновић Телембаk, 1740—1785;
14. Франо пок. Матије, 1748;
15. Саво Дуковић, 1748—1778;
16. Марко Горакућа, 1750—1766;
17. Глигор Поповић, 1756—1785;
18. Саво Јововић речени Кујунџија, 1758—1795;
19. Андрија Јововић, 1758—1796;
20. Лазар Иванковић, 1765—1791;
21. Јефто Јововић, 1769—1777;
22. Јоко Иванковић, 1773 (рођен) — 1843, умро;
23. Лука Јелић, 1778—1822;
24. Тодор из Њивница, 1810—1817, радио је и у последњим деценијама XVIII века;
25. Константиn Веруша, — 1815, умро, припадао је златарима друге половине XVIII века.

Следећи године стављене после имена златара, а које означавају први и последњи помен о њима, у документима са којима сада располажемо, може се добити приближно тачна евиденција о бројном кретању, односно истовременој присутности, златара у Херцег-Новом у XVIII веку. Према деценијама стање је било следеће:

1690—1700: 1, евентуално + 1; 1700—1710: 4; 1710—1720: 7; 1720—1730: 4, вероватно + 1 или 2; 1730—1740: 6; 1740—1750: 9; 1750—1760: 10; 1760—1770: 12; 1770—1780: 11; 1780—1790: 11; 1790—1800: 8.

Приложени преглед сугерише да је консолидација златарског заната у Херцег-Новом, почев од самог краја XVII века

²⁹ ПУМА, фасц. 240/III, 1, 34, 29. V 1770.

надаље, одговарала развоју занатства уопште, и да је следила сва збивања у граду и на његовој територији, процесу кроз које су пролазиле економске, друштвене и демографске структуре. Код златарства се могу уочити, према прегледу бројног кретања обртника, четири фазе у његовом обликовању: оснивање, успон, пун развој, благо опадање.

У несигурним и скоро драматичним првим годинама после успостављања млетачке власти у Херцег-Новом, који је у то време био нека врста мобилизационог центра и база одакле су се кретале војне јединице у освајања у Херцеговини,³⁰ и када је још увек постојала опасност од турског противудара,³¹ објективно нису постојали потребни услови за успешан старт златарства. Град је током ратних акција био прилично оштећен, требало га је што пре утврдити, куће поправити или изградити и, истовремено, омогућити ефикасно успостављање новог управног поретка.³² Муслиманско становништво са урбаним навикама напустило је град, а мали број преосталих хришћана скоро да се није ни примећивао међу придошлицама из Никшића,³³ Попова, Бобана³⁴ и других места,³⁵ који су пристизали са својим схватањима и стилем живота и тренутно са другим преокупацијама него што је набавка златарских израђевина. Време је пролазило у хајдуковању, трговању кошом и морем,³⁶ у тражењу посебних повластица због заслуга стечених у борбама против Турака, заузимању званично добијених и незаконито присвојених земаљишта, кућа.

После млетачког напуштања освојених области у Херцеговини и разграничења, у Херцег-Нови и на његово подручје пристизали су нови досељеници, кнезови, војводе, старешине морлака, њихови ближи и даљи сродници и сиромашни пук из Требиња, Љубомира, Зубаца, Попова и других места,³⁷ који су, такође, имали своје захтеве. У већ постојећој узрујаној атмосфери настају нова конфликтна стања између „староседелца“ и „нових поданика“.³⁸

Ипак, с освитом XVIII века стање је постепено почело да се нормализује. Дукалом венецијанског дужда од 3. августа

³⁰ М. Milošević, *Prilozi problematici*, 88.

³¹ Исто, 86.

³² Т. Поповић, *Бока*, 97—107.

³³ ПУМА, књ. 8, I, 78, 29. IX 1687.

³⁴ ПУМА, књ. 59, I, 43, I. II 1691.

³⁵ Г. Станојевић, *Први катастар*, 130.

³⁶ М. Milošević, *Prilozi problematici*, 86—88; исто, *Trgovačka djelatnost*, 63, 64.

³⁷ Т. Поповић, *Бока*, 196; Г. Станојевић, *Југословенске земље*, 417; ПУМА, фасц. 21, I, 2, 5, 6, 7, 3. VIII 1701; књ. 8, I, 60—65.

³⁸ Историјски архив Котор (даље: ИАК), Управно-политички списи (даље: УП), 23, I, 156, 29, VII 1705.

1701. године одређено је да главари доседањика добију месечну плату и по 20 кампа (канапа³⁹) земље, с правом преношења имовине на потомство, а остали уседљеници по 4 канапа земљишта⁴⁰ на које су морали плаћати годишње даће.⁴¹ Обавеза талашњих нових земљопоседника била је да добијену земљу, обично ледине и шуме, морају искрчити и обрадити у року од четири године, а саобразно постојећој уобичајеној пракси млетачке аграрне политике.⁴² У току 1702. и 1704. године била је окончана млетачка аграрна реформа у херцеговском крају,⁴³ којом, ипак, нису биле задовољене све потребе за земљом, поготово што је и даље било уседљавања из турских крајева.⁴⁴ Понекад су се дошљаци налазили у крајње бедном стању, „без хлеба и без крова“, како су усмено изјавили вапредном провидуру у Котору 1705. године представници 13 задружних домова који су избегли из Турске.⁴⁵

У целини узето, и поред многих спорова, лутања, отимања земље, узрујаности, убиства и сличних неугодних збивања и ситуација, а које увек прате процес адаптације у новој средини, дошљаци у Нови, и Италијани и Динарци, трудили су се да се уклопе у токове преобликовања напуштеног турског градског насеља у специфично урбано-руралну агломерацију, која је постепено задобијала нови лик у оквиру јадранско-медитеранског комплекса. У интеракцији са напорима власти, тежњама житеља, а пре свега потребама „нових поданика“ и обновљених и новосаграђених цркава, златарство је бележило свој успон. Број присутних златара у Херцег-Новом повећавао се из деценије у деценију, да би од половине XVIII века постао значајан чинилац у ондашњој занатској делатности: на малољудни град од непуних 1500 становника долазило је 10—12 златара, истовремено присутних и активних.

У складу са постојећим потребама, које су могле бити стварне или фиктивне, условљене исказивањима угледа, златарска делатност се одвијала на два колосека: израдом предмета за цркве и употребних, украсних и културних предмета за становништво. Изгледа да је при томе међу златарима постојала подела рада на основу метала који су употребљавали при раду.

³⁹ М. Влажинац, Речник наших старих мера, III, Београд, 1968, с. v. Камп. Канап.

⁴⁰ Т. Поповић, Бока, 202; Г. Станојевић, Први катастар, 132.

⁴¹ Годишње даће су понекад представљале оптерећење за сиромашне досељенике. У августу 1704. године „нови поданици“ из Попова молали су генералног провидура да им смањи годишње даће на доласену земљу — ПУМА, књ. 8, I. 96.

⁴² ИАК, УП, 23, I. 220, 227.

⁴³ Г. Станојевић, Први катастар, 134—136.

⁴⁴ Исто, 136, 137.

⁴⁵ ИАК, УП, 23, I. 461.

На то сутерише изричити помен „кујунције за сребро“ (*l'office de l'argento*).⁴⁶

Израда златарских предмета за цркве била је особито знатна у првој половини XVIII века када је требало створити или попуњити инвентар новосаграђених и затечених цркава и обновити црквени живот. Већ крајем XVIII века подигнута је на развалинама једне турске џамије православна црква св. Борба у Тоци, а 1713. године у овом делу данашњег Херцег-Новог била је довршена и нова црква Вознесенија Христовог.⁴⁷ Доласком калуђера из манастира Тврдоша (Требиње) 1693. године⁴⁸ обновљен је манастир Савина и Мала црква,⁴⁹ која је већ постојала средином XV века.⁵⁰

Одмах по ослобођењу Херцег-Новог од Турака такође се приступило изградњи нових и обнављању постојећих католичких цркава и манастира: капуцинског самостана, цркве св. Јеронима, св. Антуна,⁵¹ св. Јосипа у тврђави Шпањоли.

О живој златарској делатности за потребе цркава, која је тада морала постојати, сачувано је, међутим, само неколико штурних архивских вести и пет, односно шест сакралних објеката намењених православним светилиштима.

Судећи према тим малобројним потписаним црквеним утварама херцеговски златари су израђивали кивоте, окове за јеванђеља, петохлебнице, диптихе, панагије, крстове, а може се претпоставити да су радили и путире, чаше, кадионице — ручне и висеће, круне,⁵² полилеје,⁵³ окове за иконе и друге предмете који су се употребљавали у црквеном ритуалу или који су били сакрални православне цркве. За сада је једино познато да су те култне предмете радили златари Илија Јовановић Телембака, Стојан Радић Кушевић и његов син Борба, као и Тодор из Њивица, чије је сачувано дело из друге деценије XIX века.

Илија Јовановић Телембака израдио је сребрни оков за јеванђеље Кијевопечерске лавре из 1697, које је купио Петар Метковић, односно Беловић из Рисна 1723. године и дао Илији

⁴⁶ ПУМА, фасц. 330, I. 97.

⁴⁷ Т. Поповић, *Бока*, 115—117.

⁴⁸ М. Zloković, *Mletačka uprava*, 8.

⁴⁹ Т. Поповић, *Бока*, 120—122.

⁵⁰ В. Бурић, *Манастир Савина*, *Бока* 5, Херцег-Нови, 1973, 8.

⁵¹ Т. Поповић, *Бока*, 109—113.

⁵² В. биографије златара Матије-Мата Милутиновића Телембака и Борба Радића Кушевића.

⁵³ Јапа, жена Ивана Радова из Јошнице (код Бијеле), опоручно је оставила 1778. године 5 цекина да се изради „један цвијет“ (полилеј) који ће висити на средини цркве. Тај полилеј се чувао у цркви св. Недјеље у Јошници до првих година четврте деценије нашег века, а затим је уступљен цркви у селу Ублима — П. Шеровић, *Прилози*, 115.

да га окује. Касније је власник то јеванђеље, на молбу нећког патријарха Арсенија IV, приложио Пећкој патријаршији. Данас се налази у ризници Цетињског манастира.⁵⁴ У ризници манастира Савине чува се диптих јеромонаха Арсенија Калуберовића, који је Илија начинио 1731. године. Последње познато његово дело је сребрна петохлебница са позлаћеним горњим рубом чаша у манастиру Прасквици, израђена у четвртој деценији XVIII века, 1735. или 1736. године.⁵⁵ Петохлебницу је приложио манастиру Мирко Кажанегра из Паштровића за душу своје мајке.

Према поруџбини игумана Борџије из грбаљског манастира Ластве (Подластве) Стојан Радић је израдио 1736. године за манастирску цркву Рождества свете Богородице сребрну петохлебницу са позлатом.⁵⁶ Претпостављамо да је његов рад и сребрни, делимично позлаћен, оков крста Елефтерија јеромонаха Требињца из 1691. године, на коме се налази запис да га је радио у Дубровнику Стојан златар.⁵⁷ Крст се данас налази у ризници манастира Савине.

Од златарских радова Стојановог сина Борба Радића Кушевића сачуван је само у ризници манастира Савине, колико нам је познато, у сребру окован крст архимандрита Савине Леонтија Аврамовића из 1740. године.⁵⁸ До првих година XIX века у манастиру Косијереву, код Велимља, налазио се сребрни кивот са моштима св. Арсенија Српског, који је Борбе израдио 1747. године за јеромонаха Висариона Косијеревца Самичића

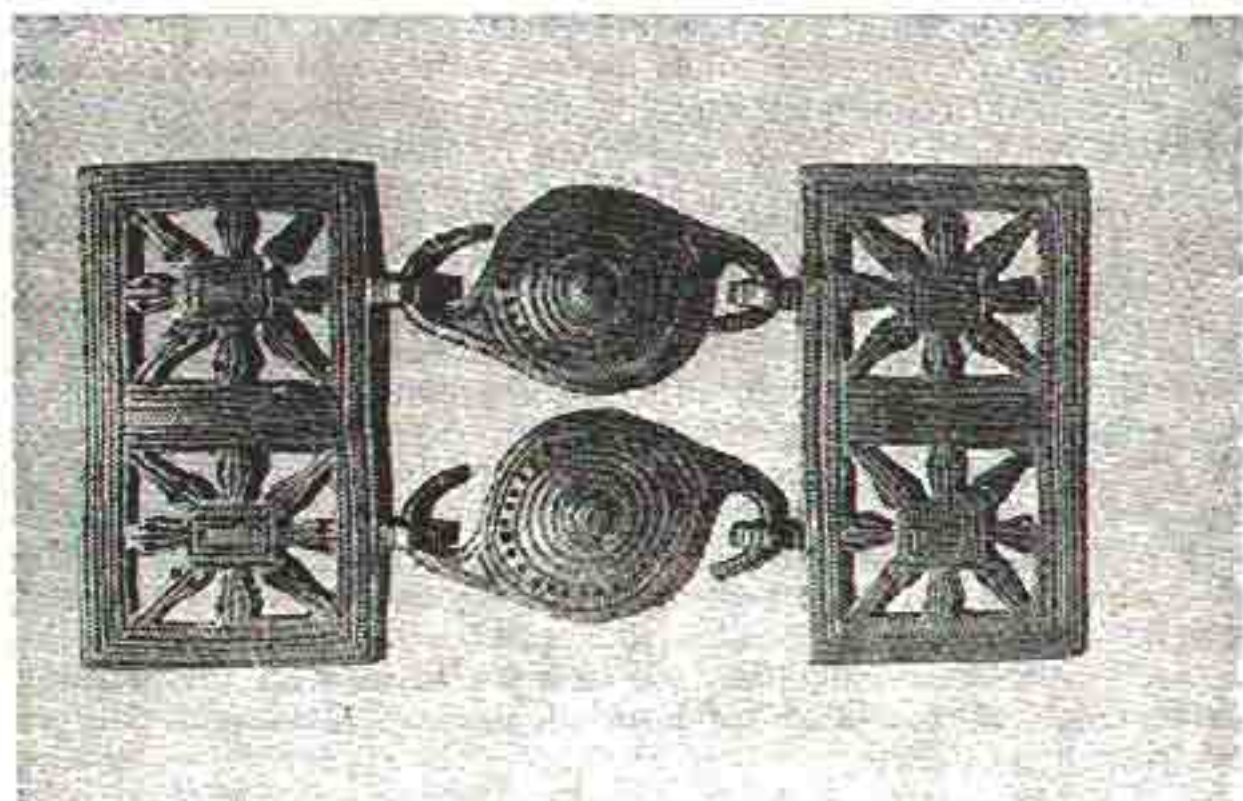
⁵⁴ Б. Михаиловић, Цетињски манастир, Цетиње, 1965, 45, 46; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II, 69 (2469), са 1725. годином као временом поклона, а 1729. за израду окова; исти, и. д., V, 47 (7584), са целокупним текстом на окуву јеванђеља; Б. Радојковић, Уметничка обрада метала, Београд, 1953, 28.

⁵⁵ Љ. Стојановић, и. д., II, 100 (2643), наводи као годину израде 1735. а М. Црногорчевић, Манастири паштровски у Боки Которској, Старице, I—4, Београд, 1895, 71, годину 1736; Б. Радојковић, Уметничка обрада, 28.

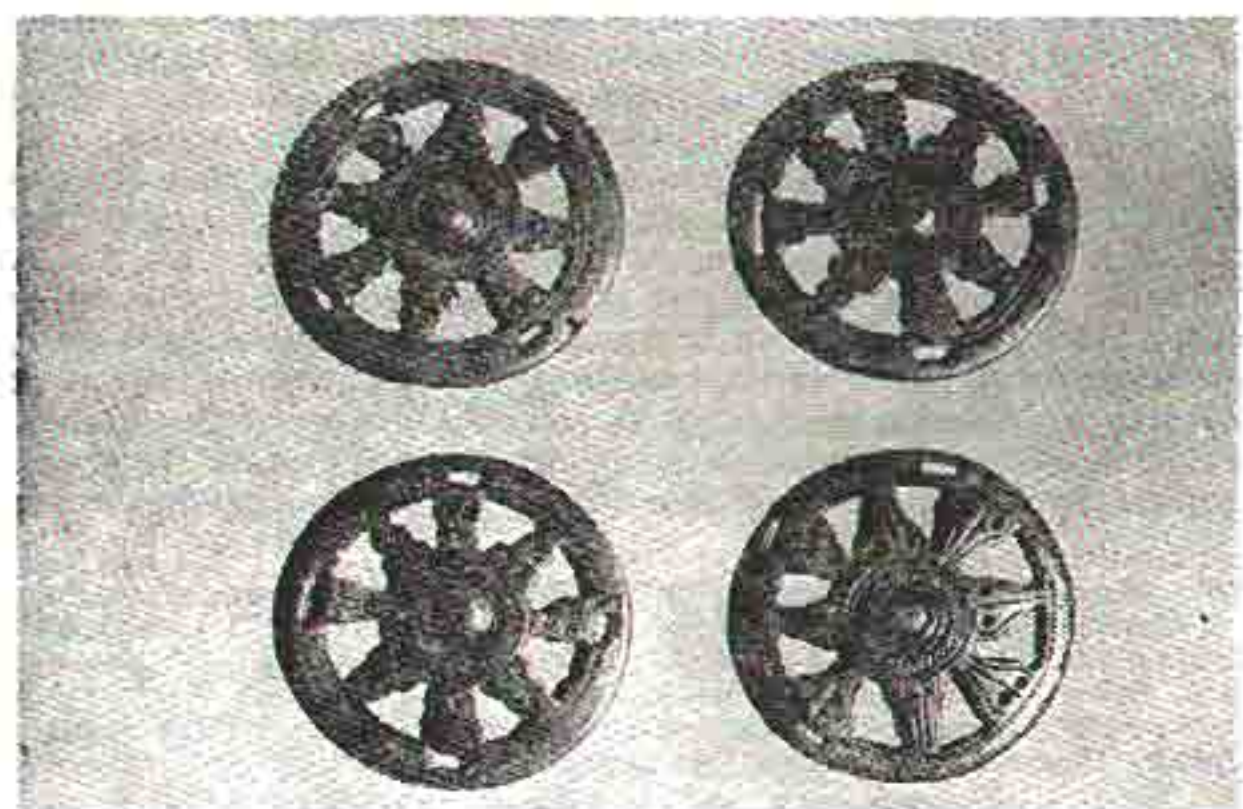
⁵⁶ Љ. Стојановић, и. д., II, 105 (2678); О. М. Поновић, Натпис у м. Подластви, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1894, Дубровник, 1894, 39.

⁵⁷ Н. Ружичић, Манастир Пресвете Богородице на Савини, Старице, 3—4, Београд, 1894, 110, бр. 10, погрешно прочитана година: 7003—1495; Љ. Стојановић, и. д., I, 120 (385), изражава сумњу у погледу датирања и предлаже 1695. или 1692. годину; М. Црногорчевић, Манастир Савина у Боки Которској, Београд, 1904, 54; Уметничка обрада метала, II, Каталог изложбе, Београд, 1956, 42, бр. 406.

⁵⁸ Љ. Стојановић, и. д., II, 126 (2796), са непотпуно прочитаним натписом из којег је изостављено да га је радио „Борџија Кушевија“. Исто се понавља и у чланку М. Ц. (Црногорчевић), Натписи и записи манастира Савине, Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за годину 1895, Дубровник, 1895, 35, бр. 5.

Комплет од две плоче и спојнице од ливеног месинга са украсима изведених техникама ажурирања, пунцирања и урезивања, залеђе Далмације, XVIII—XIX век, Збирка Лубе Ивановића, Музеј примењене уметности у Београду, шв. бр. 628.

Амбрете од ливеног месинга са украсима изведених техникама ажурирања, пунцирања и урезивања, залеђе Далмације, XVIII—XIX век, Збирка Лубе Ивановића, Музеј примењене уметности у Београду, шв. бр. 10181.

(?).⁵⁹ Око 1920. мошти су пронете у манастир Ждрѣбаоник, код Даниловграда,⁶⁰ где се и данас налазе, али у дрвеном кивоту на коме се налази метална плочица са натписом да су тај кивот приложили Симо и Лазо Беловић и Анбелија Беловић из Требиња.⁶¹ У манастиру Косијерево се налазила и панагија јеромонаха проигумана Стефана Косијеревца Ивановића од Бањана, коју је Борђе начинио 1755. године.⁶²

Последњи за сада пронађени рад херцеговских златара XVIII века за потребе цркава је крст Евтима Лазарева, јеромонаха манастира Савине, чији је раскошан позлаћени сребрни оков израдио Тодор из Њивица 1817. године. Крст се чува у ризници манастира Савине.

Нема сумње да би се у црквама у Херцег-Новом, на његовој територији, као и у ближим и даљим крајевима на обали и у копненом залеђу, могло наћи још црквених утвара које су радили херцеговски златари, поготово међу непотписаним делима. Упоредивање начина рада и анализа стилских карактеристика сигнираних са недатираним предметима донели би сигурно позитивне резултате.

Сачуване петохлебнице, крстови, панагије и оков јеванђеља, дела Стојана и Борба Радића Кушевића и Илије Јовановића Телембака, садрже све стилске особености карактеристичне за херцеговачке златарске радионице XVII и прелаза у XVIII век у односу на одређене предмете култа. У глобалну узето, то се исказује у рудиментарно задржаним елементима готике која је долазила са приморја, елементима ренесансе Запада у комбинацији са оријенталним мотивима. Преовлађују орнаментална и декоративна решења са примењеним техникама ливења, пробијања, цизелирања, тордирања, жичаног смајла, понекад и украсног камења, нарочито на крстовима. Израда је прецизна, а начин обликовања усавршен.⁶³

Херцеговски златари, не само поменути већ и други мајстори из те струке, а који су радили у првој половини XVIII века, могли су наћи узорце за своја дела у црквеним предметима који су пренети из манастира Тврдоша у Савину — на пример, у Савини се налази седам датираних крстова из XVII века,⁶⁴ којима су готово потпуно идентични тамо похрањени крстови

⁵⁹ Љ. Стојановић, н. д., V, 94 (7884); В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950, 152, наводи 1742. годину.

⁶⁰ В. Петковић, н. д., 152, 314, 315.

⁶¹ На податку се захваљујем др Владимиру Шоћу из Титограда и Србану Поповићу, управитељу манастира Ждрѣбаоника.

⁶² Љ. Стојановић, н. д., V, 123 (8056); В. Петковић, н. д., 152.

⁶³ Б. Радојковић, Српско златарство XVI и XVII века, Нови Сад, 1966, 124—131.

⁶⁴ Н. Ружичић, н. д., 110, 111.

из XVIII века — или су их могли добити од поручиоца. Но, без обзира на начине који су довели до истоветности заслугом херцеговских златара пренете су у један део Боке Которске традиције рада висококвалитетног херцеговачког златарства ранијих столећа. Ту, на новом тлу, оне су наставиле своје бивствовање уз незнатне промене током XVIII века.

У конкретном случају поменути херцеговски златари морали су уживати глас добрих мајстора. Поручиоци израђевина били су чланови врло угледних породица: Беловићи из Рисна, Кажанегре из Паштровића (Свети Стефан), као и свештена лица из бококоторских и тадашњих херцеговачких манастира. Сви они су могли да ангажују златаре из Котора, где је вековима постојала традиција златарске делатности високог нивоа — у Котору је у XVIII веку радило 38 златара⁶⁵ — или златаре из Прчања, Пераста, Рисна, где их је, такође, било.⁶⁶ Чини нам се, међутим, да је при избору херцеговских златара, и поред њихове занатске умешности, превагнула управо њихова доследност у неговању стилских особености херцеговачког златарства при изради црквених утвара. То је свесно или подсвесно било симбол очувања православља и српског етничког идентитета у срединама где се за то морало борити.

Последњи сачувани рад херцеговских златара XVIII века, бар колико се до сада зна, је крст Тодора из Њивица, који је израђен 1817. године. При његовој изради примењене су неке стилске карактеристике метохијских златарских радионица XVII века,⁶⁷ сарајевског златарства с прелаза XVIII у XIX век⁶⁸ и јужнојадранске златарске делатности из истог периода: куполе на краковима крста, раскошне барокне цветне гране које окружују крст, примена филигранске технике, гранулације, тордиране жице уз украсно камење, канелирани корали бадемастог облика и глатке округле, као и ромбондне плочице. Тај spoj разних стилских особености и решења сведочи о променама које су се збиле код херцеговских златара у концепцијама израде сакралних објеката. То се морало исказати на самом крају XVIII, или у освит XIX века, јер крст јеромонаха Георгија Савинца у ризници манастира Савице, који је израђен 1786. године,⁶⁹ још увек углавном следи старе традиције стилског обли-

⁶⁵ Ђ. Petrović, *Zone delovanja i karakteristike rada zlatara Albanaca katolika na Balkanu u XVIII i XIX veku*, Народна стваралачко, XX/7, Београд, 1981, 37 (*Les domaines d'activité et les caractéristiques des produits des orfèvres d'Albanie dans les Balkans aux XVIIIe et XIXe siècle*, Actes du IIe Congrès international des études du sud-est européen VI, Athènes, 1981, 496).

⁶⁶ Исто, 37 (496).

⁶⁷ Б. Радојковић, *Српско златарство*, 152, сл. 198, 199.

⁶⁸ Уметничка обрада метала, I, сл. 95; II, 61, бр. 622.

⁶⁹ А. Мељковић, *н. л.*, сл. 73.

ковања херцеговачких златарских радионица. Поставља се питање није ли напуштање до тада устаљених форми било резултат корених промена у глобалном систему, што је нарочито постало уочљиво после пропасти Републике Венеције, када настају промене у друштву и схватању људи, па тиме и у златарској делатности, као саставном делу друштва.

Други вид делатности херцеговских златара XVIII века био је усмерен ка подмиривању потреба и жеља житеља града и његовог подручја,⁷⁰ а могуће и удаљенијих крајева. Реч је о оковима на оружју, украсима на одећи, појасевима, накиту и предметима који су припадали инвентару покућства. Врста украса, врста употребљеног метала, начин и квалитет израде зависили су од економске моћи купца или поручилаца, њихове припадности одређеном друштвеном слоју и етносу, али и од њихових устаљених навика, односно жеља за прихватањем новина.

У XVIII веку у Херцег-Новом је постојала знатна друштвена диференцијација међу постојећим живљем. Најгорњем слоју међу православним становништвом припадали су чланови породица главара: кнезова, војвода, старешина „морлака“, њихови директни потомци, као и њихови ближи и нешто даљи рођаци. Они би, да је постојало класично разврставање друштва у класе, представљали властелу у односу на друге категорије својих суграђана. Индикативно је да су код неколико таквих породица биле присутне тежње и акције за доказивањем племениташког порекла.⁷¹ Том кругу, али без таквих претензија, припадали су током времена обогачени поморци и трговци, који су понекад долазили и са села, и учврстивши своје имовно стање задобијали и жељени друштвени статус, па и посредством брачних веза са главарским породицама. Трећу друштвену категорију чинио је мали свет, који је био у већини. Још на самом крају XVIII века популацију топањске комунитета сачињавали су претежно земљорадници и морнари.⁷² Међутим, ни они нису били једнаки у погледу поседовања економске моћи и положају у друштву њима равних. Било их је сиромашних, мање сиромашних и имућнијих, угледних и непримећених. У бити, ипак, сви су ти друштвени слојеви припадали једном свету друштвених и духовних вредности једне до тада не тачно дефинисане субкултуре.

Међу италијанским досељеницима, који су углавном живели у граду, постојала је строго утврђена друштвена подела. Нико од њих није припадао племству. Једини представници ари-

⁷⁰ У првој половини XVIII века ни у једном делу херцеговског краја није било запаталјских радњи. — В. Боровић, *н. д.*, 5.

⁷¹ Упор биографије златара Николе и Анарије Јововића.

⁷² ПУМА, фасц. 319, 1. 262 ил., 3. IV 1797.

стократије у Херцег-Новом били су чланови породице конта Буровића, родом из Пераста, најкрупнијег земљопоседника у херцеговском крају. Италијани у граду делили су се на грађане (*famiglie cittadine*) и пучане (*famiglie plebec*).⁷³

У контексту таквог друштвеног разврставања одвијала се делатност златара о којој докучујемо само на основу архивских вести, јер нема сигурно датирањих предмета профаног карактера из релевантног периода, а за које би се могло тврдити да су рад херцеговских златара.

За оне становнике Топле и херцеговских села који су остајали доследни начину одевања својих матичних области, понекад у целини, а понекад у детаљима, златари су правили разноврсне украсе који су стављани на одећу. Крајем XVII и у првој половини XVIII века још увек су ношене на рашама (1695)⁷⁴ и ћурлијама (1741),⁷⁵ а можда и на другим горњим одевним предметима, плоче које су могле да буду сребрне или позлаћене. Оне су се налазиле на обе поле предњег дела одеће, али о њиховом броју, облику и изгледу немамо конкретних података. У исто време израђивале су се и „обрете“, односно „*ambrete*“, назначене у италијански писаним документима. Оне су красиле женске кошуље (1695),⁷⁶ хаљине (*vestimenti*, 1702),⁷⁷ раше (1738),⁷⁸ а биле су од сребра (1738)⁷⁹ или од позлаћеног сребра (1695, 1741).⁸⁰ У документима недостају вести о њиховом изгледу, али се може претпоставити да се нису у многоме разликовале од амбрета које су описали Вук Караџић и Вук Врчевић, а које су ношене у Рисну у првој половини XIX века. У то време оне су припадале одећи младе и стављане су с обе стране груди. Свака амбрета састојала се од по четири сребрне и позлаћене округле плоче велике „коликo талијер“⁸¹ или „нешто више но ћесаров талијер“.⁸² Биле су састављене бечузима,⁸³ односно „једна до друге плетеним синџирићима наловезане“⁸⁴ Крајње су имале кукү с којом су се прикачињале „на хаљину“.⁸⁵

⁷³ ПУМА, фасц. 323, I, 40, 22. XII 1780.

⁷⁴ М. Црнић, Прђија, 286.

⁷⁵ Исто, 290.

⁷⁶ Исто, 286.

⁷⁷ Исто; погрешно наведена цена од 145 лира, коштале су 45 лира;

ПУМА, фасц. 22, I, 4.

⁷⁸ П. Шеровић, Прилози, 110.

⁷⁹ М. Црнић, Прђија, 290.

⁸⁰ Исто, 286, 291.

⁸¹ В. Караџић, Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона, Беч 1849, 97.

⁸² В. Врчевић, Три главне народне свечаности, Палчево, 1883, 213.

⁸³ В. Караџић, н. д., 97.

⁸⁴ В. Врчевић, н. д., 213. У попису мираза Стане Беловић из Рисна, начињеног 1801. године, наведена су и „4 пара амбрета синџирићима позлаћена“ — А. Вуксан, Шта је понела у прђију Стана Беловић, Гласник Етнографског музеја 6, Београд, 1931, 113.

⁸⁵ В. Караџић, н. д., 97.

Посебну врсту украсно-утилитарног накита на женским и мушким одевним предметима традиционалне народне ношње представљала су вишеверсна средства за закопчавање те одеће. У другој деценији XVIII века помиње се „сребра ковата чапназа“.⁸⁶ Према објашњењу А. Шкаљића чапразе су били украсни гајтани са крунним дугметима на горњој мушкој одећи, који су се налазили с обе стране предњица. На једној поли била су дугмал, а на другој петљице и помоћу њих се одећа закопчавала.⁸⁷ Како су изгледали у првој половини XIX века дочарава цртеж Ришњана који је Вук Караџић донео у свом „Ковчежићу“.

Најширу примену имала су дугмал, „пуцал“, „bottoni“, која су се у знатном броју стављала, заједно или појединачно, на предње делове и рукаве женских кошуља (1695),⁸⁸ долама (1695, 1736, 1741, 1767),⁸⁹ јечерми (1741),⁹⁰ корета — „коретац“ (1702, 1738, 1741),⁹¹ камижола (1738).⁹² Обично су била од сребра⁹³ или позлаћена,⁹⁴ рађена техником ливења, а на самом почетку XIX века помињу се и „пуца филлеграније“,⁹⁵ тј. израђена од филигранске жице са гранулама.

Златари су радили и посебну врсту петљица од сребра⁹⁶ или позлаћеног сребра.⁹⁷ Оне су се стављале на корете (1702),⁹⁸ маншете („наруквике“, 1741),⁹⁹ а помињу се и као засебан предмет у пару (1739).¹⁰⁰ Почетком XVIII века називали су се „пулчази“;¹⁰¹ „I коретац од свите с пуцадима сребрним с пулчазима троструким позлаћене“.¹⁰² Одговарајући израз у италијанском језику за овај термин турског порекла био је «asola».¹⁰³

⁸⁶ П. Шеровић, Прилози, 108.

⁸⁷ А. Шкаљић, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1965, s. v. čaprazе.

⁸⁸ М. Црнић, Прђија, 286.

⁸⁹ Исто, 286, 290; П. Шеровић, Прилози, 110; ПУМА, фасц. 290/III, I. 27.

⁹⁰ М. Црнић, Прђија, 290.

⁹¹ Исто, 287; П. Шеровић, Прилози, 110; ПУМА, фасц. 22, I. 4.

⁹² П. Шеровић, Прилози, 110.

⁹³ М. Црнић, Прђија, 286, 290; П. Шеровић, Прилози, 110; ПУМА, фасц. 22, I. 4; 290/III, I. 27.

⁹⁴ М. Црнић, Прђија, 286, 287.

⁹⁵ Д. Вуксан, и. д., 113.

⁹⁶ М. Црнић, Прђија, 287; ПУМА, фасц. 130, I. 66.

⁹⁷ М. Црнић, Прђија, 291.

⁹⁸ Исто, 287.

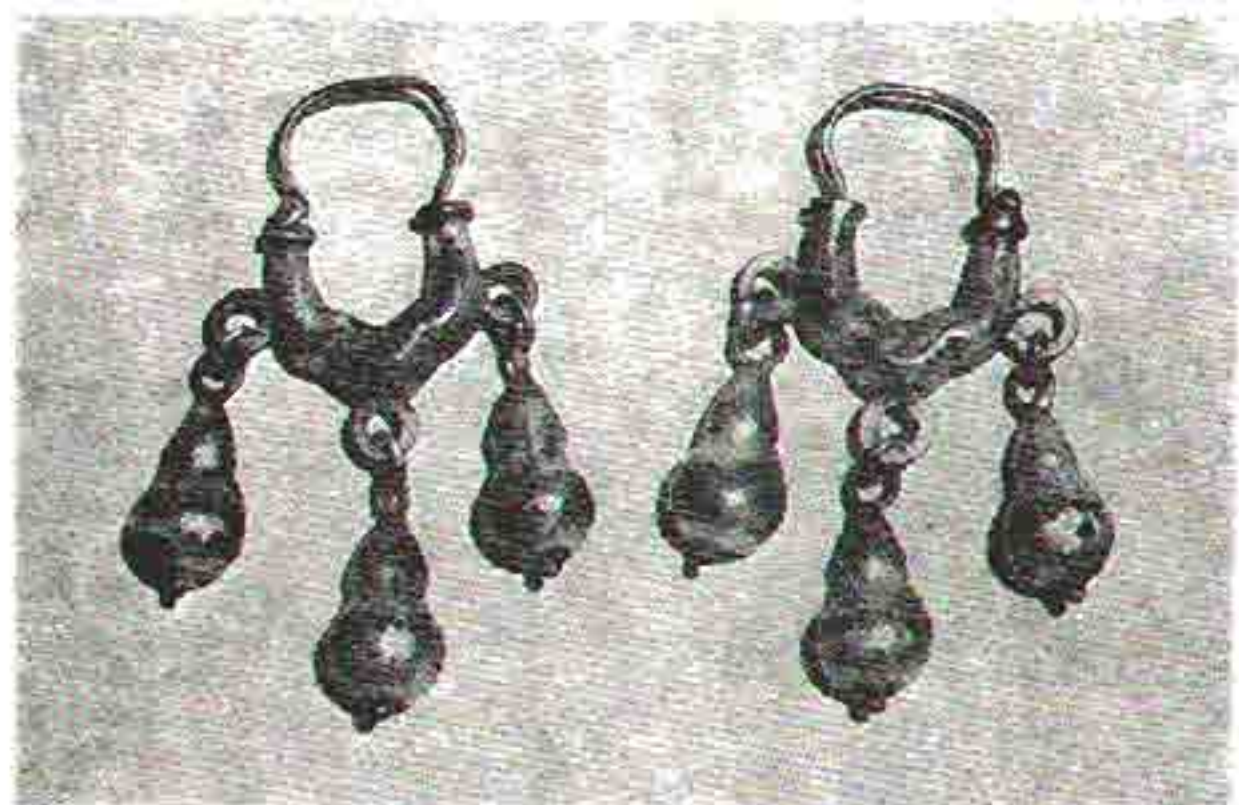
⁹⁹ Исто, 291.

¹⁰⁰ ПУМА, фасц. 130, I. 66.

¹⁰¹ А. Шкаљић, и. д., s. v. pulčaz; »manja pločica, pule, dugmad koje stoje na ječermi sa tokama ili na oklopu«.

¹⁰² М. Црнић, Прђија, 287.

¹⁰³ ПУМА, фасц. 22, I. 4.

Мишбуче од ливне броне са три висуљка у облику крушке, рађено према италијанском узору. Далмација, XVIII век. Збирка Љубе Ивановића. Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6167.

Мишбуче од позлаћеног сребра са висуљцима у облику стандаризованих крушки у филигранској техници, домаћа варијанта италијанског узора, рад кујунџија Албанаца католичке вере, крај XVIII — прва половина XIX века. Збирка Љубе Ивановића. Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6147.

За досељенике из тадашње Херцеговине у Херцег-Нови и на његово подручје била је карактеристична и употреба великог броја игала, које су допуњавале женску одећу. Тако су, на пример, поједине удаваче поседовале и по 13,¹⁰⁴ 24,¹⁰⁵ 31,¹⁰⁶ украсну иглу. Игле су херцеговски златари израђивали од сребра (1702, 1738, 1747, 1767),¹⁰⁷ често су биле и позлаћене (1735, 1741, 1801),¹⁰⁸ а било их је и од непасмених метала (1748),¹⁰⁹ намештених сиромашнима. Оне су могле да буду мале, велике¹¹⁰ и уобичајених димензија, сасвим у духу средњовековног разврставања употребних и украсних предмета. Величина игала зависила је од намене. Игле су углавном представљале саставни део оглаваља удатих жена. Госпава, кћерка Митра Буковића из Рисна, а жена Марка Костова из Топле, имала је „31 игала сребрних у главу“.¹¹¹ У Рисну су у првој половини XIX века невесте носиле у коси, улетеној на посебан начин, „око 200 од сребра шупљикасте па позлаћене игле главате“.¹¹² Познате су биле и „увијаче игле“ (1735).¹¹³

Посебан украс женске косе, који је такође поседовао особину „дугог трајања“, биле су украсне мрежице, познате из средњег века.¹¹⁴ У Херцег-Новом су се називале „укошњак“ или „укошник“, термином који је био познат и Вуку Караџићу.¹¹⁵ Оне су биле од позлаћеног сребра и веома скупе: 1735—135 лира,¹¹⁶ 1741 — 112 лира,¹¹⁷ па су их могле поседовати само имућне жене.

У делокруг делатности херцеговских златара долазила је и израда женских појасева, који су у основи исто следили средњовековну традицију, без обзира на порекло њихових назива. На самом почетку XVIII века записано је да је једна невеста поседовала „сребрни пас позлаћен“ („I fassa di argento fino adoratata“).¹¹⁸ Такви скупоцени и луксузни појасеви — поменути пас је коштао 400 лира — вероватно су припадали истом типу као и ћемер, „уски женски украсни појас“,¹¹⁹ добро познат из

¹⁰⁴ П. Шеровић, Прилози, 111, 112.

¹⁰⁵ М. Црнић, Прђија, 291.

¹⁰⁶ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹⁰⁷ Исто, 110; 112; М. Црнић, Прђија, 286; ПУМА, фасц. 290/III, 1, 27.

¹⁰⁸ М. Црнић, Прђија, 286, 290; Д. Вуксан, в. д., 114.

¹⁰⁹ П. Шеровић, Прилози, 111.

¹¹⁰ М. Црнић, Прђија, 286.

¹¹¹ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹¹² В. Врчевић, в. д., 213.

¹¹³ М. Црнић, Прђија, 286.

¹¹⁴ Б. Радојковић, Накит код Срба, Београд, 1969, 36, 37.

¹¹⁵ М. Црнић, Прђија, 286, 290; В. Караџић-Стефановић, Српски рјечник, Београд, 1935, с. в. укошник.

¹¹⁶ М. Црнић, Прђија, 286.

¹¹⁷ Исто, 290.

¹¹⁸ Исто, 286; ПУМА, фасц. 22, 1, 4.

¹¹⁹ A Skaljic, n. d., s. v. čemer (2).

црногорске женске одеће од друге половине XIX века.¹¹⁹ Бемер се у херцеговским документима помиње у једном попису мираза из 1736. године и био је такође врло скуп, процењен је на 18 цекина.¹²¹ Вероватно да се бемери и сребрни позаћени пасови из прве половине XVIII века нису својим изгледом много разликовали од бемера који је поседовала богата удавача Стана Беловић из Рисна 1801. године: „1 бемер около свега живота од сребра позаћен би комада малије 30, а велика 2... талијера 18“.¹²²

Херцеговски златари радили су и пафте, добро познате копче оријенталног порекла, састављене од два једнака комада утврбених облика и украса према радионицама и периодима.¹²³ У Херцег-Новом су рађене од сребра (1717),¹²⁴ а стављане су и на тканице, како је изричито наведено у једном попису мираза из 1736. године.¹²⁵

О појасу су жене носиле ножиће у корицама (»britola«), који су већ од XIV века постали саставни део женске ношње на јадранском подручју,¹²⁶ а затим и у његовом ближем копненом залеђу, и продужили су да опстоје у истој употребној и украсној функцији скоро до наших дана. Ти „ножи што носе жене на пасу“ (1736)¹²⁷ били су обично од сребра и имали су корице најчешће од сребра (1702, 1736, 1738, 1741, 1767, 1801),¹²⁸ орнаментисане, а прикачињали су се за појас сребрним ланцем,¹²⁹ који је називан и „сишчир“.¹³⁰

Углавном сви ти украсно-утилитарни предмети, који су били спој сачуваног наслеђа из средњег века и касније прихваћених елемената оријенталног накита, или само турцизираних назива за већ од раније постојеће врсте украса, припадали су традиционалном „кићењу“ локалног домаћег становништва пореклом из тадашње Херцеговине. Они су били саставни део свечане и ритуалне народне ношње донете из старог завичаја и у новој средини репродуковане или наслеђиване. Чувајући их „нови поданици“ су истовремено бројношћу и квалитетом плоча, амбрета, дутмади, раскошношћу појасева, пафти, корица и

¹¹⁹ Љ. Буришић, Појас у женској народној ношњи Старе Црне Горе, Гласник Цетињских музеја, X, Цетиње, 1977, 213.

¹²¹ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹²² Д. Вуксан, н. д., 114.

¹²³ Б. Радојковић, Накит код Срба, 254—257.

¹²⁴ П. Шеровић, Прилози, 108.

¹²⁵ Исто, 110.

¹²⁶ Ђ. Petrović, Dubrovačko oružje u XIV веку, Београд, 1976, 45.

¹²⁷ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹²⁸ Исто; М. Црнић, Прђија, 286, 291; ПУМА, фасц. 22, 1, 4; 290/III,

1, 27.

¹²⁹ М. Црнић, Прђија, 291.

¹³⁰ П. Шеровић, Прилози, 110; Д. Вуксан, н. д., 114.

ланчића ножића, а мушкарци и токама,¹³¹ исказивали свој етнички идентитет и интегритет, али и своје имовно стање, друштвени статус, положај у друштву и углад породица из којих су потицали.

Може се претпоставити, јер нам недостаје материјална документација, да су херцеговски златари при изради тог накита примјењивали исте начине рада, технике и исте стилске особности које су биле типичне за херцеговачке радионице из последњих деценија XVII века за сваку од поменутих врста накита понаособ. При томе су употребљавали само сребро, чисто или позалаћено, и мјед, што је такође било специфично за јадранско залеђе, док се злато, карактеристичан племенити метал златарских производа Јадрана, није користило за наведене врсте накита.

Насупрот релативном конзерватизму „нових поданика“ малобројни Италијани, углавном настањени у граду, следили су оновремене токове модних украса и по који ретки помен дугмади (1717, 1758),¹³² копчи (1742, 1791),¹³³ игли за главу (1742)¹³⁴ имали су друго значење. У односу на економске могућности њих су подражавали припадници католичке вероисповести настањени у Топли.¹³⁵

Уз поменуће украсно-утилитарне предмете златари су истовремено израђивали и накит са изразитом декоративном и симболично-декоративном функцијом, а који је такође садржавао и одређене друштвене поруке. Реч је о мишћушама, отрлицама, посебној врсти копчи, крстовима, наруквицама, прстењу. За ову велику групу накита карактеристично је да су добрим делом били резултат акултурацијских процеса који су се свакодневно одвијали на посредан или непосредан начин између два света, две културе, два система вредности: између досељеника и представника млетачке и јадранске цивилизације. При томе су главни примаоци били Динарци, који су се, прилагођавајући се животу у средини друкчијих духовних и материјалних вредности него што је била њихова матична, свесно или несвесно спољним манифестационим видовима — накитом — фиктивно идентификовали са тим другим светом који им је у суштини импоновао, иако је против њега често испољавао отпор. Те културне позајмице одражавале су се у конкретном случају у постепеном модификовању донетог накита, прихватању италијанских назива са украсима који су усвајани и подржавањем италијанских узора у формама, техникама рада и врстама накита. Да би опстали

¹³¹ ПУМА, фасц. 70, I. 59, 1720.

¹³² М. Црнић, *Прђија*, 288.

¹³³ ПУМА, фасц. 321, I. 319. М. Црнић, *Прђија*, 286.

¹³⁴ ПУМА, фасц. 321, I. 319.

¹³⁵ ПУМА, фасц. 159, I. 76; 160, I. 18—20.

херцеговски златари морали су да следе промене које су се дешавале у друштву, а које су се односиле и на њихов делокруг рада.

Минђуше су у Херцег-Новом у XVIII веку носиле ујутро жене свих друштвених, етничких и верских категорија, а до почетка XIX века био је обичај у Боки Которској да и мушкарци носе уз народну ношњу једну златну минђушу са бисером у десном уху.¹³⁶ Остаје за сада отворено питање да ли су и девојке поседовале ту врсту накита.

У ћирилским документима минђуше су означаване двојаким термином: 1) бирнице (1695), брњице (1717), брнице (нео XVIII век) или брњице (1801), карактеристичним називом за минђуше у Боки Которској,¹³⁷ и 2) орачина, од италијанског *orechino*. Полазећи од те чињенице дозвољено је претпоставити да је двојезични назив за минђуше означавао и разлику у типу, бар у периоду раних културних контаката између дошљака и Италијана.

Лингвисти су утврдили да термин брњица, без обзира да ли је пореклом прасловенска посућеница из готског или лексиколошки реликт из илиро-трачког пастирског језика, значи колутић, *pâc*,¹³⁸ тј. предмет који нешто заокружује или који је заокружен. На основу таквог значења брнице би требало да буду минђуше у облику алке. Уколико се етимологија термина и реалан њихов облик поклапају онда би оне биле наследнице средњовековних минђуша, односно наушница, типа „обочи“ (*sigulus*) и то најједноставније врсте.

У Херцег-Новом брнице су израђиване од позлаћеног сребра (1758),¹³⁹ али чешће од злата (1695, 1717, 1738, 1791, 1801),¹⁴⁰ а сигурно су рађене и од сребра, а за сиромашније и од мједи. Према средњовековним критеријумима било их је малих (1748, 1758),¹⁴¹ великих (1748)¹⁴² и уобичајених димензија. Највероватније, у последњим деценијама XVIII века, у складу са променама у начину живота и схватањима некадашњих „нових поданика“, поготово оних из главарског слоја, брнице су залобиле раскошнији изглед. Богата удавача Стана Беловић из Рисна имала

¹³⁶ Н. Луковић, Једна занимљива галерија портрета поморских капетана, Гласник Поморског музеја у Котору, XVI, Котор, 1968, 224.

¹³⁷ В. Караш-Стефановић, Српски рјечник, с. в. брњица; Речник српскохрватског књижевног и народног говора, II, Београд, 1962, с. п. брњица (I).

¹³⁸ Р. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I, Zagreb, 1971, с. в. brnjica.

¹³⁹ ПУМА, фасц. 90, I, 15.

¹⁴⁰ М. Прић, Прића, 286; П. Шеровић, Прилози, 107, 110; Д. Вуксан, и. д., 113; ПУМА, књ. 112, I, 20.

¹⁴¹ П. Шеровић, Прилози, 111; ПУМА, фасц. 90, I, 14, 15.

¹⁴² П. Шеровић, Прилози, 111.

је 1801. године „брилице с перлама“ (бисерима), а и „1 пар брилица од злата по кући“.¹⁴³ Вредно је забележити да су брилице носиле и Италијанке настањене у Херцег-Новом.¹⁴⁴

Брилице су биле накит само удатих жена. Њих су невесте носиле у мираз, а набављали су их њихови очеви или старатељи, или су очеви давали вереницима новац да их купе, или су их куповали вереници.¹⁴⁵

Насупрот брилицама, које би се могле означити као лео домаћег, традиционалног накита, мишћуше — орачине — углавном су следиле захтеве моде. Оне су се израђивале од сребра (1767),¹⁴⁶ позлаћеног сребра (1702, 1735),¹⁴⁷ и злата (1736, 1741, 1742, 1747, 1758, 1791).¹⁴⁸ Једноставнији типови били су без драгог камења, бисера, а од количине употребљеног племенитог метала зависила је њихова цена. Тако је, на пример, један пар златних мишћуша, који је био тежак 14 карата,¹⁴⁹ коштао 72 лире.¹⁵⁰ Такве мишћуше носиле су и Српкиње, и Италијанке, и католикиње.

Поред тих једноставних мишћуша, чији нам је изглед остао непознат, носиле су и раскошније врсте, које су биле од злата са драгим камењем, рубинима, бисерима (1741),¹⁵¹ израђене филигранском техником, са пет висећих крушкица (1741)¹⁵² итд. Њих су носиле и муштерије и богате жене, а изгледа да су задобиле ширу примену при крају прве половине XVIII века, упоредо са стабилизацијом свих облика живота и досељеника.

Бисер је уопште веома често примењиван за украшавање мишћуша, а од његове бројности зависила је и њихова вредност. Таквих мишћуша било је више врста: са комадићима бисера (1747, 60 лира),¹⁵³ са 10 бисера (1758, 200 лира),¹⁵⁴ са гроздовима од финог бисера (1775, 200 лира).¹⁵⁵ Бисер је стављан на златне мишћуше у облику лабице (*navicelli... con 2 perle*, 1742, 40 лира), тешке 10 карата,¹⁵⁶ или у облику бадема (1758, неколико бисера, 90 лира).¹⁵⁷ Раскошно су морале изгледати и мишћуше

¹⁴³ Д. Вуксан, и. д., 113.

¹⁴⁴ ПУМА, књ. 112, л. 20.

¹⁴⁵ П. Шеровић, Прилози, 112.

¹⁴⁶ ПУМА, фасц. 290/III, л. 27.

¹⁴⁷ ПУМА, фасц. 22, л. 4; М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁴⁸ ПУМА, књ. 108, л. 94; фасц. 159, л. 76; 321, л. 319; П. Шеровић, Прилози, 110; М. Црнић, Прђија, 286, 290.

¹⁴⁹ М. Влајинац, и. д., III, с. в. карат (1); мастачки карат је износио 0,207 гр.

¹⁵⁰ ПУМА, фасц. 321, л. 319.

¹⁵¹ М. Црнић, Прђија, 290.

¹⁵² ПУМА, књ. 108, л. 94.

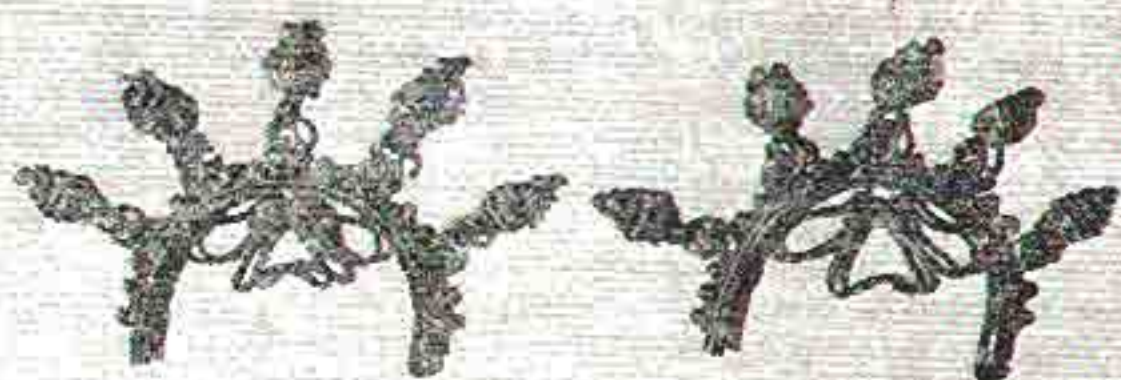
¹⁵³ ПУМА, фасц. 159, л. 76.

¹⁵⁴ М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁵⁵ ПУМА, фасц. 160, л. 18.

¹⁵⁶ ПУМА, фасц. 321, л. 319.

¹⁵⁷ М. Црнић, Прђија, 286.

Минђуше од позлаћеног сребра са висуљцима у облику стилизованих крушки, израђене торзираном жицом и грапулама, домаћа варијанта италијанског узора, Далмација, XVIII век. Збирка Лубе Ивановића. Музеј примењене уметности, инв. бр. 6135.

Минђуше у облику бадема од сребра, израђене торзираном жицом, домаћа варијанта италијанског узора, Далмација, крај XVIII века. Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 1128.

које је носила сунпруга Николе Горакуће, „сердара крајине новске“ и брата златара Марка Горакуће. Оне су биле од златног емајла са 10 бисера (1747, 120 лира).¹⁵⁸

Херцеговски златари сигурно су израђивали и „сенале“, украсе од сребра¹⁵⁹ и злата¹⁶⁰ који су уметани између зрна корала и заједно чинили посебан тип огранице, добро познат на јадранском подручју и у његовом копненом залеђу. Те огранице могле су да буду једноструке,¹⁶¹ двоструке,¹⁶² а било их је и од четири низа корала.¹⁶³ Поискад је уз њега ношен и позлаћен крст.¹⁶⁴ Називале су се „китице корала“ (1748)¹⁶⁵ или су описно идентификоване: „корала на гирло са сеналима од сребра...“ (1695),¹⁶⁶ „корала велика зрна 24 и сенала од злата 12“ (1738).¹⁶⁷

Упоредо с тим коралним ограницама ношене су и огранице од бисера са скупоценим златним украсима (1717, 1758),¹⁶⁸ као и златни ланчићи,¹⁶⁹ уз које су ношени сребрни (1767, 1775)¹⁷⁰ и бисерни (1736) крстићи,¹⁷¹ медаље сребрне (1775)¹⁷² и златне (1738, 1791, 1801),¹⁷³ каткад у облику срца (1801),¹⁷⁴ омиљеног мотива барока, који је задобио врло широку примену у накиту од времена протурсформације и био је симбол божје љубави према човеку.¹⁷⁵

Уз те модификоване традицијске и прихваћене италијанско-јадранске узорне златари су, по свој прилици, израђивали и друге врсте накита, а које нису залобиле ширу примену међу православним становништвом. Тако су поред нафти ковали још један тип сребрних копчи за женске појасеве, преузете из одевног инвентара Италије.¹⁷⁶ На то указује и њихов назив „фјупа“ у ћириличким документима (1738).¹⁷⁷ Одговарајући назив

¹⁵⁸ ПУМА, фасц. 159, 1. 76.

¹⁵⁹ М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁶⁰ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹⁶¹ Исто, 110, 111.

¹⁶² М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁶³ Исто, 290.

¹⁶⁴ Исто, 286.

¹⁶⁵ П. Шеровић, Прилози, 111.

¹⁶⁶ М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁶⁷ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹⁶⁸ Исто, 107; М. Црнић, Прђија, 286.

¹⁶⁹ М. Црнић, Прђија, 286, 290; Д. Вуксан, н. д., 114; ПУМА, фасц.

159, 1. 174.

¹⁷⁰ ПУМА, фасц. 290/III, 1. 27; 160, 1. 20.

¹⁷¹ П. Шеровић, Прилози, 110.

¹⁷² ПУМА, фасц. 160, 1. 20.

¹⁷³ П. Шеровић, Прилози, 110; М. Црнић, Прђија, 286; Д. Вуксан, н. д., 114.

¹⁷⁴ Д. Вуксан, н. д., 113, 114.

¹⁷⁵ Ђ. Petrović, М. Prošić — Dvornić, Narodna umetnost Jugoslavije, Ljubljana, 1983, 46.

¹⁷⁶ М. Црнић, Прђија, 286; ПУМА, књ. 112, 1. 19—21.

¹⁷⁷ П. Шеровић, Прилози, 110.

у италијанском језику био је «fibbia» (1742),¹⁷⁸ а у венецијанском дијалекту «fiuba» (1775).¹⁷⁹

Исти је случај био и са наруквицама, као делом урбаног накита. Те златне „манпис“ (од венецијанског «manip»¹⁸⁰) имале су међу домаћим становништвом само веома утадне удаваче (1717),¹⁸¹ док су оне биле уобичајене код католикиња (1775)¹⁸² и Италијанки (1742, 1758, 1791).¹⁸³ Њихова вредност зависила је од количине употребљеног злата и начина израде. Тако је плаћено 1742. године за три златне наруквице, начињене од златних ланаца, а које су биле тешке 252 карата (око 52 гр.), 756 лира; 1758. пар златних наруквица тешких 204 карата (око 42 гр.) вредо је 828 лира, а 1775. једна златна наруквица коштала је 750 лира.¹⁸⁴

Остаје отворено питање да ли су херцеговски златари радили прстење које су носиле само католикиње и Италијанке, и којих је било са и без украсног камења,¹⁸⁵ мале дијалеме од злата са бисерима,¹⁸⁶ као и друге онда модерне украсе.¹⁸⁷ Међутим, може се претпоставити да су израђивали „гране од бисера што носе у нас“ (1717).¹⁸⁸

Посебну врсту накита представљали су украсни окови на хладном и ручном ватреном оружју чијом су се израдом такође бавили херцеговски златари. Та активност је била врло развијена, јер су сви одрасли становници Топле и херцеговских села, тј. почев од 16 година старости, поседовали ножеве, палаше, пушке и пиштоље са системом паљења на кремен. У зависности од имовног стања власника и његовог положаја у друштву окови на оружју били су од бакра, сребра, позлаћеног сребра, скромније или раскошније орнаментисани једноставнијим или компликованијим техникама рада. Ипак, сви су се трудили да поседују богато украшено оружје. У ондашњем владајућем систему вредности оружја је припадало врло важно место: „више сребра на њ него на сребрну пушку“, говорило се још шездесетих година нашега века у херцеговским селима за жену са сувише накита.

У интеракцији тих тежњи, затим схватања да оружје мора да буде увек савремено, а под савременошћу су се подразумевали италијански узор, и реалних техничких могућности и зна-

¹⁷⁸ ПУМА, фасц. 321, I. 319.

¹⁷⁹ ПУМА, фасц. 160, I. 20; G. Voerjo, н. д., s. v. Fiuba.

¹⁸⁰ G. Voerjo, н. д., s. v. Manip.

¹⁸¹ П. Шеровић, Прилози, 107.

¹⁸² ПУМА, фасц. 160, I. 18.

¹⁸³ ПУМА, фасц. 321, I. 319; М. Црнин, Прћија, 286.

¹⁸⁴ Исто.

¹⁸⁵ ПУМА, фасц. 159, I. 76; 160, I. 20; 321, I. 319; М. Црнин, Прћија, 286.

¹⁸⁶ ПУМА, фасц. 159, I. 76; 321, I. 319.

¹⁸⁷ ПУМА, фасц. 160, I. 18.

¹⁸⁸ П. Шеровић, Прилози, 110.

ња златара, створен је специфичан бокељски тип украса на оружју израђеном или дорађеном у Боки Которској. Он је увек лако препознатљив, иако је подражаван, често веома успешно, нарочито на оковима пушака цефердара и у оружарско-златарским радионицама источне Херцеговине.¹⁸⁹

Карактеристике рада бокељских златара, а тиме и херцеговских, на оковима оружја, у глобалу узето, састојале су се у примени орнаменталних решења која припадају мешавини стилова, почев од левантинског и чистог барока, рококоа са реминисценцијама из ренесансе, касне готике, па чак и антике, уз општа места из балканског репертоара.¹⁹⁰ Узори за те мотиве, који су рађени техникама ливења, искуцавања, гравирања, ребе цизелирања, са применом нијела, налажени су делом у традицијама рада херцеговачких златарских радионица, а делом на оковима оружја које су оружарске радионице у Бреши, у северној Италији, израђивали за потрошаче с друге стране Јадрана, којима је оружје доброг квалитета, а поготово богато украшено, значило све.¹⁹¹ На оковима тон унстог оружја међусобно су се прожимали елементи већ тада застарелих стилских струјања у западној Европи са елементима који су одговарали укусу свста одгајаном у сфери медитеранског-оријенталних утицаја.¹⁹²

У делокруг делатности херцеговских златара долазила је, дакле, израда декоративних бакарних, сребрних, позлаћених окова на ножевима — малим, средњим и великим,¹⁹³ палошима — врсти једносеклих мачева,¹⁹⁴ пушкама кременјачама типа цефердар и пиштољима кременјачима типа леденица.¹⁹⁵ По свој прилици, златари су и тауширали сребром и златом сечива и цеви поменутих врста оружја.

Поред прквених утвара, накита и украса на оружју, херцеговски златари су израђивали још и употребне, украсне и култне предмете који су припадали инвентару кућних потрепштина. Из пописа мираза дознаје се да су невесте доносиле у

¹⁸⁹ Ђ. Petrović, Prilog upoznavanju načina rada sa muzejskim zbirkama oružja i vrste oružja izrađenog na Kosovu, u Makedoniji, Bosni i Hercegovini u XVII i XIX veku, у: Obrada i zaštita istorijskih zbirki u muzejima, izd. Istorijski muzej Srbije, Beograd, 1974, 15.

¹⁹⁰ Ђ. Petrović, Zone delovanja, 39.

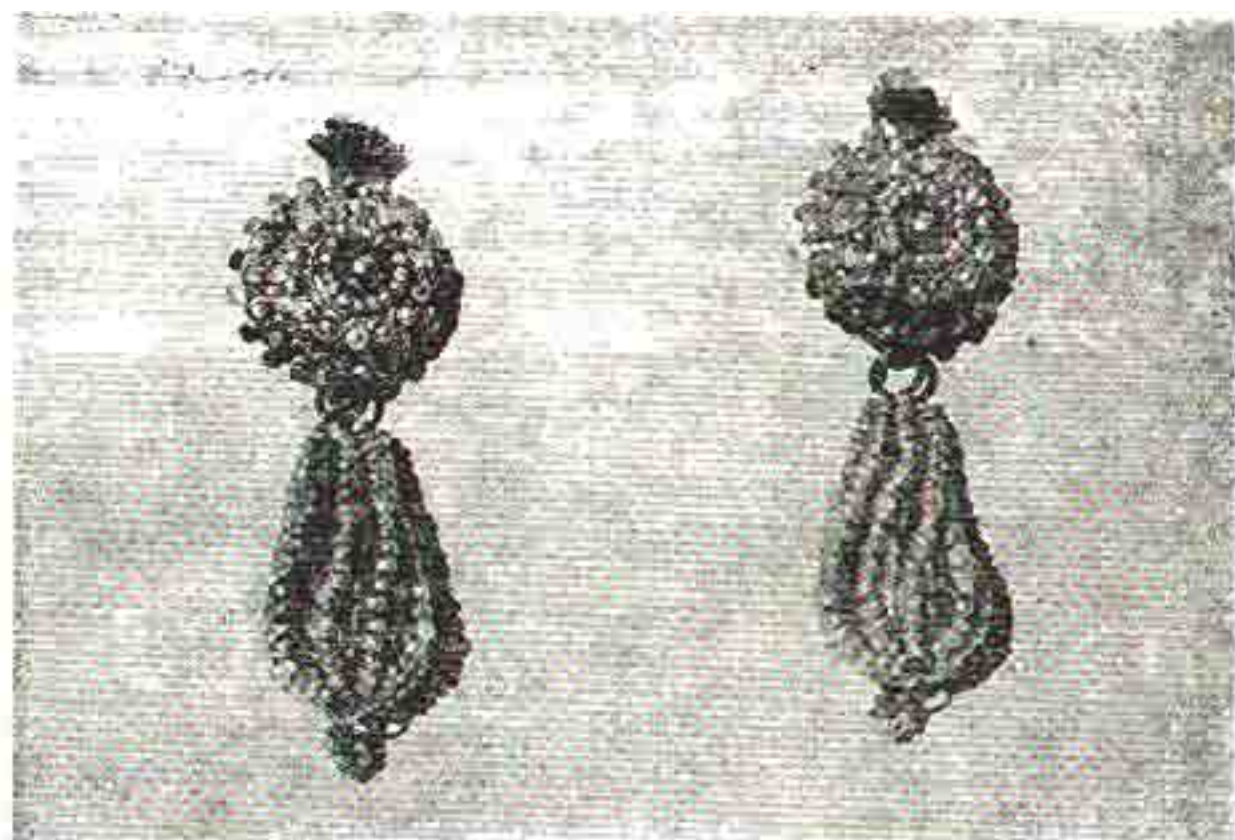
¹⁹¹ Исто, 40; Ђ. Petrović, Порекло и карактеристике пиштоља знаних леденице, Бока 2, Херцег-Нови, 1970, 163.

¹⁹² Ђ. Petrović, Zone delovanja, 40.

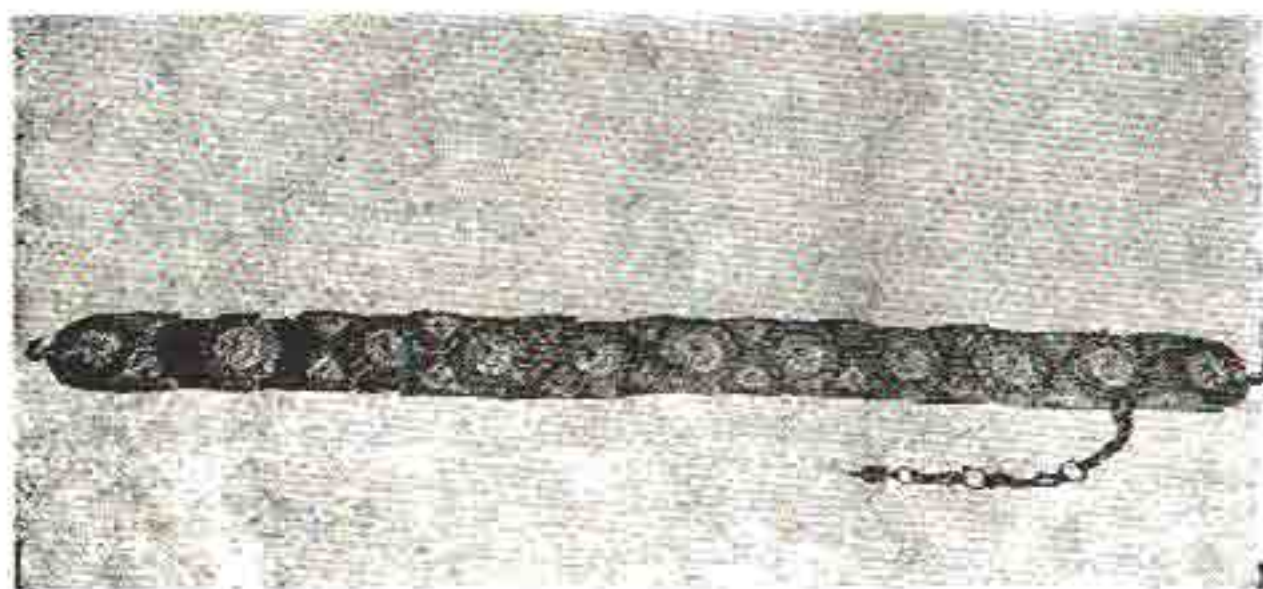
¹⁹³ ИАК, УП, 93, 1, 225—227; ошљачкаш припадници Топалске општине.

¹⁹⁴ ПУМА, фасц. 78, 1, 15: «... una spada detta palosso con sua guardia d'argento»; С. Мијушковић, Заоставштина капетана Витка Бујовића, Годишњак Поморског музеја у Котору, IX, Котор, 1960, 222: «... due spade da taglio over palossi con il suo pomolo et impugnadure d'argento».

¹⁹⁵ О изради и украшавању оружја у Херцег-Новом у XVIII веку биће посебно речи.

Минбуше од злата са бисерима и висуљком у облику грозда, Далмација,
XIX век, Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 6852.

Кожни појас са оковима од сребра израђених техникама ажурирања,
лигња и нијлом, Херцеговина, XVIII век, Музеј примењене уметности
у Београду, инв. бр. 6224.

нови дом сребрне чапе,¹⁹⁶ које су се звале и „молитвенс“,¹⁹⁷ чија је примарна намена била везана за обред венчања, а поседовале су и сребрне качице (посуде за за хватање течности).¹⁹⁸ Међутим, услед помањкања конкретних података, може се само претпоставити да су златари израђивали од сребра, бакра или неког другог метала и разне врсте чинија, тањира, послужавника, прибора за јело, свећњака и других употребних и украсних предмета.

Разноврсност златарских производа, распон цена који је био прилагођен куповној моћи свих категорија потрошача, а о чему пружају индикативне податке процене накита у пописима мираза,¹⁹⁹ и велика потражња свих врста златарских израђевина, одразили су се на имовно стање златара. Несумњиво да је при томе значајно место припадало и квалитету производа, као и брзом реаговању златара на захтеве тржишне потражње. Готово сви херцеговачки златари, о којима постоји већи број информација, припадали су имућном свету. Поседовали су земље, виноград, куће, радње, готовину, по неки су се бавили и трговачким пословима, као на пример Матија — Мато Милутиновић Телембака, Глигор Поповић. Међу тим имућним златарима истицали су се Илија Јовановић Телембака, који је био крупан земљопоселник, и његов универзални банџиник Матија — Мато Милутиновић Телембака, затим Јово Аврамовић, најбогатији међу херцеговачким златарима (само својој кћерки је дао 1761. године мираз процењен на скоро 6000 лира,²⁰⁰ а изгледа да је зарађивао и на каматама које је добијао на позајмљени новац). Имућним златарима припадали су и чланови породице Јововић: Никола, Андрија, Саво, Јефто, као и њихов робак Лука Јелић.²⁰¹ Вероватно да би требало убројити међу добро ситуиране златаре и Марка Горакућу, чија је породица била оријентисана на поморство и поморску трговину, а међу њима било је и интелектуалаца.²⁰² На то би указивала и висина мираза жене Марковог брата Николе, „сердара крајине новске“, која је достигала знатну суму од 2974 лире.²⁰³ Богата удавача не би ступила у брак са чланом сиромашне породице.

Насупрот тим имућним златарима посебан став према материјалним добрима имао је Стојан Радић Кушевић и његов

¹⁹⁶ П. Шеровић, Прилози, 108, 110; М. Црних, Прћија, 289.

¹⁹⁷ Д. Вуксан, н. д., 114.

¹⁹⁸ П. Шеровић, Прилози, 108; М. Црних, Прћија, 289.

¹⁹⁹ Упор. П. Шеровић, Прилози, 107—112; М. Црних, Прћија, 286, 290, 291; ПУМА, фасц. 22, 1. 4; 90, 1. 14, 15; 159, 1. 76; 160, 1. 18—20; 208, 1. 31, 32; 321, 1. 319, 320; 290/III, 1. 27, 28; књ. 112, 1. 19, 21.

²⁰⁰ ПУМА, фасц. 208, 1. 32.

²⁰¹ В. биографије свих помиснутих златара.

²⁰² В. биографију златара Марка Горакуће.

²⁰³ ПУМА, фасц. 159, 1. 76.

сии Борбе. На основу расположивих података они се исказују као прави представници градских златара у високо развијеним срединама којима је више било стало до друштвеног афирмисања квалитетом рада и добровољним функцијама у управама институција које су биле од користи за њихове суграђане. И поред тога што су живели у средини где се ценило поседовање земље, кућа, готовине, они су успели да својим радом, начином живота и својим схватањима вредности, стекну поштовање у тој и таквој средини и да се уброје међу најугледније златаре у Херцег-Новом XVIII века. То се нарочито односи на Борба Радића Кушевића, о коме постоји далеко већи број архивских података него о његовом оцу.²⁰⁴

Изузев Стојана Радића Кушевића, Франа пок. Матије, који су дошли у Херцег-Нови из Дубровника, Марка Горакуће, чији је деда дошао из Албаније, и првог херцеговског златара Николе, који је био са Убала, остали златари су припадали „новим поданицима“, било да су они или њихови очеви или деде дошли из тадашње Херцеговине у Херцег-Нови или на његову територију крајем XVII века. Углавном, сви су потицали из виђених породица, заслужних за сарадњу или учествовање у мастачким освајачким подухватима, што им је омогућило да у новој постојбини уживају одређене повластице и, сходно томе, задобију одређени положај у друштву својих компатриота. У том погледу највиши степен у друштвеном рангирању заузимаала је породица Јововић и њихови први робаци Јелићи и Симовићи. Они су припадали главарском слоју и претендовали су на племенгашко порекло.²⁰⁵ У целини узето, сви ти дошљаци, који су имали „херојску прошлост“ или су потицали из угледних херцеговачких сеоских породица, образовали су неку врсту затвореног друштвеног круга. Са друштвено себи равнима склапали су брачне везе, они или њихова браћа и сестре, и на тај начин још више учвршћивали своје место у владајућем систему друштвене категоризације међу домаћим становништвом (Јововић, Аврамовић, Телембаќ).²⁰⁶

Поседујући економску моћ и друштвени углед у средини са специфичном духовном климом, каква је надала у Топли, а у којој се ценило порекло породице, активно суделовање у борби за одражавање националне свести, али и материјална добра, златари су заузимали водеће место на деценији друштвеног вредновања занатског умећа. Упоредујући податке које имамо о херцеговачким пушкарима из XVIII века, а који су такође припадали врло траженим и потребним обртницима, са подани-

²⁰⁴ В. биографије Стојана Радића-Кушевића и Борба Радића-Кушевића.

²⁰⁵ В. биографије Николе и Андрије Јововића.

²⁰⁶ В. биографије помеспутних златара.

ма о златарима, јасно се уочава разлика међу њима већ при самом помињању особа с којима су обе категорије занатлија долазиле у контакт. Већина златара су били јемци, сведоци, заступници особа из највиђенијих породица на простору од Херцег-Новог до Рисна, а имали су и сталне функције у управима Топлањске општине и православне цркве у Топли.²⁰⁷

Угледу херцеговских златара доприносило је и њихово образовање. Они су били писмени, и морали су да буду, да би могли преносити паручене записе на своје радове. Међутим, писменост није била особина становника Топле и херцеговског краја, па ни међу припадницима цењених и важних породица. У документима се срећу доста често потписи златара уместо оних који се нису знали ни потписати: „Ја суђа Андрија Јововић подписах за капетана Петра Беговића и његове кмете од Луштице бивши умољен од истога не умијући он писати. И ја Андрија Јововић суђа подписах за кнеза Бура Попов(а) Лазаревића. Подписах се за истога бивши умољен од истога не умијући он писати“.²⁰⁸

Златари су радили са писменим металима, драгим камењем, бисерима, симболима моћи, раскоши, а истовремено и магичких и симболичких својстава. Репертоар златарских израбевина захтевао је од златара поседовање одређеног шива техникаких и уметничких знања. Због тога су се златари издизали из масе обрађивача метала, и већ од средњег века били су у Европи најуваженији занат, уз дрворезбаре и мајсторе оклопаре.²⁰⁹ То средњовековно вредновање било је познато и примењивано и код нас, нарочито у градовима на Јадрану, а одраз тога је и појава у XVI веку златара који су потицали из старих српских властеоских породица.²¹⁰ Чувене по високом квалитету рада, православне занатлије позивали су и турски великодостојници да раде за њих у њиховим сарајима. У породици познатих научника и књижевника Боровић, родом из Мостара, преричава се да је један њихов предак био златар Милутиновић „са Приморја“, који је на самом почетку XIX века радио код мостарског наше.²¹¹ Могуће да је реч о сину Мата Милутиновића Телмбака.

О уважавању златарске делатности у Херцег-Новом у XVIII веку сведоче и примери златара Сава Дуковића и Марка Горакуће. Обојица су припадали породицама бродовласника и поморских трговаца, друштвено цењених и економски исплативих

²⁰⁷ О томе има података у свим биографијама златара.

²⁰⁸ П. Шеровић, Прилози, 120.

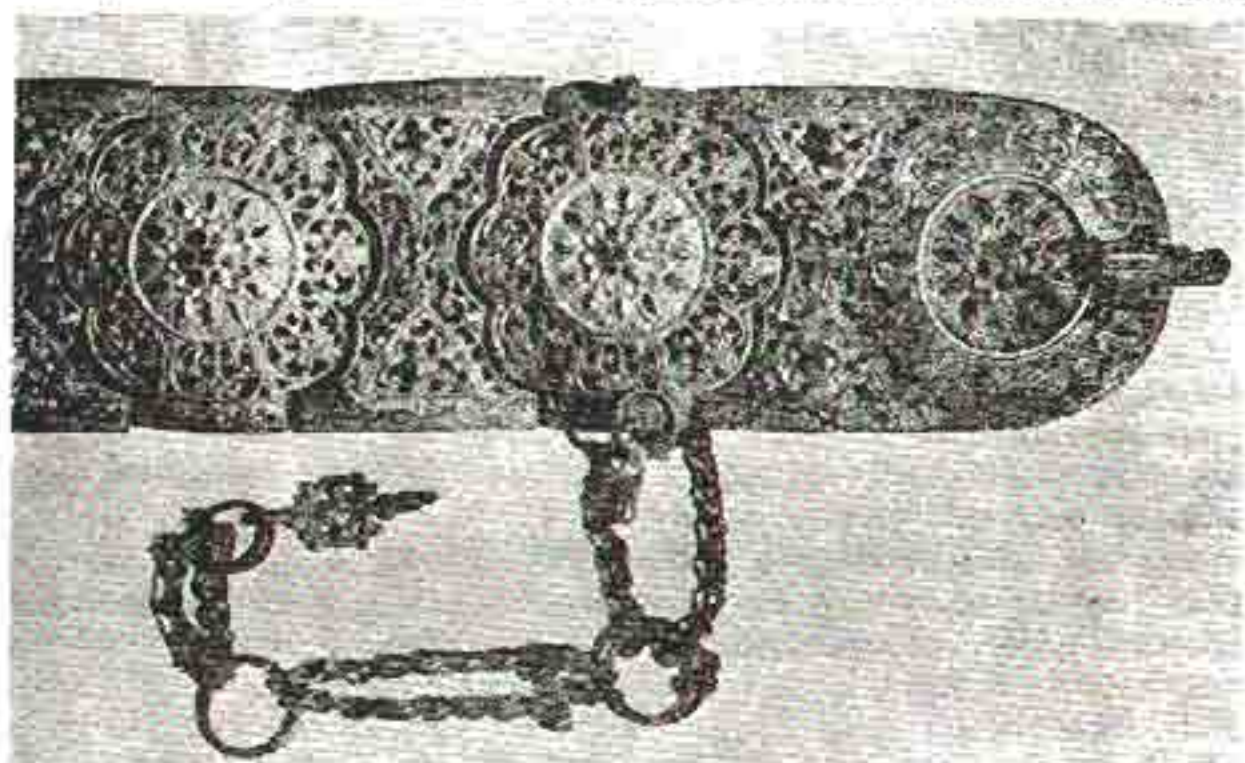
²⁰⁹ Ђ. Petrović, *Magister Johannes-Zoane oklopac Dubrovačke Republike (1432 — 1456)*, *Vesnik Vojnog muzeja*, 18, Beograd, 1972, 61.

²¹⁰ Б. Радојковић, *Српско златарство*, 65, 66.

²¹¹ На податку се захваљујем др Мирјани Љубинковић-Боровић, научном саветнику Народног музеја у Београду.

професија, иако ипак су се определили за златарски занат.²¹² Па и данас, у економски развијеним земљама, добри златари припадају уваженим особама. Они се не убрајају у занатлије у правом значењу те речи, већ у уметнике, креаторе, којима је отворен приступ у највише друштвене кругове.

У духу средњовековне традиције златарство је у Херцег-Новом било добрим делом насасано занимање. Оца је наслеђивао син или први рођак, ако златар није имао мушких потомака. Стојана Радића Кунчевића наследно је његов син Борђе, а Борђева кћерка удала се за златара Гашора Поповића. Лазар

Детаљ појаса

Иванковић и Јоко Иванковић били су, такође, отац и син. Од Николе Јововића занат је преузео његов син Андрија, а затим Андријин син Јефто.²¹³

За херцеговачке златаре било је такође карактеристично да су се тим занатом бавили и бочни огранци њихових породица. Из шире породице Јововића златар је био и Саво, син Николиног брата Илије, као и пендентификовани по степену сродства рођак Лука Јелић. У домену претпоставке остаје могућност да је тој породици припадао и Комнен Симовић, можда син Сима, брата Николиног оца Јова. Та претпоставка се базира на чињеници да су се и Симовићи, уз Јововиће и Јелиће, такође сматрали огранцима племенишашке породице Стратимировић.²¹⁴ Блиски рођаци су били и златари Петар и Цвјетко Гојковић.

²¹² Упор. биографије поменутих златара.

²¹³ Исто.

²¹⁴ В. биографије Николе и Андрије Јововића.

Породична опредељеност за један занат дошла је нарочито до изражаја у породици Телембак. Златари су били: Илија Јовановић, Андрија, син Илијиног брата Борба, Мато, син Илијиног брата Милутина, као и син Илијине сестре, которски златар Мато Атанасијевић. Тој породици су припадала још двојица которских златара: Мато и Стјепап Липовац, речни Телембак.²¹⁵

Та породична повезаност при обављању истог заната сведочи да је златарство било уносан посао у Херцег-Новом у XVIII веку, и потврђује резултате спроведене анализе потреба за златарским делима профаног и сакралног карактера. С друге стране, континуитет истог занимања у породици кроз генерације претпоставка је напретка тог занимања, усавршавања и квалитетнијих продуката релевантног умећа. Из тога би следило да је херцеговско златарство XVIII века требало да буде на високом нивоу техничких и уметничких знања, и да је равноправно могло да се мери са которским златарством, које је, насупрот херцеговском, имало за собом вишевековну традицију постојања. Ипак, коначни суд о херцеговском златарству XVIII века моћи ће да се донесе тек пошто буду систематски испитана златарства у Котору и у Лубровнику из истог периода, уз претпоставку да се још пронађу материјални докази о производима херцеговских златара.

Међутим, промене у начину живота, схватањима и потребама становника Топле, главних клица производа херцеговских златара, које су неминовно морале настати у контакту са другим стилом живота и системом вредности јадранско-медитеранског света, и које су се већ примећивале у другој половини XVIII века, одразиле су се и на златарство. Стари златари, којима припада заслуга за стварање одређеног и утврђеног реомена херцеговског златарства, умирали су, а синови неких од њих, као на пример Глигора Поповића, Јова Аврамовића, Луке Јелића, напуштали су породичну професионалну опредељеност и прелазили у трговце, уноснији и рентабилнији посао. Извесни, опет, нису могли да се уклопе у нове токове, било из породичних разлога или занатске неспремности за нове начине рада. Истовремено су у град пристизали младићи са села и доследили увреженом поштовању златарског умећа, ступали као помоћници у радње херцеговских златара. А када су остали самостални мајстори радилци су оно што се у то време тражило, као на пример Тодор из Њивина, мењајући дотадашње токове развоја и стила старих херцеговских златара. С њима је започињала и нова фаза у развоју тог уваженог и траженог занимања.

²¹⁵ В. биографије Илије Јовановића Телембака, Андрије Телембака и Матије — Мата Милутиновића Телембака.

ПРИЛОЗИ

Садржај архивских података наметнуо је двоструки начин њиховог презентирања. Уз изнети општи и латидарни преглед развоја златарства у Херцег-Новом у XVIII веку, а у контексту развитка занатства уопште, већи део архивских записа преточили смо у биографије сваког златара понаособ. Такав начин излагања архивских информација о занатлијама из прошлих векова уобичајен је у европској стручној литератури. У нашем скромном фондусу објављених наменских радова о занатима и занатлијама minulih стога, он још није ухватио дубље корене.

Биографије златара изнете су претежно у дескриптивној форми, држећи се, колико је то било могуће, устаљеног шаблона: порекло породице златара, структура породице, први помен, златарска делатност, економско стање, место у друштву, односи са средином, друштвене функције и последњи помен у расположивим документима. Године које су стављене поред сваког златара односе се на први и последњи директни помен о њему у расположивој архивској грађи. Та садашња временска лимитираност није дефинитивна. Сваки нови одговарајући податак моћи ће да је помери на ранији и каснији период. Али, овде фиксирано време остаје као константа за раздобље у коме је дотични златар живео и радио у Херцег-Новом.

Начин излагања у биографијама није свуда уједначен. Он је зависио од расположивих информација. У неколико случајева постојао је само један документ којим се утврђује да је у Херцег-Новом постојао и тај златар. Такође, услед недовољне документације ишчениће није било могуће пружити комплетнију слику о сваком златару. Ипак, и парцијалност вести има своју одређену важност. Ако се случајно буде открио неки сигнирани предмет за који се сигурно зна да је рађен у Херцег-Новом у XVIII веку, или нађе још понека вест о херцегновским златарима у неком од архива, као што су, на пример, катарски, дубровачки, задарски, венецијански, или уопште пронађе неки прикладан запис или натпис, можда ће управо та усамљена, и за сада фрагментарна, вест помоћи да се нешто закључи или добије комплетнија слика.

Биографије 25 херцегновских златара XVIII века, које чине и највећи део овог рада, представљају у исто време и прилог

увиду у свакодневни живот овог града у заданом периоду, сагледаш из угла посматрања припадника једног тада најугледнијег заната. Низ имена која се помињу у тим животописима моћи ће, надамо се, корисно да послуже будућим истраживачима свеколике историје Херцег-Новог.

Неспорно је да изнета грађа није комплетна. Увек је могуће при раду са архивским документима превидети већи или мањи број потребних података, поготово што често уз имена златара није стављано и њихово занимање. Због тога, чини нам се, да би било боље овај текст схватити као прилог проучавању херцегновских златара у XVIII веку, а делом и занатства уопште у том граду, у једном за њега врло значајном времену.

БИОГРАФИЈЕ ЗЛАТАРА

1. Никола Убљанин, 1690—1707.
2. Илија Јовановић Телембак, 1699—1761.
3. Стојан Радић-Кушевић, 1709—1740.
4. Комнен Симовић, 1710—1713.
5. Петар Ивановић, 1714.
6. Петар Гојковић, 1714.
7. Цвјетко Гојковић, 1715—1716.
8. Андрија Телембак, 1716—1718.
9. Петар Кујунџија, 1724.
10. Никола Јововић, 1729—1763.
11. Јово Аврамовић (Абрамовић), 1738—1789.
12. Борбе Радић Кушевић, 1739—1804.
13. Матија — Мато Милутиновић Телембак, 1740—1785.
14. Франо пок. Матије, 1748.
15. Саво Дуковић, 1748—1778.
16. Марко Горакућа, 1750—1766.
17. Гангор Поцовић, 1756—1785.
18. Саво Јововић, 1758—1795.
19. Андрија Јововић, 1758—1796.
20. Лазар Иванковић, 1765—1791.
21. Јефто Јововић, 1769—1777.
22. Јоко Иванковић, 1773—1843.
23. Лука Јелић, 1778—1796.
24. Тодор, 1810—1817.
25. Константин Веруша, — 1815.

НИКОЛА УБЉАНИН (1690—1707)

Колико је до сада познато Никола Убљанин је био први златар у Херцег-Новом после млетачког преузимања овог града. У Нови је дошао са Убала, са једином сином,¹ а прва вест о њему потиче из 1690. године.²

Као и сви усељеници у Херцег-Нови и на његово подручје и Никола је добио од млетачке власти земљу и кућу. У катастру земље, кућа и млинова у Херцег-Новом, који започиње са 1690. годином, забележено је да је 8. септембра те године Никола златар са сином добио у „селу Топла“ 2,5 канапа земље, 80 пертика земље и 2,5 канапа винограда.³ То пије био велики посед. Рачунајући да један канап износи 3,65 m², а венецијанска пертика 2,086 m,^{4,5} произлази да је Никола поседовао 9,125 m² земље и још 166,880 m земљишта и 9,125 m² терена под виновом лозом. На те добијене поседо он је био дужан да даје одређене даће, што је годишње износило 45,5 лира.⁶

Извесне промене у величини посела и висини пореза уследиле су у првим годинама XVIII века. Према катастру Херцег-Новог из 1702. године Никола је тада поседовао у Топли 4.500 пертика земљишта и 5.630 пертика винограда,⁷ односно 9.387 m земље и 11.744,180 m под виновом лозом. Порез на то имање износило је годишње 31,14 лира.⁸ Смањене државне дажбине морале су да постану пуноважне тек почетком 1703. године, јер у поменутом земљишнику из 1690. више фискално давање односило се на целу 1702. годину.⁹

Уз земљу Никола је добио у предграђу Херцег-Новог једну тескобну кућицу (la ristretta casetta) са вртом величине четврти-

¹ ПУМА, књ. 9, 1. 49.

² Catastico delle terre, case e moline di Castel Nuovo, 1690—1696, № 2, 138.

³ Исто.

⁴ М. Влајинац, н. д., III, с. в. канап.

⁵ Исто, IV, с. в. Пертика.

⁶ Catastico, № 2, 138.

⁷ Г. Станојевић, н. д., 152.

⁸ Исто.

⁹ Catastico, № 2, 138.

не канапа,¹⁰ односно непуни 1 m² (0,913). Закуп земљишта износило је годишње 12 лира, према запису из 1693. године.¹¹

Поред земље, винограда, кућице и врта, Никола је још добио од млетачке власти у Новом и новчани кредит у висини од 589,11 лира.¹²

Иако је месна власт у Херцег-Новом пружила Николи најприкладнију основу за започињање нове етапе у његовом животу у новој средини он се, судећи према малобројним расположивим вестима о њему, није најбоље снашао. Могуће да у том периоду смене власти и друштвено-економског и идеолошког система још увек нису постојале потребе за златарским производима, а највероватније да Никола није био баш вичан обради земље и винове лозе. Према поменутом катастру из 1690. године Никола је постао дужник држави за све што јој је био обавезан да даје. Тако је за период од 1693. до закључно са 1702. годином требао да плати 453,10 лира за земљарину,¹³ а 1693. године није платио ни ливел за кућу.¹⁴

Од 1690. до 30. септембра 1692. године у катастру су пођене под рубриком Николе златара две особе,¹⁵ тј. он и његов син. Међутим, у катастру Херцег-Новог из 1702. забележено је да у кући Николе живи он сам (аните: 1).¹⁶ Остаје за сада без одговора шта се у међувремену догодило са његовим сином, да ли је у том временском размаку напустио Херцег-Нови, умро или се можда оженио и прешао у жешину кућу.

Вероватно у контексту неповољних околности за рад и живот у Новом, или несналажљивости, Никола је напустио овај град крајем 1707. упутивши писмо ондашњој власти 22. октобра те године са изразима захвалности, уз враћање свих добијених добара. Његова кућица са вртом у Топли додељена је почетком децембра 1707. олуком ванредног провизура за Котор Марина да Молин, браћи Славини и Михајлу Николић, који су „добровољно напустили своју домовину и све што су поседовали“ и прешли на млетачку територију.¹⁷

У херцеговским архивским документима нема вести о презимену Николе Убљанина, првог златара у млетачком Херцег-Новом на прелазу XVII у XVIII век. Међутим, у једној которској исправи из 1691. године наведен је међу испитиваним особама у Новом поводом земље кнеза Николе Лазаревића из Грбља и

¹⁰ ПУМА, књ. 9, I, 49.

¹¹ Catastico, № 2, 381.

¹² Исто, 138.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, 381.

¹⁵ Исто, 138.

¹⁶ Г. Станојескић, и. д., 152.

¹⁷ ПУМА, књ. 9, I, 49. 10. XII 1707.

Nicolo Prescovich ofefice.¹⁵ Пошто се међу златарима који су крајем XVII века радили у Котору, Перасту, Прчању и Доброти не помиње у которским документима златар са таквим именом и презименом, може се претпоставити да су Nicolo ofefice из Херцег-Новог и Nicolo Prescovich ofefice били исте особе.

¹⁵ Историјски архив Котор (даље: ИАК), Управно-политички списи (даље: УП), 12, 1. 390, 21. IX 1691.

ИЛИЈА ЈОВАНОВИЋ ТЕЛЕМБАК (1699—1761)

Међу првим досељеницима у Херцег-Нови налазио се и Илија Јовановић Телембака. Он је дошао из Љубомира,¹ у Херцеговини, са браћом Милутином² и Борбем,³ односно Буром⁴ и сестром,⁵ чије име није познато. Милутин је имао сина Матију — Мата, који је био златар,⁶ а Борбе је имао два сина: Анима⁷ и Андреју, који је 1716. године био шерт код Илије,⁸ а затим и самосталан златар,⁹ и кћерку која је већ 1718. године била удата за бродовласника Борба пок. Стефана Дабовића.¹⁰ Илијина сестра је била удата за извесног Атанасијевића¹¹ и имала је сина Мата, који је био 1760. године златар у Котору. Тамо је живео сам и имао је радњу.¹²

Судећи према патронимичном презимену Јовановић, Илијин отац се звао Јован, док би Телембака могло да буде родовско име или наставка који је током времена прерастао у породично презиме. Телембака се у првим документима о Илији наводи као главно презиме,¹³ затим уз презиме Јовановић као „речени Телембака“¹⁴ да би се доцније ustalомо и постало главна распо-

¹ ИАК, УП, 34, 1. 486. У првим годинама XX века живела је у селу Жељупци, у Херцеговини, породица Телембака која је била пореклом из Љубомира. Упор. Ј. Дедјер, Херцеговина, СЕЗБ 12, Насеља српских земаља VI, Београд, 1909, 259.

² ПУМА, књ. 21, 1. 8.

³ ПУМА, књ. 12, 1. 11.

⁴ ИАК, УП, 34, 1. 486; ПУМА, књ. 11, 1. 228.

⁵ ПУМА, фасц. 330, 1. 99.

⁶ В. биографију Матије — Мата Милутиновића Телембака.

⁷ ПУМА, књ. 11, 1. 228.

⁸ ИАК, УП, 34, 1. 486.

⁹ ПУМА, књ. 56, 1. 18.

¹⁰ ПУМА, књ. 12, 1. 11.

¹¹ ПУМА, фасц. 330, 1. 99.

¹² ИАК, УП, 85, 1. 724.

¹³ ПУМА, фасц. 330, 1. 2, 1705; 35, 1. 27, 1705; књ. 9, 1. 29, 1707; фасц. 62, 1. 3, 1717; 64, 1. 25, 1719; 59, 1. 1, 1720; књ. 12, 1. 137, 1721; књ. 11, 1. 229, 1728.

¹⁴ ПУМА, фасц. 53, 1. 31, 1717; књ. 12, 1. 121, 1721.

знавајућа одредница за Илију.¹⁵ Патронимиком Јовановић задовољно је тада споредније место.¹⁶

Илија се у расположивим документима први пут помиње 28. јуна 1699. године, када му је званично потврђено да може да поседује једну озидину са малим двориштем и вртом (*una stugassa con un poco di corticella et orto*), који су се налазили „ван овог града на месту званом Вратнице“.¹⁷ Ту некретнину прво је добио 1688. године Никола Корнaro, *«Tugco fatto Cristiano»*,¹⁸ од њега ју је преузео 1692. Бовани Батиста Хаифи, а затим је одлуком ванредног провидура за Котор и Албанију Бертола мора потврђена као својина Илије. Илија је тај посед опет био преузео од Звана Хаифија, сина Бованија, 27. маја 1699. године.¹⁹

Тај посед Илија је увећао још једном кућицом и вртом које је купио, заједно са Матом, крајем августа 1740. године за 29 цекина од Полексије, кћерке и наследнице пок. Војина Персевића и супруге Мата Јакобова, реченог Стива. Кућица се граничила са истока земљиштем жупне цркве св. Јеронима уз јавни пут, са запада ранијим Илијиним поседом, а који се налазио повисе земље Стојана Ралића, златара, и извесног Матијана, испод је била некретнина конте Буровића и јавни пут који је водио према цркви св. Антуна. Земљарина купљене кућице и врта износила је годишње 55 лира.²⁰

У тим кућицама, доцније једној кући, у Вратницама, Илија је живео заједно са својом браћом и њиховим породицама. Борбе — Буро био је још жив крајем августа 1728. године.²¹ Његов син Андреја био је ожењен Луцијом,²² а умро је између 1718. и 1724. године.²³ Други син Аћим био је ожењен Анђелијом, која је донела мираз у новцу и у роби знатне вредности.²⁴ Није познато када је Аћим умро; у септембру 1763. није више био жив.²⁵ О другом Илијином брату Милутину немамо података. Његов син Матија — Мато постао је 1753. године уни-

¹⁵ ПУМА, књ. 74, 1. 2, 1734; књ. 108, 1. 94, 118, 1741, 1742; фасц. 81/V, 1. 5, 15, 1741, 1746; 321, 1. 239, 1741; књ. 109, 1. 26, 1742.

¹⁶ ПУМА, књ. 11, 1. 228, 1728.

¹⁷ ПУМА, књ. 56, 1. 5.

¹⁸ У попису становника у Кутима из 1702. године наведен је *Nicolo Comer Tugco, fatto Cristiano*. — Г. Станојевић, п. л., 145. Очигледно је да *Comer* треба прочитати као *Comper(o)*.

¹⁹ ПУМА, књ. 56, 1. 5, 23, VII 1729, преписана исправа од 28. VII 1699.

²⁰ ПУМА, књ. 21, 1. 8, 23, VIII 1740.

²¹ ПУМА, књ. 11, 1. 228.

²² ПУМА, књ. 56, 1. 18.

²³ Исто; ПУМА, књ. 12, 1. 11.

²⁴ ПУМА, фасц. 330, 1. 98'.

²⁵ Исто, 1. 98.

верзални наследник Илије.²⁶ Он је био ожењен извесном Анџеликом,²⁷ а затим Јеком Луцешковић,²⁸ Мато је имао два сина: Илију и Николу.²⁹

Илија се 3. новембра 1741. године оженио Савком која је донела знатан мираз: у новцу 811,10 лира и у стварима у њеној шкрињи, а које су вределе неколико стотина лира.³⁰ У браку нису имали деце.³¹ Савка је умрла у периоду између 3. марта 1772, када је била уписана међу становнике Топле,³² и 26. јула 1778, када се више не наводи у таквом попису. Остаје за сада без одговора да ли је Савка била друга Илијина жена, или се Илија оженио тек у познијим годинама.

Сва та некад бројна породица, којој би требало придодати и Илијине шегрте и послугу — зна се да је Анџелија имала служавку од 1755 године³³ — бројала је 1750. године само 8 особа.³⁴ Пет година доцније она се још умањила, тада их је било петоро. Уз Илију домаћин куће постао је и Мато,³⁵ кога је у међувремену Илија озаконоио за свог званичног наследника, као јединог живог члана породице Телембака по директној мушкој линији.

Поред наведених чланова, проширене по правој и бочној линији породице Телембака, било је још Телембака чији степен сродства са Илијом за сада није могуће утврдити. То су били: Илија Зелембач (Телембака?), који се наводи у катастру Мојдежа из 1726. године,³⁶ и браћа Матија — Мато и Стјепо Липовац звани Телембака, који су у седмој деценији XVIII века били златари у Котору. Становали су у улици St. Maria di Fiume.³⁷ Они су 1767. године били оптужени за тежак злочин, па су због тога напустили Котор и прешли у Херцег-Нови, а за њима је упућена потерница.

²⁶ Исто, I, 97.

²⁷ ПУМА, фасц. 202, I, 72, 21. III 1759.

²⁸ ПУМА, књ. 15, I, 315, 316.

²⁹ ПУМА, књ. 101/I, I, 29; 101/II, I, 22, 23.

³⁰ ПУМА, фасц. 330, I, 98.

³¹ Исто, 97.

³² Б. Миловић, Становништво Топле, 85.

³³ ПУМА, фасц. 330, I, 99.

³⁴ Б. Миловић, Становништво Топле, 71.

³⁵ Исто, 75.

³⁶ С. Накићеновић, Бока, 453.

³⁷ ИАК, УП, 94, I, 285—335. Почетком октобра 1764. године Мато је направио изгред у цркви св. Луке у Котору. Он је тражио да се писмо пригорског владике Саве одмах прочита окупљеном народу у цркви, иако је већ била почела литургија. Он и његова дружина били су наоружани, па су претали и оружјем. Уствари, они су желели да се смели дотадашњи свештеник, па да се за новог попа цркве св. Луке постави свештеник Петровић, робак пригорског владике Саве. Процес је завршен 3. децембра 1764. године.

Илија је имао златарску радњу у Вароши.³⁹ Код њега је учио занат Андрија Телембака, а свакако и Мато Телембака. Из делокруга Илијиног пословања као златара познато је да је почетком марта био одређен за вештака, заједно са Јовом Аврамовићем, златаром, ради процене златних и сребрних предмета који су били својина патроне и поморског трговца Марка Бурбенића из Топле. Реч је о пару златних филигранских минбуша са пет висећих крушкица,⁴⁰ тридесет двоструком реду сребрних дугмади тешких 13 драма (41, 34 гр.) која су служила за закопчавање одеће⁴¹ и сребрној плочици тешкој 12 драма (38,16 гр.). Процена је извршена према вредности накита — минбуше су вределе 2,4 лире — односно према финоћи сребра, а зависила је и од израде. Тако је драм сребра за дугмад износио 2,8, а за плочицу 1,12 лира.⁴²

О златарском умећу Илије може се данас просубивати на основу три сачувана његова дела. У ризници Цетинског манастира похрањено је јеванђеље Кијевопечерске лавре из 1697, које је купио Петар Беловић из Рисна 1723, и дао Илији да начини сребрни оков. Даљи натпис на том јеванђељу указује да га је Петар (Метковић или Беловић) подарио Пећкој патријаршији на молбу архиепископа пећког и српског патријарха Арсенија IV, 21. септембра 1726.⁴³ У манастиру Савини налази се литих јеромонаха Арсенија Калуђеровића чији позлаћени сребрни оков је такође израдио Илија 1731. године. Задње дело за које се сада зна да га је радио Илија је сребрна петохлебница у манастиру Прасквици са натписом да ју је приложио манастиру господин Марко Кажанegra за душу своје мајке, а „сакова мајстор Илиа Иоановић у Новом“ 1736. године.⁴⁴

Илија није био само угледан златар, што се може закључити на основу расположивих вести, иако су оне малобројне, већ је био и крупан земљопоседник. Поред две куће, два врта и дворишта у Вратницама, радње у Вароши и једног пустог

³⁹ ПУМА, фасц. 110, I, 27.

⁴⁰ У документу је наведено «un paio orecchini d'oro à filigrano con cinque peroli». Пероли су у венецијанском дијалекту означавали врсту златних наушница које су носиле сељанке, а на чијем доњем делу су се налазиле висељаци у облику минувозних крушкаца. — G. Voerio, n. d., s. v. Perolo.

⁴¹ У документу је наведено: «bottonieri d'argento no. 32». Bottoniera је значила у венецијанском дијалекту део одеће који се закопчава, као и дугмад с којима се та одећа закопчавала. — G. Voerio, n. d., s. v. Bottoniera.

⁴² ПУМА, књ. 108, I, 94, 6. III 1741.

⁴³ А. Стојановић, n. d., V, 47 (7584); Б. Михаиловић, Цетински манастир, Цетинје, 1965, 45, 46.

⁴⁴ М. Црногорчевић, Манастири паптровски у Боки Которској, 71.

земљишта мастачке стопе,⁴⁵ дугог 20 кварата⁴⁶ и широког 11 кварата, које се налазило поред радње,⁴⁷ поседовао је и земљу у више херцегновских села. Главни фонд некретнина Илија је купио или добио у прве три деценије XVIII века, изузев озидине, двооришта и врта у Вратницама који су му били додељени 1699, и кућице и врта на истом месту, које је купио 1740. године, како је већ наведено.

Деветнаестог маја 1702. године започето је формирање Илијиног поседа у селу Мељинама. Он је тог дана примио од Аврама из Пераста 6 карата⁴⁸ поља и нешто ораница, тј. један канап, један кватр и 94 тавола.⁴⁹ Пет година доцније Јоана, удова Аврама Вука Милинића из Херцег-Новог, продала је Илији за 10 сребрних дуката један комадић посејане земље, који се граничио с истока поседом кнеза Милоша, са запада конте Ивана Буровића, са севера планином, а с југа јавним путем.⁵⁰ Уз те прве поселе Илија је купио 22. септембра 1714. од Петра Николића реченог Зец још један виноград, који је био на месту званом Савина. Он се са истока граничио са већ поменутиим Илијиним поседом, а са севера је била медина. Тај виноград Илија је купио за Ањима, сина брата Бура.⁵¹ Но, иако је продаја обављена у духу закона бивши власник тог винограда и даље га је сматрао делом свог власништва и од 1717. године потезао се по суду доказни поступак својине.⁵² Ствар је срећена тек у новембру 1721. године када је у судској канцеларији доказано да је Петар Николић добровољно продао тај виноград 1714. и да му је тада Ањим дао и одговарајућу суму новца. Суд је наложио обема странкама, да међусобно ништа више не смеју да потражују и захтевају.⁵³

Даље проширивање Илијиних поседа у Мељинама настављено је почетком фебруара 1719. године. Тада је он постао вла-

⁴⁵ Мастачка или венецијанска стопа, позната под италијанским називом *riede*, рачуната је у пракси округло 34,5 ст. — М. Влајинац, н. д., IV, с. в. Стопа 3.

⁴⁶ Под појмом кватр подразумевале су се у приморским крајевима разне мере, између осталог ту је била и мера за одмеравање земљишта, особито њива. Његова величина није позната, вероватно је одличавао четвртину неке посебне јединице мере, највероватније канапа (*capro*). — М. Влајинац, н. д., III, с. в. Кватр VII.

⁴⁷ ПУМА, књ. II, I, 228, 24, VIII 1728.

⁴⁸ Карат је био углавном јединица мере за тежину злата и финоћу дијаманата, али и известна земљишна јединица мере. — М. Влајинац, н. д., III, с. в. Карат.

⁴⁹ ПУМА, фасц. 330, I, 2, 1705.

⁵⁰ ПУМА, књ. 9, I, 29, 19, III 1707.

⁵¹ ПУМА, књ. 12, I, 121.

⁵² ПУМА, фасц. 53, I, 31, 29, III 1717; 62, I, 3; 64, I, 25, 1719.

⁵³ ПУМА, књ. 12, I, 121, 22, XI 1721.

сник једног канапа, једног кварта и 194 тавола⁵⁴ оранице.⁵⁵ Две године касније Илија је купио још 3,52 канапа оранице,⁵⁶ а крајем фебруара 1724. још два канапа, један квартал и 134 таволе ледине; половина тог необрађеног земљишта била је својина Аћима.⁵⁷ Осим тога, Илија је поседовао још један канап, два кварта и 36 тавола шумовитог терена, који је обухватао и део земље коју је Илија бесправно користио са златаром Стојаном Радићем.⁵⁸

Имање у Мељинама; оранице, засејано поље, виноград, пошумљено земљиште и ледине, представљало је главни део Илијиног земљопоседништва. Мање парцеле имао је још у селима Мокрине, Поди и Брајковина.

Крајем марта 1721. године Илија је купио за 22 реала од Николе Гуњарића, Мије, његовог сина и још једног млађег сина из села Мокрина једну ораницу величине једног канапа, која се налазила у истом селу, а на локалитетима Дренидо и Дубокидо. Те парцеле су биле заведене у катастру под бројевима 321, 322 и 323. Сем тога купио је и још једно земљиште величине једног канапа и 79 тавола у месту званом Дубока долина, а које се налазило у катастру под бројем 328. Истог дана када је уговор склопљен Илија је исплатио своје продавце.⁵⁹ Међутим, више година после смрти Илије, 1776. године, Буро Гуњарић из Мокрина, наследник Николе, тражио је од Мата Милутиновића Телембака, бантиника Илије, да му врати извесне некретности које су биле продате 1722. године Илији за 22 реала.⁶⁰ То земљиште се налазило у Мокринама на локалитету Црвено брдо.⁶¹ Због тих тражења дошло је до грађанске парнице, при чему се испоставило да се извесни Симо (К)Обилић представљао као Буро Гуњарић.⁶² Спор је решен у корист Мата.⁶³

У Подима и у Брајковини Илија је поседовао земље на локалитетима Чела и Виноградина. Он их је купио 18. маја 1728. године од конте Николе Казимира Раковића из Пераста. Према јавном катастру (страна 121 А) тај посед је захватао један канап, три кварта и 135 тавола. Међутим, приликом званичног премеравања утврђено је да има један канап, три кварта

⁵⁴ Тавола је у Далмацији служила као мера за земљу и износила је, када је у питању виноград, испуна 4,6 m². — М. Влајинац, и. д., II, 1. 228.

⁵⁵ ПУМА, књ. II, 1. 228.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ ПУМА, књ. 12, 1. 137, 22. III 1721.

⁶⁰ ПУМА, фасц. 257, 1. 9.

⁶¹ Исто, 1. 98.

⁶² Исто.

⁶³ ПУМА, књ. 93/II, 1. 36, 18. VIII 1776.

Диптих јеромонаха Арсенија
Калуђеровића, израдио Илија
Јовановић Телембаќ 1731.
Ризница манастира Савине,
Херцег-Нови.

Панагија израђена у Херцег-Новом
у првој половини XVIII века.
Ризница манастира Савине,
Херцег-Нови.

та и 58 тавола. То је раније био виноград, а онда је напуштено гајење винове лозе па је то постала ледина.⁶⁴ Поред тога, Илија је држао и једну ледину у Подима, на локалитету Чела, која се налазила поред већ поменутог купљеног поседа. Та ледина је обухватала два камапа, али је Илија користио само један кварат.⁶⁵

Око тог поседа у Подима настао је у новембру 1741. године спор између Илије и конте Мелхиора Казимира Раковића, «comandante entro questa città». Раковић је тужио Илију ради „сметњи“ које чини његовој земљи у Подима.⁶⁶ Уствари, Илија је обрађујући своју земљу захватио и Раковићева добра, побољшао квалитет земље, приноса са ње, па је конте Раковић то морао да призна. Одричући се туђега поседа Илија је тражио да му власник плати учињена побољшања. Пошто Раковић није могао да исплати Илију то је у марту 1742. пресуђено да он уступи Илији право приноса са земље до потпуног подмирења дуговања.⁶⁷

Све поседе које је Илија купио или добио у прве три деценије XVIII века потврдио му је 24. августа 1728. године ванредни провидур Котора и Албаније Бортоло Моро, са обавезом да мора да плаћа држави годишње даће.⁶⁸ Два месеца пре тога, по налогу ванредног провидура, општински зештак Зорзи Днодати је премерио Илијине поседе у Подима и у Брајковици и о томе поднео извештај.⁶⁹

Уз сва та побројана имања Илија је поседовао још и земљу жупне цркве, коју је примио уговором од 24. септембра 1741. године.⁷⁰ Право на ту земљу морао је поново да доказује крајем новембра 1756. на молбу чувара месне жупне цркве Борба Метастазија.⁷¹ Уопште, у погледу доказивања права власништва⁷² Илија може да послужи као пример још увек непотпуно регулисаних својинских односа, који су били карактеристични за херцеговску територију, нарочито у првој половини XVIII века, а у интеракцији тежњи дошљака да стекну што веће поседе и важећих законских регулатива млетачке аграрне политике.

Илија је био и узоран земљорадник. Већ су наведени примери како се трудио да побољша квалитет приноса са земље.

⁶⁴ ПУМА, књ. 11, 1. 229.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ ПУМА, фасц. 321, 1. 239, 16. XI 1741.

⁶⁷ ПУМА, књ. 108, 1. 118, 20. III 1742.

⁶⁸ ПУМА, књ. 11, 1. 228, 229.

⁶⁹ Исто, 1. 229.

⁷⁰ ПУМА, фасц. 81/V, 1. 15.

⁷¹ Исто.

⁷² ПУМА, фасц. 59, 1. 49, 1720: парница између Стјепана Бошковића и Илије Телембака ради признавања власништва некретности.

Некада је то чинио и на уштрб других. Тако му је септембра 1735. године херцеговски провидур забранио да употребљава пијаћу воду за наводњавање свог имања.⁷³ У фебруару 1742. године био је опет званично позван да одговара на тужбу Милице Рибановић из Мљина. Наиме, Илија је копао канал на свом добру, који је требало да му послужи за наводњавање земље. Међутим, вода се сувише прелила и продрла је у кућу Милице. Због тога је Илији било наређено да одмах прекине радове на том каналу.⁷⁴

На основу свих изнетих чињеница неоспорно је да је Илија био веома богат човек. Поред разгранате златарске делатности и знатног броја некретнина он је имао и готовине, чиме је могао да унапређује своје поседе, а и да позајмљује новац. У јануару 1732. године дао је Дају Марковићу, реченом Драгичевић, из Топле, 10 цекина, с тим да му новац врати у року од две године.⁷⁵ Тај дуг потезао се још и после смрти Илије; у међувремену је нарастао, тако да је 1768. године Илијин наследник Мато био приморан да судским путем затражи повраћај дуга у висини од 1.095 лира.⁷⁶ Илијини дужници су били још и Никола Перишин за 216,17 лира, затим Лазар Томашевић из Требесина за 1 цекин, Петар Марковић, речени Шабов, који је дуговао 82,10 лира, као и Андрија Просков, Нико Марков и Јоко Павловић из Крушевца, који су, такође, позајмили један цекин. Они не само да су били обавезни да одмах врате Илији позајмљен новац, већ су одлуком суда од 7. јула 1749. године морали да плате и све судске трошкове.⁷⁷

Илија је био један од ретких Херцеговљана који није имао никаква посла са судом добрих људи. Нити је учествовао као члан суда, нити је долазио у ситуацију да их сазива. Такође је ретко водио грађанске парнице, уколико се изузму доказивања власништва земље и утеривања дугова. Исто тако против њега нису покретани ни судски процеси. Познат нам је само један такав случај: 1705. године одговарао је на суду због тога што је ранио из пиштоља кћерку Митра Баја, вереницу Буре Дупешковића.⁷⁸ За Илију је такође било карактеристично да није имао друштвене функције у Топалској комунитати, колико је сада познато. Изгледа да му је највише било стало да стекне што веће поседе и том материјалном основицом да се друштвено доказује и потврђује.

⁷³ ПУМА, књ. 76, I. 76, 17. IX 1735.

⁷⁴ ПУМА, књ. 109, I. 26, 20. II 1742.

⁷⁵ ПУМА, фасц. 110, I. 27, 25. I 1732.

⁷⁶ ПУМА, фасц. 227, I. 48.

⁷⁷ ПУМА, фасц. 340, I. 119, 120, 121.

⁷⁸ ПУМА, фасц. 35, I. 27—31, докуменат је веома оштећен и нечитак.

Није нам могуће за сада утврдити када је Илија умро. Последињи расположиви помен о њему је 1. марта 1758. године, када је био уписан међу становнике Топлас.⁷⁹ У документу из 1762, али без датума, његова жена Савка означена је као удовица.⁸⁰

Све што је Илија поседовао, покретна и непокретна добра, наследио је Мато. У исправи о наслеђу из 1753. године Илија је од њега захтевао да се брине за његову жену Савку, као и за Анђелију, жену Ањима, да их задржи у кући и достојно сахрани. Међутим, између Мата с једне, и Савке и Анђелије с друге стране, настале су несугласице, те је морао да интервенише суд добрих људи, који се састао 6. септембра 1763. године у кући Мата Телембака „на Вратници“.⁸¹ Неколико година касније Савка и Анђелија су образовале посебна домаћинства.⁸² Тако је окончала своје постојање раније бројна и сложна породична заједница Илије Телембака.

⁷⁹ Б. Миловић, Становништво Топлас, 75.

⁸⁰ ПУМА, фасц. 211, 1, 155.

⁸¹ ПУМА, фасц. 330, 1, 97.

⁸² Б. Миловић, Становништво Топлас, 81, 85.

СТОЈАН РАДИЋ-КУШЕВИЋ (1709—1740)

Стојан Радић, син Рада,¹ дошао је, по свој прилици, у Херцег-Нови из Дубровника, уколико је његов рад сребрни оков на дрвеном крсту јеромонаха Елефтерија Требињца, а на коме је записано: „окова се у Дубровнику рукоју златара Стојана 1691“.² За сада није познато када је Стојан постао житељ Херцег-Новог. У херцегновском катастру из 1702. године није забележен, а у априлу 1709. већ је поседовао кућу и радњу у Новом,³ што би указивало да се доселио у овај град између поменутих година.

Следујући расположива документа Стојан је имао два презимена: Радић и Кушевић (Кошевић). Прво презиме је недвосмислено патронимичног порекла, према имену оца, и са њим је чешће записиван. Као Кушевић (Кошевић, Кошевија) почиње да се јавља у документима од 1715. године,⁴ што не би требало да значи и коначну доњу временску границу. Одакле му то друго презиме остаје у домену претпоставки. Чињеница је да је 1702. годише живео у Херцег-Новом извесни Вујин Кошевић, који је те године пописан у истој кући са Михајлом Мажићем:

¹ ИАК, УП, 34, 1, 486, 7. IV 1716.

² М. Црногорчевић, Манастир Савина у Боки Которској, 54.

³ ИАК, УП, 26, 1, 889, 14. IV 1709.

⁴ ИАК, УП, 34, 1, 473, 29. II 1715.

било их је тада шест особа.⁵ Не знамо да ли је тај Вујин био Стојанов рођак по очевој или мајчиној линији, или, пак, таст, па сходно томе Стојан је могао да буде његов наследник с обавезом преузимања презимена. У сваком случају Кушевић-Кошевић је постало званично презиме Стојанових потомака.⁶

У которским и херцеговским листинама записано је да је Стојан био ставновник предграђа Херцег-Новог.⁷ Под тим појмом свакако се подразумевала Вратница, „село код Херцег-Новог“, како је окарактерисано 1706. године,⁸ а које се налазило између Доњег и Горњег града, уз градске зидине. У том делу данашњег Херцег-Новог Стојан је имао посед са кућом који су се налазили испод куће и врта Илије Јовановића Телембака.⁹ У мају 1709. године ванредни провидур Котора тражио је од Стојана и још неколицине Новљана да поднесу сва расположива документа на основу којих поседују куће и радње у Херцег-Новом.¹⁰ У ту Стојанову кућу био је пренет после рањавања у граду златар Цвјетко Гојковић крајем фебруара 1715. године.¹¹

О породици Стојана златара скоро се ништа не зна. Познато је једино да је имао неколико синова: Кира (? Chirra, Chirta),¹² Јова који је изгледа сам израђивао фалсификоване цекине у знатном броју и растурао их по релевантном подручју, па га је 5. маја 1719. године ванредни провидур осудио на прогонство са територије Републике, али је Јово већ био побегао,¹³ и Борба, који је такође био златар.¹⁴

Стојан је имао златарску радњу у Вароши¹⁵ где су били и други дућани занатлија и услужних делатности. Важио је за доброг мајстора и вештог проценитеља оружја, а свакако и предмета од племенитих и других метала. Приликом продаје на јавној дражби наложа извесног Вукиновића у октобру 1727. године Стојан је био позван у провидурову канцеларију да га процени, јер је он био »persona perita e pratica per la stima del palosso«. Палош је процењен на 80 лира.¹⁶

Од сачуваних потписаних радова Стојана налази се у манастиру Подластви петохлебница коју је он израдио 1736. годи-

⁵ Г. Стапојевић, п. д., 153.

⁶ Са тим презименом у документима се често јавља Стојанов син Борба, а до недавно је живео у Прчању Чедо Кушевић, директан потомак Стојана.

⁷ ИАК, УП, 34, 1. 486; ПУМА, књ. 11, 1. 185.

⁸ ИАК, УП, 23, 1. 227, 16. XII 1706.

⁹ ПУМА, књ. 21, 1. 8.

¹⁰ ИАК, УП, 26, 1. 889.

¹¹ ИАК, УП, 34, 1. 473.

¹² ПУМА, фасц. 156, 1. 50, 1746.

¹³ М. Milošević, Prilozi problematici kopnene trgovine, 109.

¹⁴ В. биографију Борба Радича-Кушевића.

¹⁵ ПУМА, фасц. 86, 1. 83; 103, 1. 194.

¹⁶ ПУМА, фасц. 86, 1. 83.

Крст јеромонаха Елефентија
Требињца, израдио Стојан
(Радић?) у Дубровнику 1691.
Ризница манастира Савине,
Херцег-Нови.

Крст јеромонаха Георгија
Требињца, израђен у Херцег-Новом
1706/7. Ризница манастира
Савине, Херцег-Нови.

Крст архимандрита Леонтија
Аврамовића, израдио Борис Радић-
Кушевић 1740. Ризница манастира
Савине, Херцег-Нови.

не за Борџију, игумана манастира „гробалскога Ластве“.¹⁷ Петохлебница је израђена од позлаћеног сребра и слична је дечајској, коју је 1670. године вероватно начинио Иван Милић.¹⁸ По ивици профилисаног руба округлог тањира тече натпис који се односи на власника, мајстора, место и годину израде, као и жељу „Бог да прости ктитора и делатеља“. Ливене чаше су са поклопцем у облику куполе и украшене су испуњеним жичаним емајлом.¹⁹

По начину рада петохлебници је веома сличан помињани крст Стојана из Дубровника. Оков крста је такође украшен жичаним зеленим емајлом, затим позлаћеном тордираном жицом и има уфасовано зелено и црвено камење. Та сличност наводи на претпоставку да би и релевантан крст могао да буде рад херцеговског златара Стојана.

Поред куће и златарске радионице — радње Стојан је поседовао и једну малу парцелу земље под шумом у селу Мељинама, на локалитету Кутлац. Тај посед од 1 канџа, 2 кварата и 134 тавола купио је 1721. године. Исте године, 28. јула земљиште је уведено у књигу терминација (карта 94) и у катастар (карта 174). Оно се граничило са северистока општинским путем, са југа морем, са запада Стојановим ранијим поседом и поседом мајстора Баркановића.²⁰ Тај ранији посед Стојан је бесправно држао, заједно са златаром Илијом Јовановићем, и он је такође био под шумом.²¹ Крајем јула 1727. године општински вештак Зорзи Дидота је премерно Стојаново земљиште и о томе поднео званични извештај.²²

По свему судећи Стојан је уживао одређени углед у својој средини. Код њега су похрањивани предмети око којих су вођени спорови. Тако су се у јануару 1711. године код њега налазили: четири пушке, три палоса, једна сабља и један тепих, које је он морао да чува до доношења судске одлуке.²³ Код Стојана је било склоњено и сребрно кандило калуђера манастира Косијерева, које је вредило два цекина. То кандило је потраживао Тодор Милоша, легитимни наследник кнеза Милоша Војновића, и Стојан није смео да га отуђи све док се не буде решно спор око власништва.²⁴

¹⁷ О. М. Поповић, Натпис у м. Подластви, 39.

¹⁸ Упор. Б. Радојковић, Српско златарство XVI и XVII века, 139.

¹⁹ На подацима се захваљујем др Бојани Радојковић, директору Музеја примењене уметности у Београду.

²⁰ ПУМА, фасц. 316, л. 31, 32.

²¹ ПУМА, књ. 11, л. 228, 24. VIII 1728.

²² Исто, л. 185.

²³ ПУМА, фасц. 44, л. 11, 14. I 1711.

²⁴ ПУМА, фасц. 103, л. 194, 12. XI 1730.

На основу расположивих малобројних података о Стојану познато је још једино да је 1727. године био прокуратор православне цркве у Топли.²⁵

Остаје непознато докле је Стојан био жив. По свој прилици умро је у временском интервалу од 23. августа 1740 — када се последњи пут јавља у документима која нам стоје на располагању — и 8. маја 1745. године, када се његов син Борђе помиње као његов универзални наследник.²⁶

²⁵ ПУМА, књ. II, I, 185.

²⁶ ИАК, VII, 63, I, 494.

КОМНЕН СИМОВИЋ (1710—1713)

Једини расположиви податак о златару Комнену Симовићу из Топле односи се на убиство Андрије Радомиловића, реченог Сипшак, из Жљсба. Око 9 сати навече 21. јула 1710. године Комнен је са једним пријатељем пролазио кроз Варош у намери да заједно оду у Топлу и врате барку коју су били позајмили. Тада су срели Андрију Радомиловића и још двојицу Новљана. Сви су вечерали у једној гостионици, а онда је Комнен отишао са Андријом. Под дејством закохола — у гостионици су пили — Комнен и Андрија су се посвађали, а у поводу некадашњих њихових размирица Андрија је узео свој палаш и с њим ударио Комнена по глави, ранивши га. Да би се одбранио Комнен је такође потегло оружје, а Андрија је боком налетео на палаш. Комнен се затим послужио и пиштољем. Резултат даљег обрачунавања била је смрт Андрије.¹ Пресуда је изречена 16. септембра 1710. године. Комнен је осуђен да пет година континуирано буде веслач на галји за осуђенике с оковима на погама. У случају непокретности требало је да буде седам година у затворској ћелији без светла.² Међутим, Комнен је успео да побегне и да се склони ван млетачке територије. У септембру 1713. године донета је у његовом одсуству још једна пресуда: осуђен је на протеривање из Херпет-Новог, тврђаве и подручја.³

Комнен је имао сина Станка који је такође живео у Топли. У расположивом документу о њему, из 1713. године, наводи се да је он син покојног Комнена Симовића, што значи да је Комнен умро пре те године.⁴

¹ ПУМА, фасц. 42, I, 205—217.

² ПУМА, фасц. 49, I, 16.

³ ПУМА, фасц. 42, I, 221.

⁴ ПУМА, фасц. 103, I, 213; издат је палог мајстору Ивану Михајловићу реченом Вуковић из Мојдсжа да врати Станку палаш који му је дат на оправку, а он га још није био повратио.

ПЕТАР ИВАНОВИЋ (1714)

Јелина за сада доступна вест о херцеговском златару Петру Ивановићу налази се у которским архивским књигама. Он је 5. јуна 1714. године био позван да буде са Петром Гојковићем, златаром из Херцег-Новог, званични проценитељ златних и сребрних предмета који су били одређени за продају на јавној дражби.¹

¹ ИАК, VII, 29, I, 748.

ПЕТАР ГОЈКОВИЋ (1714)

О другом херцеговском златару са именом Петар, из истог периода, сачуван је, такође, само један податак. Он је 5. јуна 1714. године био позван да заједно са Петром Ивановићем, златаром у Новом, процени златне и сребрне предмете које је требало продати на јавној дражби ради подмирења дуговања.¹

Судећи према презимену Петар Гојковић је био у блиском сродству са херцеговским златаром Цвјетком Гојковићем.

¹ ИАК, VII, 29, I, 748.

ЦВЈЕТКО ГОЈКОВИЋ (1715—1716)

Златар Цвјетко припада првој генерацији херцеговских златара са почетка XVIII века. Он је био из села Мокрина,¹ и морао је бити у блиском сродству са златаром Петром Гојковићем.² Пошто се Цвјетко не наводи у катастарском попису села Мокрина из 1702. године (а ни његов отац Гојко), највероватније је дошао на херцеговску територију после те године.

Цвјетко је имао златарску радњу у Херцег-Новом, како се наводи у једном которском документу. Вероватно је реч о Вароши, где су били концентрисани занатски дућани и објекти услужних делатности.

У фебруару 1715. године Цвјетка је ранио у гралу Комнен Кјебетич (Chiebetich). Рањеник је одмах пренет у кућу златара Стојана Ралића,³ која се налазила на Вратницама, уз сам градски белем.⁴ Један од сведока тог немалог догађаја био је и Анардија Бурга Телембака, помоћник у златарској радњи Илије Јовановића Телембака.⁵

¹ ИАК, VII, 34, I, 473.

² Исто.

³ Исто.

⁴ ПУМА, књ. 21, I, 8.

⁵ ИАК, VII, 34, I, 486.

Цвјетко је подлегао ранама 12. марта 1716. године.⁶ Непосредно после тога поново је у Котору покренут случај Цвјетка, па је првих дана априла саслушаван о томе Стојан Радић,⁷ а почетком маја и Андрија Телембака.⁸

⁶ Исто, I, 482.

⁷ Исто, I, 486, 487, 7. IV 1716.

⁸ Исто, I, 486, 7. V 1716.

АНДРИЈА ТЕЛЕМБАК (1716—1718)

У групи првих златара у млетачком Херцег-Новом налазио се и Андрија Телембака. Његов отац Борбе — Буро лошао је у Нови из Љубомира,¹ у Херцеговини, заједно са браћом: Милутином и Илијом, познатим херцегновским златаром, и сестром чије нам име није познато.²

Први помен Андрије у расположивим документима повезан је са смрћу херцегновског златара Цвјетка Гојковића. Андрија је био сведок приликом рањавања Цвјетка у граду, у фебруару 1716, па је 7 маја те године био позван у Котор на саслушање.³

Андрија је живео у кући стрица Илије на Вратицама, где је била на окупу цела породица Телембака. Имао је брата Аћима и сестру која је већ 1718. године била удата за патруна Борба, сина покојног Стефана Дабовића⁴ из Крушевица, а који се помиње у которским изворима као хајдучки харамбаша.⁵ Андрија је био ожешен извесном Лушијом.⁶

Златарски занат Андрија је изучио код стрица Илије. У мају 1716. он је још био златарски помоћник,⁷ а 20 октобра 1718. године наведен је у једном документу као самостални мајстор.⁸

Као и други херцегновски златари и Андрија је имао земљишни посед. У октобру 1718. године поклонио је поменутом Борбу Дабовићу комад земље у Покривенику, на локалитету званом Граница.⁹ Вероватно је њему припадала и земља у Бијелој коју је његова жена Лушија продала крајем јуна 1724. године за 7 реала „кавалиеру“ Ивану Буровићу.¹⁰

¹ ИАК, УП, 34, I, 486.

² В. биографију златара Илије Јовановића Телембака.

³ ИАК, УП, 34, I, 486.

⁴ Узор, нап. 2.

⁵ М. Милошевић, *Prilozi problematici kopnene trgovine*, 110.

⁶ ПУМА, књ. 56, I, 18.

⁷ ИАК, УП, 34, I, 486.

⁸ ПУМА, књ. 12, I, 11.

⁹ Исто.

¹⁰ ПУМА, књ. 56, I, 18.

Не располажемо прецизним вестима о смрти Андрије. Као покојни наводи се у једном херцеговском документу од 27. јуна 1724. године,¹¹ што значи да је умро између 20. октобра 1718. када је још био жив¹² и наведеног датума.

¹¹ Исто.

¹² ПУМА, књ. 12, 1. 11.

ПЕТАР КУЈУНЦИЈА (1724)

Поред златара Петра Гојковића и Петра Ивановића у херцеговским листинама записан је 1724. године и Петар Кујунџија. Да ли је он био један од двојице поменутих златара с именом Петар, или је реч о трећем златару с идентичним именом, остаје за сада непознато.

Једини податак о том другом или трећем Петру златару налази се у Књизи издатака (Libro od zrepaза) старе топаљске општине. Тамо је записано под 1724. годином да је Петар Кујунџија добио 2 либре (лире) „шћо начиња бакету“.¹

Бакетом (од итал. *bacchetta*) се називао штап који је био спољашњи знак власти капетана Комунитале Топле, односно председника топаљске општине.² Израз „примити бакету брацку“ значило је преузети управу над општином.³

Према сачуваном попису капетана, суђа и канцелијера топаљске општине у периоду од 30. децембра (по старом календару) 1723. до 11. јануара 1725. године капетан Комунитале Топле био је Никола Кецовић,⁴ који је, према томе, носио бакету коју је начинио Петар Кујунџија.

¹ АХ, Топаљски архив, бр. 369, 8. април 1724; П. Шеровић, Из архива, 30, 31.

² П. Шеровић, Из архива, 30; С. Мусић, Романизици у северозападној Боки Которској, Београд, 1972, 129 (с. в. бакета).

³ П. Шеровић, Из архива, 31.

⁴ М. Стпић-Рејовић, Рорис каретана, 383.

НИКОЛА ЈОВОВИЋ (1729—1763)

Породица златара Николе била је из Загорске Пљешеве, у јужној Херцеговини,¹ одакле је прешла у Херцег-Нови 1701. године са кнезом Дуком Ацаријевићем.² Николини отац Јово и његов брат Симо били су виђенији људи у свом крају. Симо (Николић) је био 1693. године војвода кнеза Дуке Ацаријевића,

¹ Г. Станојевић, Југословенске земље, 381. нап. 316.

² ПУМА, фасц. 27, 1. 51.

кнез Загорја, родом из истог села као и Николина породица.³ На представи коју су херцеговачки главари упутили Венецији са великог скупа у Требињу, одржаног 30. априла 1693, међу онима који су због заслуга тражили „да буду признати за живота, како њихове куће тако и деца која дођу после нас“, да буду награђени „будући да су учинили част узвишеној Републици“, потписани су и Јово и Симо из Загорске Пљешеве.⁴

У Херцег-Нови су дошли Николин деда Никола, Јован и Антун (Јововић), вероватно браћа дедица, отац Јово (Николић, Николин), брат Илија, а могуће и Никола и његов брат Богић. Они су се насељали у Топлан, и попут других главарских породица нису записани међу жителјима Топле у херцеговачком катастру из 1702. године.

Јово Николић, Николин⁵ је имао, колико је познато, три сина: Николу, Илију и Богића. Илија се 1717. године оженио Станом, кћерком Живана Влаисалића, брата грофа Саве Владиславића, и имао је сина Саву.⁶ Богић је имао синове: Матију — Мата, који је од 1745. до 1751. био канцелијер, а 1752. судија Топалске комунитате,⁷ Јову, који је 1758. године живео заједно са браћом.⁸ Породици је припадала и Јела Богићева Јововић,⁹ као и Мојсије Јововић,¹⁰ кога нисмо идентификовали.

Судећи према објављеним которским архивским изворима породица Николе златара бавила се по доласку у нову постојбину поморском трговином. Патрун Никола (Јововић), дедо Николин, пловио је 1705. године трипом „С. Антонио“ за Далмацију по вину,¹¹ патрун Јово (Николић), отац Николин, ишао је барком 1729. за Корчулу, 1732. за Дубровник, а 1734. и за Далманију,¹² патрун Илија (Јововић), брат Николин, пловио је 1733. за Далмацију.¹³ Поморски трговци били су и Антун (Јововић), који је између 1728. и 1736. године четири пута пловио барком за Дубровник и Албанију, као и Јован (Јововић), који је 1728. и 1735. ишао за Дубровник, а 1735. и за Будву.¹⁴

³ Г. Станојевић, Југословенске земље, 381, нап. 315 (наведено као Лука Абрашевић), нап. 316.

⁴ Исто, 382, наставак нап. 316.

⁵ Уџер, ПУМА, књ. 14, 1. 338; 94/III, 1. 11.

⁶ В. биографију златара Саве Јововића.

⁷ М. Стрић-Рејовић, *Popis karpetana*, 385, 386.

⁸ Б. Миловић, *Становништво Топле*, 74.

⁹ Исто, 82, 93.

¹⁰ Исто, 71.

¹¹ М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 106.

¹² Исто, 92, 93.

¹³ Исто, 106. Илија се бавио и копреном трговином. Он је 1719. добио дозволу злетачких власти за тровање са турским крајевима — М. Милошевић, *Прилози problematici*, 116.

¹⁴ М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 106.

Оков деванбеда Кијевопетровског манастира,
нарадња Илија Јовановић Телешакић, 1722.
Ризница Петровског манастира.

У упоређењу са трговачком делатношћу помораца из породица Војновић (35 путовања од 1724. до 1736), Горакућа (29 путовања од 1714. до 1736), Живковића (16 путовања од 1706. до 1736), Дуковића (12 путовања од 1728. до 1735), који су често пловили не само по нашој обали Јадранског мора, већ и за Албанију, Грчку, Венецију са разноврсним извозним и увозним артиклима,¹⁵ поморска трговина Јововић — Николић — Јововић била је оријентисана на увоз малог обима и територијално локалног значаја. Колико је познато смрћу најстаријих чланова породице Николе златара та врста делатности није више била карактеристична за Јововиће.¹⁶

За разлику од свог деде, оца, брата и других првих робака, Никола се определио за занатство. Прва вест о њему као златару је од 29. јануара 1729. године. Тог дана млетачки суд је наредио Илији да врати Николи златару 12 златних дугмади, која је присвојио, а која су као део оставштине требала да припадну Николи.¹⁷ Неспоразум између браће морао је имати шире размере, јер је на молбу Илије 18. марта исте године издат налог Николи да не узнемирава дслом и речима Илију и његову породицу.¹⁸

Николина породица је становала у Топли, а из увида у попис становништва тог дела Херцег-Новог била је врло бројна. Она се састојала 1750. од девет чланова, 1758. од 12, а 1763. од 13 чланова.¹⁹ Не знамо ко је све сачињавао ту велику породицу. Никола је имао два сина: Јову и Андрију, који је такође постао златар,²⁰ а изгледа да је са њима живео и Илијин син Сава, златар, кога су Јово и Андрија често називали братом.²¹

Никола је започео златарску делатност у Херцег-Новом, учећи занат код једног од тадашњих златара у Вароши. Да је већ 1729. године имао радњу сазнајемо захваљујући једној крађи. Наиме, у мају те године два војника су однела из цркве св. Јосипа у тврђави Шпањоли неколико сребрних црквених предмета и донели их Николи да их процени.²² Средином четврте деценије XVIII века Никола је напустио Нови, из нама непознатих разлога, и прешао је у Котор (као херцегновски златар

¹⁵ Исто, 89—91, 96, 97, 99, 100.

¹⁶ Патентовани поморски капетани били су 1790. године Јероним Јововић реч. Стратимировић, син златара Андрије Јововића, и Стефан Јововић реч. Стратимировић — П. Шеровић. Неколико података о поморству херцегновске општине XVIII и XIX в., Годишњак Поморског музеја у Котору, II, Котор, 1953, 55; АХ, фасц. Стратимировић.

¹⁷ ПУМА, фасц. 103, I, 158.

¹⁸ Исто, I, 164, 18. III 1729.

¹⁹ Б. Миловић, Становништво Топлас, 71, 74, 78.

²⁰ В. биографију златара Андрије Јововића.

²¹ В. биографију златара Сава Јововића.

²² ИАК, УП, 84, I, 494—510, 16. V 1729.

помиње се још крајем 1734,²³ а 1737. године био је већ у Котору²⁴).

Непосредно по доласку у Котор Никола се протузаконито понашао па је 1737. године био осуђен на казну од 25 дуката или да служи као «*uopo di spada*» две године у Которској тврђави. Никола се определио за ову другу врсту казне. Међутим, издржавајући казну он је истовремено наставио да се бави златарством. То је допрло до херцеговског провидура Антонија де Рива и он се у августу 1739. године обратио ванредном провидуру у Котору са захтевом да да ухапсити Николу и изда налог да се спроведе у Херцег-Нови да би платио казну.²⁵

Никола је у Котору живео сам и убрајан је у „бећаре“, тј. самце, особе које су биле у Котору без својих породица.²⁶ Поред Николе тада је било још седморо самаца из Херцег-Новог, а међу њима и Мате Атанасијевић, златар,²⁷ син сестре херцеговског златара Илије Телембака.²⁸ Крајем шесте деценије XVIII века Никола је имао радњу у кући Матије Лазари из Прчања, коју је узео у најам 1757. године.²⁹

О Николиној златарској делатности у Котору има врло мало података. Изгледа да је својим радом и понашањем стекао одређен став средине према њему. У марту 1740. године на молбу Которанина Николе Лазарија обавио је, заједно са златарем Лоренцом Корadini, процену ствари у радњи пок. капетана Паола Ламбертија. Њих двојица су све што се тамо налазило, алат, гвожђе, разну робу, проценили на 173 лире.³⁰ Пошто капетан Ламберти није имао наследника ствари су изнете на јавну лицитацију. Неколико пута су продаване, али без успеха и тек крајем марта 1740. купио их је Никола понудивши пет лира више од процењене вредности.³¹ Када је шегрт Мата Телембака, Херцеговљанина и златара у Котору, украо из радње извесну количину сребра, продавао га је у бесцење, а нарочито Николи, што је крајем марта 1759. године довело до истражног поступка.³²

Осим златарске радње Никола је поселовао земљу у Мојдежу³³ и виноград у Кутима. Тај виноград је продао у септембру

²³ ИАК, УП, 52, 1. 293, 6. VI 1734.

²⁴ ИАК, УП, 58, 1. 694, 12. VIII 1739.

²⁵ Исто.

²⁶ ИАК, УП, 85, 1. 725.

²⁷ Исто, 1. 724.

²⁸ В. биографију златара Матије — Мата Милутиновића Телембака.

²⁹ ИАК, УП, 84, 1. 372.

³⁰ ИАК, УП, 58, 1. 756, 23, III 1740.

³¹ Исто, 30. III 1740.

³² ПУМА, фасц. 202, 1. 72.

³³ ПУМА, књ. 56, 1. 33, 22. IX 1729.

1741. године за 50 пекина Ивзлу Буровом Гвозденовићу из Кута.⁴⁴

Живећи у Котору Никола се није укључивао у друштвену активност Топалске комунитате. Његово име не среће се међу „функционерима“ те општине. Тек његови синови Јово и Андрија надокнадиће својим деловањима незаинтересованост свог оца за свакидашњицу Топле. Ако је дозвољено закључивати на основу малобројних вести о Николи, онда следи да је он више био заинтересован за практичну страну живота, а у интеракцији са понашањима својих робака ван Херцег-Новог и за доказивање племениташтва своје породице.

Другог априла 1754. године Никола је поднео суду ради регистрације превод уверења Топалске комунитате, начињен 15. фебруара 1750. о племићком пореклу породица Јововић и Симовић. Оригинални српски текст састављен је 18. јануара 1750. у Топалској општини у присуству Вуковоја Вукова, капетана комунитате, судија: Игнација Петровића, Јова Лакетића Ацаријевића, Матије Мирковића, Марка Ожеговића и кашцелијера Матије Јововића. У слободном преводу и у скраћеном облику оно гласи: „Обелодањујемо ми капетан и судије одаше општине Топле, подручје Херцег Новог, са нашом заклетвом да су Никола Јововић-Стратимировић, Матија од Јововића-Стратимировић, Мојсије од Јововића-Стратимировић, Антоније Симовић-Стратимировић и Јово Симовић-Стратимировић земљаци (sopo pativi) и сви станују у Топли. Свих пет помнутих породица су од племените породице пок. кнеза Дуге Ацаријевића-Стратимировића. Њихови очеви и деде су дошли својом вољом 1701. године из Требиња и укључени су у привилегије ослобађања од годишњих даћа, како произлази из Дукала Сената од 14. јула 1718. Шеснаестог новембра 1750. године веродостојност тог уверења потврдили су Борбе Кушевић, пок. Стојана (златар) и Никола Радуловић, пок. Јована, обоје из Топле, а који познају све наведене особе“.⁴⁵

Овим уверењем, колико нам је познато, започела је у Херцег-Новом прва етапа у инсистирању на племениташтву, при чему је презиме Стратимировић (Страгиновић) било одређен појам идеала за до тада вредне занатлије и трговце — Стратимировићи су, наводно, водили порекло од Балшића,⁴⁶ односно од Црнојевића⁴⁷ — што је нарочито дошло до изражаја код Јововића, Симовића и Лакетића у последњим деценијама XVIII века.

⁴⁴ ПУМА, књ. 21, I, 52, 13. IX 1741.

⁴⁵ ПУМА, фасц. 202, I, 72.

⁴⁶ Б. Стратимировић, Богић Стратимировић, Летопис Матице српске, 184, Нови Сад, 1895, 136—139, 147, нап. 164, 165.

⁴⁷ Исто, 148.

Овога пута нисмо у могућности да улазимо у оцењивање веродостојности порекла те породице, а то прелази и оквире задане теме нашег интересовања, али симптоматично је да се у нама приступачним херцеговским, которским и дубровачким изворима нико од претендата на племениташтво Стратимировића, који се доцније тако називају, не јавља са тим презименом до половине XVIII века, па и касније. Изузетак је Богић Петровић Вучковић који је први титулисан тим презименом у једној млетачкој захвалници из 1732. године.³⁸

Требао би очекивати да кнез Дука Ацаријевић као директан потомак племенитих Стратимировића буде наведен са двоструким презименом у врло званичним и врло важним списима из 1693. и 1701. године. Међутим, он је потписан само као кнез Дука Ацаријевић.³⁹ И његов брат Лакета (оснивач породице Лакетић у Новом) такође се наводи у документима само као Лакета Ацаријевић (1705, 1710, 1711), односно кнез Лакета Ацаријевић.⁴⁰ Синови Лакете били су Симеон Лакетин (1738),⁴¹ Јово Лакетић Ацаријевић (1750).⁴² Тек Лакетиши унучи прихватили су да буду и Стратимировићи: Антоније Јованов Лакетић од Стратиновића, Григорије Симеона Лакетић од Стратиновића, тако потписани на иконама које су 1788. године послате у Нови за манастир Савину из Русије.⁴³

Сам Богић Петровић-Вучковић, који је 1745. године добио са браћом Кулпин као краљевску донацију са властелинским правима⁴⁴ и постао у суштини оснивач, можда и творац, породице Стратимировић, помиње се у дубровачким изворима из треће деценије XVIII века само као Богић Петровић или Богић Петровић „Босанац“.⁴⁵ А Дубровчани су веома држали до правилног ословљавања. Б. Стратимировић наводи једну захвалницу млетачког провидура из 1732. где се Богић помиње као кнез Богић Стратимировић.⁴⁶ Но, и после тога, његови Херцеговци када му пишу ословљавају га као Богић Вучковић (1738), а на то име Аустријанци су му издали и пасош.⁴⁷ И његови први рођаци у Херцег-Новом дуго су били без тог презимена:

³⁸ Исто, IIб, 117.

³⁹ Г. Станојевић, Југословенске земље, 381, нап. 316; Т. Поповић, Херцег-Нови, 200.

⁴⁰ М. Милошевић, *Prilozi problematici*, 113, 115.

⁴¹ Исто, 114.

⁴² М. Стрић-Рејовић, *Poris karpetana*, 385; ПУМА, фасц. 27, I, 51.

⁴³ Д. Мелаковић, Манастир Савина, с.л. 43, 46.

⁴⁴ Б. Стратимировић, н. д., 134.

⁴⁵ В. Винапер, Дубровник и Турска у XVIII веку, Београд, 1960, 62, и нап. 212, 69.

⁴⁶ Б. Стратимировић, н. д., 116, 117.

⁴⁷ Исто, 159, 162.

Богих Вучковић (1750),⁴⁸ Петар Божића Вучковић (1758, 1771),⁴⁹ итд. Изузетак су Марко Стратимовић (1759)⁵⁰ и Анто Стратимовић (1778),⁵¹ чија су лична имена идентична са именима руског генерала Антонија грофа Стратимировића и његовог брата, руског потпуковника Марка.⁵²

Исти је случај био и са Јововићима. Чак и после званичног обелодањивања да припадају племенитој породици Стратимировић сви су и даље били само Јововићи до 1782. године када добијају од Венеције грб,⁵³ а капетан Јован и капетан Андрија потписују се 1788. године на поклоњеним руским иконама Савини „од Стратимовића“.⁵⁴ Све се то понављало и код Симовића.

Вероватно не би требало сумњати да су Андријевићи (Лакетићи), Петровић-Вучковићи, Јововићи, Симовићи били у сродству. На то би указивали не само њихове изјаве, званично оверене, исто село, одакле су били пореклом, већ и давање истих имена код њих: Андрија, Антоније, Богих, Јован (Иван), Матеја, Никола, Симо (Симеон), што је било карактеристично за истакнутије херцеговачке породице (могуће угледањем на средњовјековни дубровачки патрицијат). Такође је сигурно да су те породице у свом завичају припадале горњим друштвеним слојевима. Може се претпоставити да су у касном средњем веку на основу војничких заслуга, стечене економске моћи, угледам у ужим или ширим локалним оквирима постали властелинчићи, али још увек стављамо под сумњу да потичу од извесног Стратимира Балшића.⁵⁵ Трагање за племићким пореклом је карактеристично за виђеније херцеговачке и црногорске породице, особито главарске, чиме су тежили или да се потврде и наметну становништву области где су се насељавали, или да се са њима друштвено изједначе, или су, пак, добијајући племство за војничке заслуге у за њих повољној политичкој клими, трагали за фиктивним претком међу историјски потврђеним личностима из средњовековних владајућих династија.

Последњи расположиви помен златара Николе Јововића је од 20. јуна (по старом календару) 1763. године када је уписан међу житеље Топле.⁵⁶ У наредном попису из 1771. он се више не наводи. Старешина куће је постао „Андрија Николин“.

⁴⁸ Б. Миловић, Становништво Топле, 71.

⁴⁹ Исто, 75; ПУМА, фасц. 249/1, 1. 178; 258/II, 1. 30.

⁵⁰ М. Стпић-Рејовић, *Popis kapetana*, 387.

⁵¹ Б. Миловић, Становништво Топле, 88.

⁵² Т. Поповић, *Херцег-Нови*, 151.

⁵³ Б. Стратимировић, и. д., 148.

⁵⁴ Д. Медаковић, *Манастир Савина*, сл. 44, 45.

⁵⁵ Б. Миловић, Становништво Топле, 78.

⁵⁶ Исто, 82.

У расположивим херцеговским документима Јово се први пут помиње 13. марта 1738. године, а тада је већ био златар. Записан је као Јово Николе, речени Абрамовић.¹ У даљим подацима о њему тај надимак, чије порекло није познато — могуће да је изведено од имена Јовиног деде, усталило се као презиме. У три документа, из 1743, 1755. и 1764. године, налазе се помени о Јовану Аврамовићу-Рајевићу, златару у Херцег-Новом.² Уколико је реч о истој особи, а што је највероватније, онда је Јово био родом из села Сасовића, одакле се преселио у Херцег-Нови.³

У марту 1738. године Јово је купио кућу и радњу покривену купом каналицом (*construtti di muro, coperta di coppi*) у граду (*entro questa città*) за 4.511 лира и годишњом земљарином од 40 лира. Продавци су били чланови талијанске породице Паталиши: Франческо, Бүзепе и Марко, отац и синови, Анбела, жена Франческа, Маргарета, њихова кћерка, и њен муж Алфонзо Филипи де Јани. Они су у граду имали још једну кућу у којој су становали. Купљена кућа и радња оградили су се с једне стране кућом и радњом Андреа Бовани Доменика Гвџера, у којој је становао Зүане Гамбарини, а са друге стране била је кућа наследника покојног конте Ивана Бүровића. Повише купљене куће налазили су се делови куће и мала радња капетана Сима Томашевића, а делом кућица Андрије Ломбардића. Испод куће је био јавни трг са чесмом и радња Андреа Анкола Нарина, апотекара и продавца зачина и лековитих трава (*speciarija*).⁴

Јово је имао још једну радњу, али се она налазила у Вароши, на тргу. Земљиште је било својина Стефана Гаврила Тимића, реченог Жупковић, из Херцег-Новог, и граничило се са Лазом Сима Лупешковића. Стефан је тај плац поседовао од краја 1742. године и сам је плаћао земљарину, иако су се ту налазиле, поред његове, још радње Тома Иванова Томића, Глигора Павковића и Јова Аврамовића. Због тога је 1744. године Стефан поднео захтев да се земљарина у висини од 6,5 лира годишње подели на четири дела.⁵

О делатности Јова као златара мало се зна. До сада није познат ниједан предмет који је израдио. Но, пошто се релативно често јавља као званични проценитељ сребрарије и накита, морао је да буде добар и цењен мајстор. Заједно са

¹ ПУМА, фасц. 126, 1. 9.

² М. Zloković, Mletačka uprava, 28; ПУМА, фасц. 89, 1. 63.

³ М. Zloković, Mletačka uprava, 28.

⁴ ПУМА, фасц. 126, 1. 1—4.

⁵ ПУМА, фасц. 153, 1. 86.

Илијом Телембаком био је одршен 1741. године да процени пар златних филигранских наушница са пет висећих крушчица, 32 реда сребрних дугмади и једну сребрну плочицу који су припадали патрону Марку Бурђевићу, поморском трговцу из Топле.⁶ Крајем новембра 1744. морао је да процени једну посуду коју је заложо Петар Бетковић из Топле за дуг од 1 цекина који је узео од Карла Фонтане. Јово је посуду проценио на 50 лира.⁷ Као званични проценитељ јавља се и 1759. године када је по налогу ванредног провидура из Котора измерио и утврдио вредност златних предмета заложених за један неплаћени дуг.⁸ У току 1761. године, онет по налогу ванредног провидура, утврђивао је заједно са златаром Марком Горакућом вредност заложеног сребрног прибора за јело: 6 кашика, 6 виљушки и 6 ножева. Тај прибор је дао Бурица Косић из Херцег-Новог као залог да би га пустили из затвора. Наиме, он је остао дужан 16 цекина Лазару Тога Киролезе, турском поланику, па пошто није на време вратио дуг био је ухапшен.⁹

Из расположивих архивских података произлази да је Јово био имућан човек. Често се јавља као зајмодавац. У јуну 1739. позајмио је 20 цекина Антону Сарабаки и Алекси Живковићу из Топле.¹⁰ Половином јуна 1750. године постао је власник три мање парцеле земљишта, делом у Топли, а делом у селу Купи, које му је уступила Марија, удова Андрије Николе Албанца, односно Андрије Горакуће, патрона и поморског трговца,¹¹ јер није могла да подмири дуг од 100 цекина.¹² У јануару 1755. Јово је дао на зајам 200 цекина Војину и Лазару Буровићу, трговцима из Дубровника. До јануара 1763. браћа Буровић су вратили 120 цекина. Међутим, пошто нису на време подмирили целокупно дуговање Јово је у фебруару 1764. године покренуо судски поступак против Војина, који је у међувремену прешао у Херцег-Нови и у Вароши наставио са трговачком делатношћу.¹³ Јову је био дужан 4.000 лира и Петар Поповић из Мојдежа. Ни Петар није вратио дуг на време, па је још 1793. године вођен судски спор између Јовових наследника и Грегорија, сина тада већ покојног Петра.¹⁴ Дуг ова у висини од 4.000 лира морали су да враћају и наследници златара Глигора Поповића.¹⁵ Такође,

⁶ ПУМА, књ. 108, л. 94, 6. III 1741.

⁷ ПУМА, књ. 110, л. 13, 30. XI 1744.

⁸ ИАК, VII, 84, л. 662—665, 22. VI 1759.

⁹ ИАК, VII, 87, л. 14.

¹⁰ ПУМА, фасц. 127, л. 3.

¹¹ М. Milošević, Trgovačka djelatnost, 91, 92.

¹² ПУМА, књ. 27, л. 3—4.

¹³ ПУМА, фасц. 89, л. 63.

¹⁴ ПУМА, фасц. 238, л. 158—167, 12. IV 1793.

¹⁵ ПУМА, фасц. 293, л. 22, 13. IX 1791.

Јову није вратио дуг од 30 цекина ни патрџн Јован Милашиновић из Топле, Јовов зет,¹⁶ па је онст морао да интервенише Јовов син.¹⁷

Сабирајући навелене дугове излази да је Јово у временском распону од отприлике 20 година позајмио 350 цекина и 8.000 лира. На основу важећег курса из 1754. године, којим је утврђен однос цекина према лири (1 цекин = 48 лира¹⁸), следи да је Јово позајмио 24.800 лира, што представља врло значајну суму. Додавши томе да је у то исто време купио кућу за 4.511 лира, саградно дућан у Вароши, што је такође морао платити, дао кћерки мираз у висини од скоро 6.000 лира, купио некретности у Мелинама за 60 цекина од Мата Телембака, златара,¹⁹ и да вероватно сви дугови нису потираши у провидуровој канцеларији, очигледно је да се Јово Аврамовић може убројити међу најимућније златаре у Херцег-Новом у XVIII веку.

Према свом економском стању Јово је себи изабрао и супругу. Он се 1744. године оженио Госпавом, која је била удата за Сима Лупешковића, сина капетана Јова Лупешковића,²⁰ који је пре тога умро. Првих дана маја 1744. Госпава је дала изјаву у провидуровој канцеларији да је приликом ступања у брак са Јовом примила од своје свекрве Либелије свој мираз. Он се састојао од злата, бисера, сребра, белог рубља, одеће, креветнице и других ствари. Све је то било процењено 25. априла те године на 6.438 лира. У процени је наведено да је то већа сума од вредности мираза који је Госпава донела у кућу Лупешковића, али она је пуноважна јер је тако назначио капетан Јово Лупешковић у свом тестаменту састављеном 12. маја 1743. године.²¹

Јово и Госпава су имали неколико синова (од којих су нам познати Аким — Аћим²² и Нико²³) и кћерку Марију. Она се 1761. године удала за Јова Милашиновића из Топле, патрџна и поморског трговца.²⁴ Донела је у мираз скупоцен накит, бројну одећу и друге текстилне предмете знатне вредности.²⁵

¹⁶ ПУМА, фасц. 208, I, 31.

¹⁷ ПУМА, фасц. 293, I, 23, 13. II 1791.

¹⁸ ПУМА, фасц. 322, I, 61—63.

¹⁹ ПУМА, књ. 31, I, 185, 186.

²⁰ Јово Лупешковић је у другој деценији XVIII века трговао стоком са околним крајевима под Турском. Вероватно је био директан потомак Јура Лупешкова, званог Мустафагић, сина пок. Мустафе из Требиња. — М. Милошевић, *Prilozi problematici*, 103, 114.

²¹ ПУМА, фасц. 146, I, 276, 8, V 1744.

²² ПУМА, фасц. 293, I, 23; ПУ, Аустријски архив, I, I, 37—38, 29, X 1798.

²³ ПУМА, фасц. 260/IV, I, 40, 41, 1779.

²⁴ М. Милошевић, *Trgovačka djelatnost*, 108.

²⁵ ПУМА, фасц. 208, I, 31, 10, VII 1761.

Породица Аврамовић је становала на Топли, бар једно време, јер се јавља у попису житеља тог дела Новог 1758. године. Тада их је у кући било седморо.²⁶ У наредним пописима становништва Топле они се више не помињу, па се може претпоставити да су се преселили у град, у Јовову кућу.

Као и други Херцеговљани и Јово се судио. У току 1748. и 1749. године водио је судске спорове са Тодором, Данилом и Александром Рајевићем из Пода. Према првој пресуди браћа Рајевић су морала да исплате Јову 34 цекина и судске трошкове.²⁷ Они су уложили протест против те пресуде, која је изречена 18. августа 1749. године,²⁸ и опуномоћили др Николу Пасквали Пинму да их заступа у парници са Јовом.²⁹ Може се претпоставити да је реч око перашчинских родбинских потраживања. У току 1769. године Јово је водио, заједно са Матом Мирковићем, грађанску парницу са Андријом Јововићем.³⁰

Од друштвених функција које је Јово обављао за сада је познато да је 1741. и 1743. године био каптан Топлањске комунитате.³¹

Последњи расположиви помен о златару Јову је из 1789. године када је уплатио земљарину за кућу у граду. После те године уплате је вршио његов син Аким.³² У фебруару 1791. Јово се помиње као покојни.³³

²⁶ Б. Миловић, Становништво Топлас, 75.

²⁷ ПУМА, фасц. 340, л. 123, 124, 18. VIII 1749.

²⁸ Исто, л. 48, 20. VIII 1749.

²⁹ ПУМА, фасц. 174, л. 24, 4. X 1749.

³⁰ ПУМА, фасц. 239/2, л. 170, 171.

³¹ М. Zloковић, Mletačka uprava, 28, 35.

³² Cattastico de livelli di case, botteghe e molini, № 6, стр. 64.

³³ ПУМА, фасц. 293, л. 23.

БОРБЕ РАДИЋ-КУШЕВИЋ (1739—1804)

Златар Борбе био је син и универзални наследник златара Стојана Радића-Кушевића.¹ У свим расположивим изворима записиван је на разне начине. Најчешће се среће као Борбе Радић,² тако се некад и сам потписивао,³ или као Борбије Радић,⁴

¹ ИАК, УП, 63, л. 494.

² ПУМА, књ. 14, л. 120 (1744); фасц. 266/I, л. 82 (1747); књ. 88, л. 1 (1763); фасц. 235, л. 178 (1770); 247, л. 62 (1772); 249/I, л. 176 (1773); 261, л. 100 (1778); 266/III, л. 28 (1779); 95, л. 64 (1782); 272/II, л. 16 (1784); књ. 15, л. 315 (1785); 99/II, л. 16, 21, 43 (1788); фасц. 292, л. 4 (1789); 302, л. 32 (1791); књ. 42, л. 33 (1804).

³ ПУМА, књ. 14, л. 121 (1774).

⁴ Б. Миловић, Прилог проучавању, 37 (1762), 69 (1793); исти, Полази о популацији, 291, 292, 293; П. Шеровић, Из архива, 36 (1766).

односно Георгије Радић, како је уписан у књигу умрлих.⁵ Јавља се и као Борђе Радић пок. Стојана,⁶ или Борђе пок. Стојана Радић.⁷ Други варијантни облици су са презименом Кушевић: Борђе Радић речени Кушевић,⁸ односно Кушенија,⁹ затим Борђе Кушенија речени Радић,¹⁰ пок. Стојана,¹¹ или Борђе Кушевија пок. Стојана,¹² или само Борђе Кушевија,¹³ односно Борђије Кушевија¹⁴ и најзад Борђе Стојана Кошевића,¹⁵ Борђије Кушевић¹⁶ и Борђије из Новог.¹⁷

У расположивим архивским листима Борђе се први пут помиње 2. септембра 1739. године. Он је већ тада био златар с извесним реномеом, јер се јавља у улози заступника Малене Властелиновић, члана веома познате породице из Рисна,¹⁸ у спору који је имала са Мијатом Комненовићем из Топле,¹⁹ кнезом, поморским трговцем²⁰ из веома угледне породице.²¹

Борђе је становао у очевој кући која се налазила на Вратницама и граничила се са поселом Илије Јовановића Телембака, златара.²² Према пописима становништва Топле у његовој кући је 1750. године било 12 особа, 1758 — 8, 1763, 1771 и 1772 — 12, а 1778. године 14 особа.²³ У ту многољудну породицу убрајани су и Борђеви шегрти који су код њега становали.²⁴

О породици златара Борђа располажемо само са неколико података. Познато је да је имао кћерку Марију која се два пута удавала. Први муж јој је био златар Гангор Поповић,²⁵ са

⁵ АХ, Књига умрлих, бр. 385, 12. октобар 1804.

⁶ ПУМА, фасц. 243, I. 7 (1771); књ. 14, I. 120 (1774); фасц. 316, I. 31, 49 (1796).

⁷ ПУМА, фасц. 219, I. 35 (1764); 326, I. 35 (1797).

⁸ ПУМА, фасц. 271, 131 (1782).

⁹ ПУМА, фасц. 260/IV, I. 40 (1779); 95, I. 155 (1783); 302, I. 39 (1791).

¹⁰ Б. Миловић, Прилог проучавању, 46; ПУМА, фасц. 87, I. 97 (1785).

¹¹ ПУМА, фасц. 300, I. 84 (1791).

¹² ПУМА, фасц. 210, I. 13 (1761), 25 (1762).

¹³ Б. Миловић, Прилог проучавању, 32 (1762); ПУМА, фасц. 84, I. 42 (1758); 208, I. 32 (1761); 209, I. 91 (1763); 266/III, I. 22 (1779).

¹⁴ ИАК, VII, 63, I. 494 (1745).

¹⁵ Натпис на крсту у ризници манастира Савине (1740).

¹⁶ ИАК, VII, 58, I. 428 (1739).

¹⁷ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, V, 1925, 123 (8056).

¹⁸ Исто, 94 (7884).

¹⁹ С. Митровковић, Никшићки кнезови Властелиновићи у мастачким лукама и терминацијама. Историјски записи, XII/1—2, Цетиње, 1956, 119, 124; З. Тошић, Физиклије кошта Пера Властелиновића, Зборник Музеја примењене уметности, 3—4, Београд, 1958, 157.

²⁰ ИАК, VII, 58, I. 428.

²¹ М. Милошевић, Трговачка делатност, 124.

²² С. Њакићковић, н. л., 444.

²³ ПУМА, књ. 21, I. 8.

²⁴ Б. Миловић, Становништво Топле, 71, 75, 79, 81, 84, 88.

²⁵ Податак добијен од Чедо Кушевића из Прчања, 1959. године.

којим је имала сина Буру који је био трговац у Топли.²⁶ После смрти Глигора она се удала за Костадина Владовића из Пода и имала је два сина: Митра и Спиру, који су 1796. године још били малолетни.²⁷

Златарска радња Борба налазила се у Вароши.²⁸ Највероватније да је то била радња његовог оца. Према казивању његовог потомка Чедо Кушевића из Прчања (1959. године) Борбе је увек имао помоћнике у радњи, али о томе недостају подаци у херцеговским документима.

О златарском умећу Борба може се судити за сада само на основу једног његовог сачуваног рада. То је крст архимандрита Леоптија Аврамовића који је Борбе израдио 1740. године и који се чува у разници манастира Савине. До 1807. године налазила су се у манастиру Косијереву, код Велимља, још два Борбева дела. Једно је био сребрни кивот за мошти св. Арсенија Српског са натписом да га сакова јеромонах Висарион Косијеревац Самичић (?) руком мајстора Борбине из Новог 1747. године.²⁹ Око 1920. године поменути мошти су пренете у манастир Жаребаоник, који се налази код Даниловграда, у Црној Гори.³⁰ Друге Борбев рад, који се такође налазио у манастиру Косијереву до турског рушења манастира,³¹ била је панатија јеромонаха проигумана Стефана Косијеревића Ивановића „от племена Бана(н)скога“, израђена 1755. године.³² Због те панатије Борбе је волио спор са Ралом Ралосављевићем, који ју је присвојио. Осамнаестог маја 1765. године херцеговски провизор је пресудио да Рале мора да преда Јакову Којовићу ту панатију, која је власништво калуђера Стефана из Косијерева.³³ Захваљујући интервенцији суда зна се да је панатија тала вредела 8 цекина.³⁴

Борбе је, по свој прилици, израдио и крст за цркву св. Срба у Подима. Наиме, 25. маја 1742. године Херцеговац Мато Милутиновић Телембац, златар у Котору, предао је у име Борба прокуратору те цркве једну сребрну шипку тешку 25 драма (79,5 гр.) да би се од ње начинила крвна.³⁵

Као ни његов отац Стојан ни Борбе није био поседник знатнијег броја некретнина. Од оца је наследио кућу у Вратни-

²⁶ ПУМА, фасц. 326, л. 35.

²⁷ ПУМА, фасц. 319, л. 132, 19. IV 1796.

²⁸ ПУМА, фасц. 316, л. 31, 32.

²⁹ ПУМА, фасц. 84, л. 42.

³⁰ Љ. Стојановић, н. д., V, 94 (7884); В. Петковић, Преглед прикљепних споменика кроз повестицу српског народа, Београд, 1950, 152.

³¹ В. Петковић, н. д., 152, 314, 315.

³² Исто, 157.

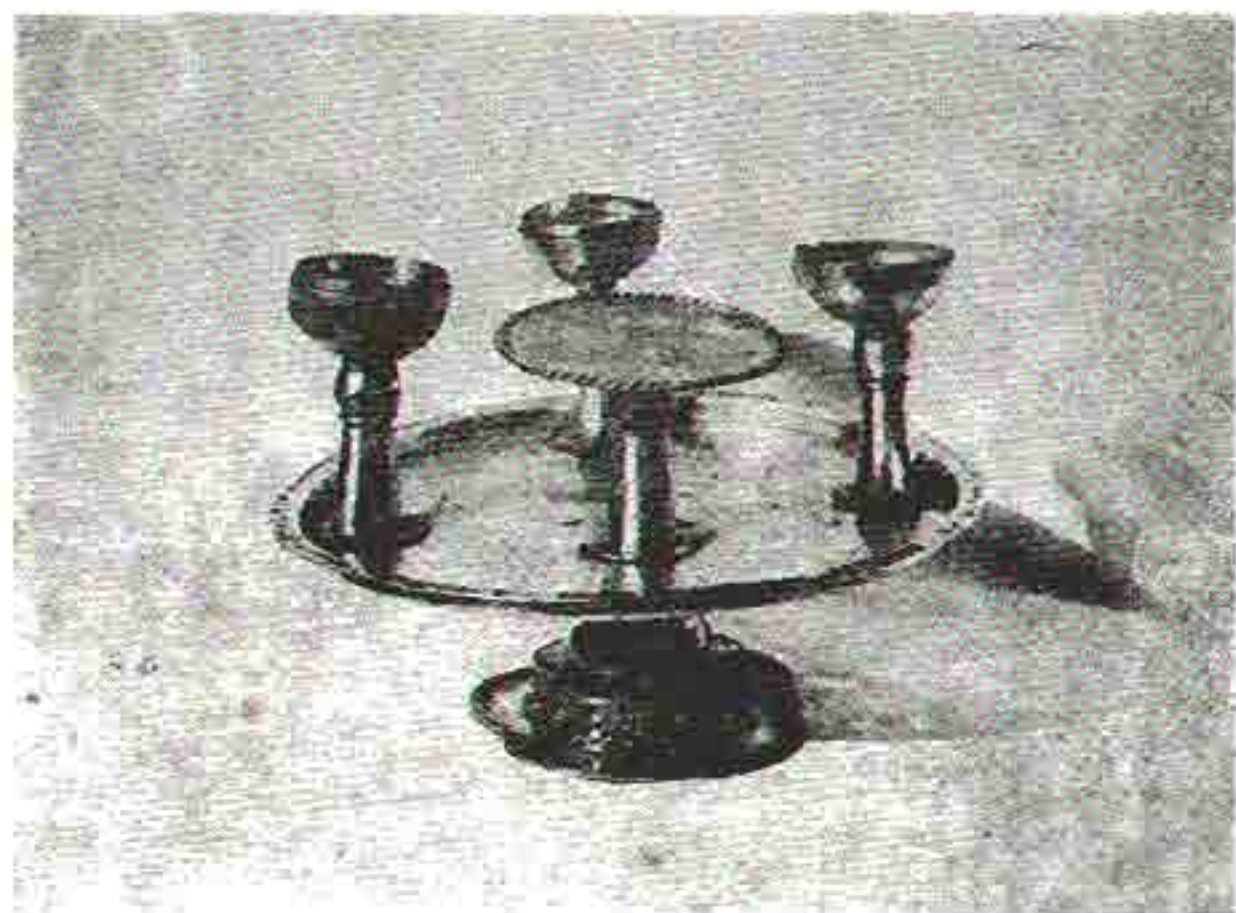
³³ Исто; Љ. Стојановић, н. д., V, 123 (8056).

³⁴ ПУМА, фасц. 87, л. 37.

³⁵ Исто.

цама, а сигурно и златарску радњу у Вароши. Врло вероватно да је ту радњу Борбе дао у закуп свом унуку Борбу Поповићу, трговцу у Херцег-Новом, 4. августа 1804. године, са годишњом киријом од 18 фјорина. Уз радњу је био и врт.³⁶

Борбе је од оца наследио и посед у Мелинама, на локалитету Кутлаи или Осоје, који је Стојан купио 1721. Тада је то био шумовито земљиште, велико 1 канап, 2 кварта и 134 тавола.³⁷ Њега је Борбе званично поклонио 17. маја 1796. године својим унуцима Митру и Спиру, синовима његове кћерке Марије и њеног другог мужа Костадина Владовића из Пода. Поклон, који је у међувремену постао необрађено земљиште, примио је Владовић у име својих малолетних синова.³⁸

Петохлебница, израдио Илија Јовановић Телембак, 1735/6.
Манастир Прасквица

Други посед који је Борбе наследио био је виноград у селу Кути, на локалитету званом Пусине (?). Он се граничио с југа путем, испод је било имање конта Иноћенца Буровића, са севера шикаром Кнежевића, а површе је било имање Вецановића. Виноград је имао око три кварта и њега је Борбе, за-

³⁶ ПУМА, фасц. 108, 1, 133.

³⁷ ЛХ, књ. 42, 1, 33, 34, 3, III 1806.

³⁸ В. биографију златара Стојана Ралића-Кушевића.

једно са Јаковом Цаватовићем пок. Луке из Херцег-Новог, добио као наследник пок. Боване Алима.³⁹ Око тог наследства су се спорили Борђе и његов брат са Луком и Јаковом Цаватовићем, па је суд добрих људи морао да пронађе помириљиво решење.⁴⁰ Доста година после тога Борђе и Јаков продали су тај виноград Николи Бијелићу пок. Гаврила из Зеленог Дуба (Поли) за 18 цекина.⁴¹

Борђе се по много чему разликовао од осталих тадашњих херцеговских златара. Његова незаинтересованост за пословањем земље, неукључивање у трговачка пословања, као и обезбеђење животних потреба само својим занатом, није уопште било типично за епоху у којој је живео. Осим тога, код њега није постојала тежња да успоставља родбинске везе са друштвено истакнутим породицама некадашњег главарско-харамбашког слоја. Он није припадао ни богатим златарима. Понекад се и задуживао. Тако је у мају 1773. године морао да се закуне пред иконом „свете Госпође“ у цркви у Топли да је вратио три цекина Јелци жени Тома Топаловића.⁴² И поред тога што није био „типичан“, Борђе је несумњиво био најважнији херцеговски златар XVIII века. Такан глас је уживао међу свим друштвеним слојевима у Херцег-Новом и на његовој територији, што је долазило до изражаја у разним приликама.

Угледни Ришњанин серлар Петар Беловић позајмио је од Борђа 10 цекина и као залог дао своју пушку реферлар и палаш, који су се налазили код херцеговског пушкарара Станише Цотовића. Новац није на време вратио те је морао да интервенише суд.⁴³

Борђе је често био бирач за званичног заступника. Већ је поменуто да је 1729. године заступао у суду Мадлену Властелиновић из Рисна у спору са Комненовићем из Топле. Пошто се Мадлена морала вратити кући у Рисан званично је изјавила у которском суду да све што се тиче тога спора нека суд остави златару Борђу.⁴⁴ Године 1771. био је заступник Јова Никова реченог Спиљанин из Топле, и у његово име овластито је капетан Павла Милутиновића да за своја потраживања осигура западну земљишта званог Ново Село.⁴⁵ У фебруару 1782. млетачка администрација у Херцег-Новом потврдила је пуномоћ коју је Ристо Буровић пок. Панта из Жлијеба, тада у војничкој чини црквеник Меланија, издао Борђу да би га он заступао у

³⁹ ПУМА, фасц. 316, 31, 32.

⁴⁰ ПУМА, књ. 14, 1, 120, 121.

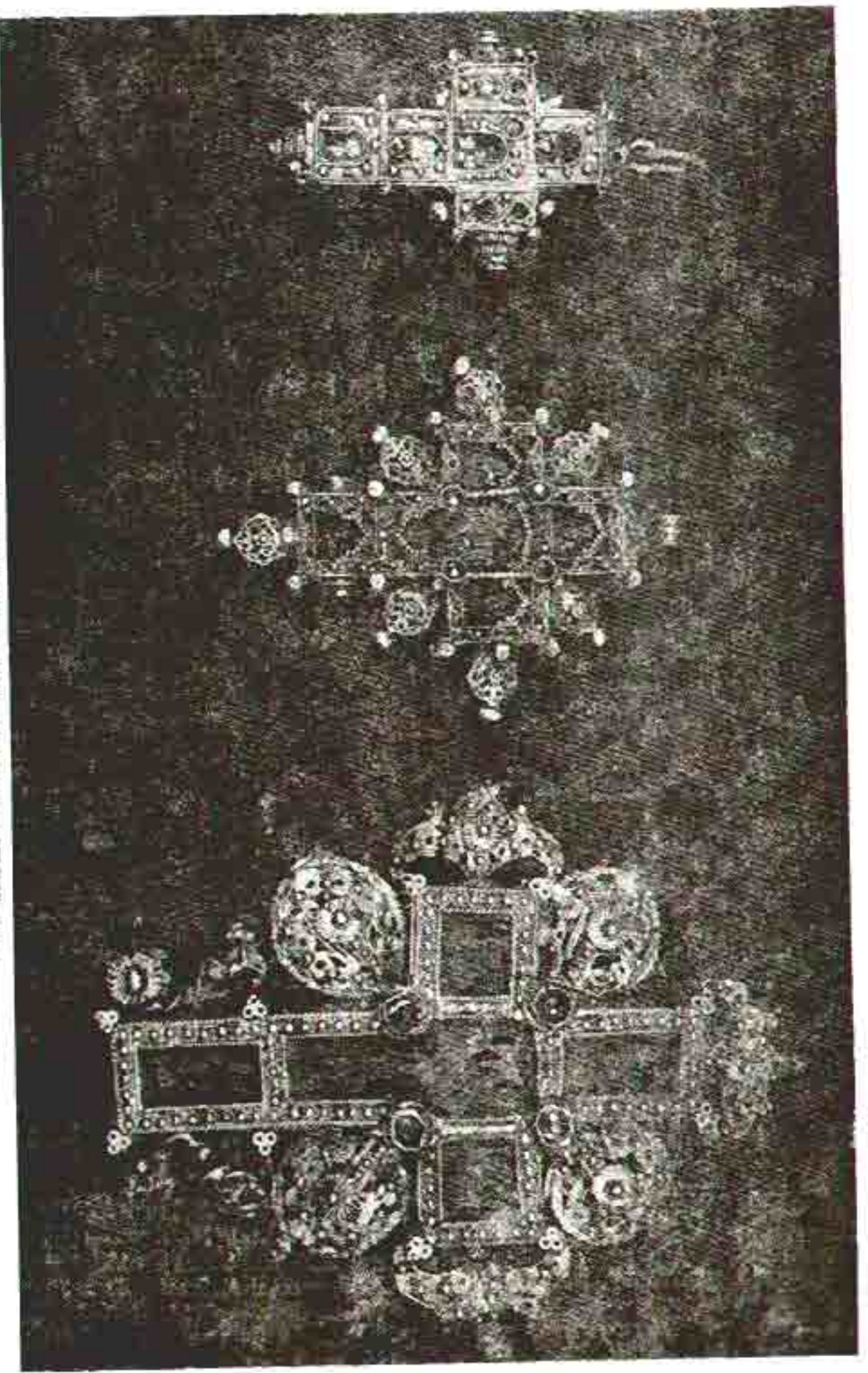
⁴¹ ПУМА, фасц. 156, 1, 50, 51, 1746.

⁴² ПУМА, књ. 14, 1, 120, 121.

⁴³ ПУМА, фасц. 249/Т, 1, 176, 11, V 1773.

⁴⁴ ИАК, УП, 63, 1, 494, 8, V 1745.

⁴⁵ ИАК, УП, 58, 1, 428, 2, IX 1739.

Крестои изработени у Херцег-Новом у XVIII веку.
Ризница манастира Савице, Херцег-Нови

десоби с његовим стрицом Аврамом.⁴⁶ На исти начин поступило је и Никола пок. Сима Синдиса из Жлијеба, који је почетком 1789. године овластиво Борба да га заступа у свим његовим парницама.⁴⁷ Исто се поновило и крајем септембра 1791. када је исту такву пуномоћ издао Буро Бјеладновић, пок. Никола из Рисна.⁴⁸ У мају 1785. године Борбе је примио у име Јова Васиља Катурсића из Рисна од Јеке (Јане), рођене Лупешковић, жене Мата Милутиновића Телембака, златара из Топле, на поклон око 4 канана земље под виновом дозом у Ублима, која је била подељена на три комада и вредела је 30 цекина.⁴⁹

Од 1747. године Борбе је био један од повереника оставштине богатог капетана Сима Томашевића из Топле,⁵⁰ уз Мато Мирковића, капетана Јована Живковића кога је заменио Мато Милутиновић, златар.⁵¹ Капетан Томашевић је био дела по мајши Александру Беловићу из Рисна, који није био задовољан радом повереника, јер нису послушали његова наређења. Он је напао ножем капетана Живковића и Борба, обојици нанео лаке телесне повреде, а Мирковићу је запретио да ће убити њега и његовог сина. Због тога је 17. маја 1764. године заседао суд добрих људи који је пресудио да Беловић има да да свој тројници по једно кумство, а Жарковићу још и дар уобичајен у тим крајевима.⁵²

Овом пресудом, међутим, спор није окончан. Скоро тридесет година касније Борбе и Мато Милутиновић опуномоћили су Спирилона Бину, адвоката у Венецији, да их заступа у парницама са Александром Беловићем.⁵³

У својству повереника оставштине Томашевића, Борбе и Мато Мирковић, као и прокуратори цркве св. Спаса у Топли, имали су расправе и са златаром Андријом Јововићем око права власништва.⁵⁴ Вероватно у оквиру неспоразума око те оставштине донели су Борбе, Матија Мирковић и Мато Телембак у суд, по налогу власти, а на тражење Стане, удове Илије Јововића, брата Николе Јововића златара, у септембру 1770. године једну комоду која је била закључана и у којој су се налазили:

⁴⁶ ПУМА, фасц. 243, л. 7.

⁴⁷ ПУМА, фасц. 271, л. 31, 17. II 1782.

⁴⁸ ПУМА, фасц. 292, л. 4, 5, 15. II 1789.

⁴⁹ ПУМА, фасц. 302, л. 39—40, 29. IX 1791.

⁵⁰ ПУМА, књ. 15, л. 315, 316, 12. V 1785, уговор од 30. IV 1785.

⁵¹ ПУМА, фасц. 266/I, л. 82, 16. VII 1747.

⁵² ПУМА, фасц. 247, л. 62, 1772; 261, л. 100, 24. VIII 1778; 266/III, л. 28, 7. IX 1779; 302, л. 32, 4. IX 1791 (без златара Мата Телембака који је у међувремену умро).

⁵³ Б. Миловић, Прилог проучавању, 46, 47.

⁵⁴ ПУМА, фасц. 302, л. 32, 33, л. IX 1791. О тој заоставштини спор, фасц. 247, 63, 1772; 261, л. 100, 1778; 266/III, л. 28; 260/IV, л. 40, 41, 1779; 302, л. 32, 33, 1791; 316, л. 49—54, 1796.

једна јечерма од скарлатина са 20 сребрних дугмади и другим сребрним украсима, још једна јечерма од љубичастог сукна са дугмадима од мједи, две кожне јакне (*deux chachette de pelle*), пешкир и други употребни предмети.⁵⁵

Борбије је понекад био и гарант за људе којима је веровао. Крајем новембра 1757. под казном од 1200 лира јемчио је да Марко Даниловић, који се налазио у затвору, неће више врећати свог оца Ивана и своју мајку.⁵⁶ Годину дана доцније гарантовао је да Симо Сенић из Топле, такође у притвору, неће више врећати нити узнемиравати Илију Ломбардића из Топле.⁵⁷ На исти начин је јемчио за Арсенија Славојевића, званог Трамонтана, који је речима и делом узнемиравао Јакова Којовића, трговца из Херцег-Новог.⁵⁸

У кратком периоду од 1779. до 1788. године Борбе је више пута биран у суд добрих људи. У јулу 1779. године са Тодором Цуком решавао је спор између Јова Петрова Црногорчевића и Тодора пок. Јована Квезића из Херцег-Новог, који је настао поводом њихове заједничке трговине сиром и браветином (кастрадином).⁵⁹ Године 1782. заједно са златарима Матом Милутиновићем, Андријом Јововићем и Лазаром Иванковићем трудио се да пронађе повољно решење за изравнање извесних разлика које су постојале између Тодора Цули, пок. Митра из Драча, златара у Доброги и Николе Цеја Митрова из Драча, златара у Прчању.⁶⁰ Годину дана касније Борбе је, опет са Матом Милутиновићем, успео да мирним путем изврши деобу заједничке имовине браће Тома и Ника Зуплона, пок. Стефана, из Вароши.⁶¹ Биран је у суд добрих људи и 1784. године,⁶² а са златарем Савом Јововићем учествовао је 1788. у измирењу Тодора Ковачевића, пок. Јована, из Ратишевице и Симе Буришића, пок. Јова.⁶³

Као што је Борбе веровао својим суграђанима и гарантовао млетачким властима да ће они променити своја дотадашња понашања, тако су и представници власти веровали Борбу и у складу с тим поверењем Борбе је често био сведок у разним приликама. Када су Јововићи и Симовићи 1750. године добили уверење Топалске комунитате да припадају племенишкој по-

⁵⁵ ПУМА, фасц. 247, I. 62, 63, 1772. Документ се распао и не може се више прочитати.

⁵⁶ ПУМА, фасц. 235, I. 178.

⁵⁷ ПУМА, књ. 84, I. 31, 30, XI 1757.

⁵⁸ Исто, I. 42, 43, 10, VIII 1758.

⁵⁹ ПУМА, фасц. 210, I. 25, 19, III 1762.

⁶⁰ ПУМА, фасц. 266/III, I. 22, 13, VII 1779.

⁶¹ ПУМА, фасц. 95, I. 64, 65, 9, IX 1782.

⁶² Исто, I. 155, 29, VII 1783.

⁶³ ПУМА, фасц. 272/II, I. 16, 25, V 1784.

родини Стратимировић, исказ је у провидуровој канцеларији потврдио Борбе.⁶⁴ Приликом оглашавања пресуде суда добрих људи у спору између Васиља Станића и браће Трипка и Сима Анђуновића, 1762. године, поред херцеговског провидура и заклетог тумача Карла Фонтане био је присутан и Борбе као сведок.⁶⁵ Борбе је био присутан и у кући златара Мата Милутиновића Телембака када је заседао суд добрих људи 1763, и потврдио да је Анђелија, удовица Анима Телембака, донела у мираз 52,5 пекина.⁶⁶ Заједно са Стефаном Бошковићем (Цотовићем), пок. Станише, из Топле, сведочио је да је 1764. у њиховом присуству пок. Борбе Сабљић, поднаредник (*sergente*) оставио своје имање синовцу Јову Вучином, „главару вароши Топле“.⁶⁷ Њих двоје су поново 1791. године заједно сведочили да једна улица у граду служи за јавни пролаз.⁶⁸

У једном документу од 31. марта 1788. наведено је да су сведоци Борбе Радн, Павле Дабовић и Симо Сенић „старици из Топле“ (*vecchiardi della villa de Topla*).⁶⁹ Такво ословљавање може двојачко да се тумачи. Могуће да су у својој средини, с обзиром на године, називани старцима или, што је вероватније, јер се назив јавља у званичном акту, да је у Херцег-Новом била позната крајем XVIII века у рудиментарној форми институција старца, која је до сада на нашој територији забележена само код албанског становништва.⁷⁰

Пошто је Борбе припадао ретким писменим људима у Херцег-Новом и на његовој територији понекад је потписивао чланове суда добрих људи⁷¹ и уопште оне који нису знали писати, а морали су ставити своје име на званичне списе.⁷²

Борбе је био активан и у Топалској општини. Почетком октобра 1766. био је кателијер,⁷³ а 1771, 1772. и 1773. и „главар од Топле“.⁷⁴ Био је такође и прокуратор цркве св. Спаса у Топли.⁷⁵ У том својству долазио је и у конфликте са Топланима. Тако је, на пример, 1763. године суд добрих људи, капетан Јован Живковић и Јово Вучуров, морао да покуша мирним путем да измири завађене. Алексу Топаловића из Топле с једне, и Борба

⁶⁴ ПУМА, књ. 99/II, I, 43, 20, VIII 1788.

⁶⁵ ПУМА, књ. 27, I, 51.

⁶⁶ Б. Миловић, Прилог проучавању, 32, 16, VI 1762.

⁶⁷ ПУМА, фасц. 330, I, 98.

⁶⁸ ПУМА, фасц. 219, I, 35.

⁶⁹ ПУМА, фасц. 300, I, 84—89, 10, XI 1791.

⁷⁰ ПУМА, књ. 99/II, I, 16.

⁷¹ М. Filipović, «Plaka i dheut», *vrsta glavara kod Arbanasa*, *Etnološki pregled*, 6—7, Beograd, 1965, 117—122.

⁷² Б. Миловић, Прилог проучавању, 32, 37, 69.

⁷³ Б. Миловић, Подаци о популацији, 291, 292, 293.

⁷⁴ П. Шеровић, Из архива, 36; М. Zloković, *Mletačka uprava*, 28. ПУМА, књ. 231, I, 61.

⁷⁵ Б. Миловић, Становништво Топле, 82, 83, 85; ПУМА, фасц. 249/I, I, 176.

и Мата Мирковића, који је такође био прокуратор те цркве, с друге стране.⁷⁶

Судећи према расположивим документима Борђе је врло ретко долазио у сукоб са својом околином. Изузев спора са Цаватиновићима око наследства, и са Беловићем и Топаловићем, који су више били службеног него приватног карактера, познато нам је само да једно време није био у добрим односима са Ристом Цотовићем, пок. Ивана. Они су 12. јула 1761. године званично обећали да ће живети у миру као добри пријатељи.⁷⁷

Борђе је умро у дубокој старости 12. октобра 1804. године. Сахрањен је у манастиру Савина.⁷⁸

⁷⁶ ПУМА, фасц. 208, 1. 32, 1761; 209, 1. 91, 1763; 247, 1. 62, 1772.

⁷⁷ ПУМА, фасц. 210, 1. 13.

⁷⁸ АХ, Књига умрлих, бр. 385, 12. октобар 1804.

МАТИЈА — МАТО МИЛУТИНОВИЋ ТЕЛЕМБАК (1740—1785)

Матија — Мато је био син Милутина, брата златара Илије Јовановића Телембака.¹ Према имену оца било је изведено његово презиме: Милутиновић, односно Милутинов,² мада се најчешће наводи у документима као Телембак, ређе „речени Телембак“.³

Матова породица је дошла у Херцег-Нови из Љубомира (у Херцеговини), крајем XVII века.⁴ У домену претпоставке остаје питање да ли је Мато стигао у Нови док је био дете или се родио у том граду. Отац му је, по свој прилици, умро док је био сасвим мали, па је одрастао у кући свог стрица Илије, која се налазила „на Вратнице од града“,⁵ где су живели сви чланови велике породице Телембак. Није познато да ли је имао браће и сестара.

Први расположиви помен о Мату је од 23. августа 1740. године. Он је тада већ био пунолетан, јер се заједно са својим стрицом Илијом јавља као купац кућице и врта у Вратницама.⁶

Мато се два пута женио. Прва жена је била извесна Анђелика, која је још била жива у мају 1759. када је учествовала

¹ ПУМА, књ. 31, 1. 185; Б. Миловић, Становништво Топле, 75.

² ПУМА, фасц. 228, 1. 120.

³ ПУМА, књ. 108, 1. 133.

⁴ В. биографију златара Илије Јовановића Телембака и Андрије Телембака.

⁵ ПУМА, фасц. 330, текст приликом уз 1. 97.

⁶ ПУМА, књ. 21, 1. 8.

у тражењу покрадног сребра из Матове радње у Котору.⁷ Друга Матова жена је била Јелка Лупениковић,⁸ рођака капетана Јова Лупениковића,⁹ те је посредством суруге Мато био у сродству са заатарем Јовом Аврамовићем.¹⁰ Колико је познато Мато је имао два сина: Илију и Николу.¹¹

На основу „Инструмента учињеном у официји преузвишеног провидура нашега од Новог“ 11. октобра 1753. године заатар Илија, који није у браку имао деце, озаконо је Мата као свог пуноправног наследника свега покретног и непокретног.¹² Отуда се у попису становништва Топле из 1758. године налази на следећу формулацију: „Илија Телебак са синовцем Матом — 5 душа“.¹³ Према тој исправи Мато је био дужан да после смрти Илије и свог првог рођака Ањима води свеколику бригу о њиховим удовицама: Савки и Анђелији и да их задржи у кући.¹⁴

Према попису становника Топле, који је начињен 20. јула 1763. године у породици Матовој сви су још увек били скупа. У кући је тада било 10 особа.¹⁵ Међутим, у суштини су постојале несугласице између Мата, с једне и Савке и Анђелије, с друге стране, због њихових мираза. Изгледа да је Мато оспоравао Савки, удовици Илије, право мираза, јер је 1762. године Никола Меловић из Пода изјавио у провидуровој канцеларији да је Савка дошла мираз приликом ступања у брак са Илијом.¹⁶ То ипак није допринело смирењу стања у кући, па је морао да интервенише суд добрих људи. Шестог септембра 1763. године Мато с једне и Савка и Анђелија с друге стране званично су именовали добре људе да би решили мирним путем спор који је настао око одређивања висине мираза.¹⁷ Два дана дошнје, према властитом избору судана, суд добрих људи у саставу: Милош Милутиновић, Алексацлар Живковић, Јово Савковић и Боно Боновић, састао се у кући Матовој, саслушао разлоге неспоразума између завађених страна, проучио исправе и под заклетвом испитао сведоке и обе стране. На дневном реду су биле три теме,

⁷ ПУМА, фасц. 202, л. 72, 21. III 1759.

⁸ ПУМА, књ. 15, л. 315, 316; фасц. 281, л. 49; 290, л. 162; 315, л. 317.

⁹ ПУМА, књ. 93/IV, л. 25, 18. VII 1779; у име Анђелије, удовице капетана Јова Лупениковића, Мато је продао Николи Голубу, сину покојног Марка из Пода, некретности у Челма за 13,5 цекина.

¹⁰ В. биографију заатара Јова Аврамовића.

¹¹ ПУМА, књ. 101/I, л. 29; 101/II, л. 22, 23.

¹² ПУМА, фасц. 330, л. 97, 97'.

¹³ Б. Миловић, Становништво Топле, 75.

¹⁴ ПУМА, фасц. 330, л. 97'.

¹⁵ Б. Миловић, Становништво Топле, 79.

¹⁶ ПУМА, фасц. 211, л. 155.

¹⁷ ПУМА, књ. 85, л. 13, 14.

Добри људи прво су расправљали о Мату. На основу исправе из 1753. и потврде генералног провидура за Далмацију од 15. јула 1754. године потврдили су да је: а) Мато од сада и у будуће господар свега покретног и непокретног што је наследио од покојног Илије Телембака, с пуним правом наслеђа; б) Мато је морао да задржи у кући и да поштује Савку, жену Илије, и Анђелију, жену Ањима, „како бог заповеда“ и како следи из поменутог уговора из 1753. и то док су живе, а после смрти према клаузулама договора, и в) морао је да снабде кућу ланом и вуном, јер су обе жене заједно преле и ткале. Обе удовице су биле обавезне да раде у кући.

Друга тема расправљања била је процена мираза и ствари Савке, као и њен спор са Матом. Одлучено је да више између њих не буде никакве „пакости“ и неслоге, а да златне мишћуше („брнице“), које су биле код ње, а за које је Мато рекао да вреде 12 цекина, пронађе и да их одмах врати Мату. Што се тиче њеног мираза позвани су проценитељи: златар Марко Горакућа, „купионична за сребро“, кројач Мијат Познановић „терзна од терзилука“, и Јана, удовица капетана Илије Криловића, за процену рубља. Они су утврдили да је оно што је донела када је дошла у кућу Телембака онда вредело 811,10 лира. Потом су утврдили вредност ствари које су се налазиле у њеној шкрињи, а које су биле део њеног мираза, а део оног што је добила наследством од Телембака. То је опет вредело 614,10 лира. Сем тога, Савки је припадало још 197 лира као остатак од целокупне њене имовине, а што јој је морао Мато да да. Са свим што јој је припадало Савка је имала право да располаже потпуно слободно, али убудуће није смела ништа више да потражује од Мата.

Разговор се водио и око сребрних шишки које је Мато тражио од Савке као део свог наследства. Добри људи су пресудили да Мато и Савка оду у манастир Савину и да свештеник у цркви затражи од Савке да положи заклетву пред Матом да се те шишке не налазе код ње. Уколико се она закуне Мато не може ништа од ње да потражује. У супротном, мораће да их врати Мату као пуноправном наследнику.

Такође се расправљало и о боравку Савке у Матовој кући. Одлучено је да ако Савка жели да оде, а Мато би хтео да остану заједно, она се мора покорити Матовој жељи и мора даље да ради за кућу. Мато и његова жена, опет, морају да воде бригу о њој, да је хране и чувају „како бог заповеда“ догод је жива, а после смрти према уговору из 1753.

Трећа тема која је била на дневном реду било је питање мираза Анђелије, жене покојног Ањима. Пошто је изгубила исправу о миразу сведок Борбе Радић, златар, потврдио је њен исказ да је донела у мираз 52,5 цекина. Тај новац је Ањим држао

у једној торби у ковчегу. По његовој жељи, а пред смрт, она је узела тај новац и предала га Анђелином сестрићу Мати Агастасијевићу. Пошто је одлучено да Анђелија има право на тај мираз она није смела убудуће ништа више да потражује од Мата.

Анђелијине ствари из мираза вределе су 1.377 лира. Уз то су добри људи назначили још извесну суму за удовичку одећу, а пошто је држала девојку у кући, чему се нико није противио, и коју је плаћала 12 гроша, што је укупно износило 96 лира, то је Анђелија имала 1.473 лире. Ствари из њене шкриње, које су биле делом из мираза, а делом од наследства Телембака, процењене су на 1.633 лире према вредности у време процене. Осим тога, од наследства Телембака остало је код Анђелије још 160 лира које је она морала да врати Мату. На крају је пресуђено да Анђелија може да ради са својим миразом шта хоће, али да убудуће у име тога не сме ништа да тражи од Мата. Она је имала да ради за кућу и да остане са Матом до краја свога живота. А Мато и његова жена су били обавезни да је издржавају, а после њене смрти да поступе према одредбама уговора из 1753. године.

И најзад, добри људи су одлучили да, ако обе удовице, заједно или свака понаособ, ураде нешто довољно и нескладно, а жале да се одвоје из заједнице, будући да су примиле новац те су исплаћене, могу да оду, а Мато је био обавезан да им годишњу лана лаје за храну и одећу и још 400 лира. Напротив, ако се Мато буде рђаво односио према њима и ако их удаљи од себе по сопственом хиру, без погрешке Савке и Анђелије, дужан ће бити да обема, или једној од њих, обезбеди храну и одећу до краја њиховог живота.

Уколико се обе завађене стране не буду придржавале одлуке суда добрих људи мораће да плате казну, и то: 20 дуката јавној болници у граду, 20 дуката цркви у граду и 20 дуката цркви Вознесенија Христовог у Топли.¹⁸

Судећи према попису становника Топле из 1771. године заједнички живот ипак није био могућ. Савка се одселила и са још једном особом образовала ново домаћинство.¹⁹ Наредне године то је учинила и Анђелија.²⁰ У Матовој кући било је 1771. осморо, 1772. десеторо, а 1778. године у кући је живело девет особа.²¹

Нема сумње да је Мато изучио златарски занат код свог стрица Илије, чију је радњу у Вароши и наследио. У једном од првих помена о њему у расположивим документима — од 3.

¹⁸ ПУМА, фасц. 330, л. 97—99.

¹⁹ Б. Миловић, Становништво Топле, 81.

²⁰ Исто, 85.

²¹ Исто, 81, 84, 88.

октобра 1741 — наведен је као Матија Телембак из Херцег-Новог.²² То значи да је крајем 1741. године био златар у том граду. Међутим, већ крајем 1742. он се помиње као златар у Котору.²³ Као которски златар последњи пут се јавља 30. маја 1765. године у попису становништва Котора. Тада је међу „популанима“ наведен и Мато Телембак са шест особа.²⁴ У Котору је Мато имао радњу и властиту кућу.²⁵

О Матовој златарској делатности, и уопште боравку у Котору, има неколико неповезаних вести. Крајем маја 1742. године предао је Јову Лакетићу, прокуратору цркве св. Спаса у Подима сребрну шипку тешку 25 драма (79,5 гр.) у име златара Ђорђа Кушевића из Новог. Мато се обавезао да ће, ако та шипка не буде прикладна за израду круне, прибавити прокуратору о свом трошку, друго сребро доброг квалитета, од којег ће се моћи начинити круна.²⁶ Даље је познато да је имао шегрта (*un giovane*) који га је покрао. Одneo је из радње сребро и продао га у бесцење неким житељима Котора, а посебно Николи Јововићу, златару у Котору.²⁷ У радњи је продавао и барут за пушке, што значи да је за то имао службено овлашћење. У мају 1742. заставник Павле Огњенов обавезао се да ће му у року од месец дана вратити 115 либара пушчаног праха доброг квалитета у бачвици.²⁸ У јануару 1759. године Мато је био сведок у процесу поводом смрти две особе у Подима.²⁹ За време боравка у Котору два пута је сам путовао у Требиње, 1749. и 1755. године, пролазавши кроз дубровачки лазарет са својим стварима.³⁰

Још пре дефицитивног повратка у Херцег-Нови Мато је био учесник у свакодневним збивањима у свом родном граду. У мају 1762. тражио је да Саво Пиљуровић из Ратишевине дође као сведок на судску расправу.³¹ Исте године, на захтев његов и Глигора Поповића, златара из Вароши, наређено је Мари, жени покојног Ивана Милашиновића из Топле, који је био патрун и поморски трговац,³² да не сме да отуђи дрво за гориво, које се код ње налазило, до даље наредбе.³³ Био је присутан у септембру 1763. године када је суд добрих људи расправљао о

²² ИАК, УП, 59, 1. 622.

²³ ПУМА, фасц. 108, 1. 132, 21. V 1742.

²⁴ ИАК, УП, 95, 1. 396.

²⁵ ИАК, УП, 84, 1. 373, 1759.

²⁶ ПУМА, фасц. 108, 1. 133, 25. V 1742.

²⁷ ПУМА, фасц. 202, 1. 72, 21. III 1759.

²⁸ ПУМА, фасц. 108, 1. 132: барут је 14. VII 1742. примио у Матино име Јован Милошевић из Котора.

²⁹ ИАК, УП, 85, 1. 987, 1041.

³⁰ Хисторијски архив Дубровника, *Libro della Sanità, 1749—53*, 1. 1, 13. V 1749; 1753—56, 1. 80', 2. VII 1755.

³¹ ПУМА, фасц. 209, 1. 43.

³² М. Milošević, *Trgovačka djelatnost*, 108.

³³ ПУМА, фасц. 209, 1. 29.

његовим породичним односима, а у фебруару 1765. био је прокуратор цркве у Топли.³⁴

Не знамо када је Мато потпуно прешао из Котора у Херцег-Нови. Од 1767. године у расположивим документима стално се наводи као златар из Херцег-Новог,³⁵ или Топле,³⁶ или из Вратница,³⁷ или из Вароши.³⁸

Поред куће и радње у Котору Мато је поседовао и кућу са вртом и земљом на Вратницама, које је делом наследио од свог стрица Илије, а делом заједно с њим купио крајем августа 1740. године.³⁹ Такође је имао и млин за уље.⁴⁰ У оквиру наследства добио је и земљу у Мељинама, чији је један део продао у априлу 1773. године Јову Аврамовићу, златару, за 60 цекина.⁴¹ Око једног земљишта у Мокринама, које је Илија купио 1721. године за 22 реала од Николе и Мија Гуњарића из Мокрина, водио је 1776. године грађански спор са Буром Гуњарићем, односно са лажно представљеним Симом (К)Обилићем, који је тражио право на давно продату земљу на локалитету Црвено Брдо у Мокринама.⁴² Такође је судским путем решавао право на земљу и са Буром Савићем, покојног Николе, и Борћем Миленовићем.⁴³ Поред своје земље држао је и право закупа (ливела) једног земљишта које је било својина месне жупне цркве. У априлу 1784. Мато се одрекао ливела, али је тражио да му се надокнади све што је уложио за побољшање земље, с тим да се уреди и питање заосталих исплаћених закупна.⁴⁴ Његова жена Јека (Јана) поседовала је, опет, земљу у Ублима. Она је крајем априла 1785. године поклонила Јоку, пок. Василија Катурсића из Рисна око 4 канапа земље под вишовом лозом у Ублима, која је била подељена на три дела и вредела је 30 цекина.⁴⁵

Судећи према поседима Мато је припадао имућним херцеговским златарима XVIII века. У складу са економском моћи имао је и одговарајуће друштвене функције. Био је 1778. и 1780. године кнез Топалске комунитасе,⁴⁶ као и прокуратор цркве у Топли.⁴⁷ Иначе, био је, заједно са златарем Борћем Ра-

³⁴ ПУМА, фасц. 223, I, 14, II. II 1765; тражи се да поднесе оригинални тестамент Ивана Каласа Константина.

³⁵ ПУМА, фасц. 228, I, 120.

³⁶ ПУМА, фасц. 227, I, 48; 235, I, 178; 246/I, I, 64; књ. 15, I, 315, 316; фасц. 257, I, 98; књ. 31, I, 185.

³⁷ ПУМА, фасц. 258/II, I, 30; 249/I, I, 178.

³⁸ ПУМА, фасц. 272/II, I, 11; књ. 93/II, I, 36.

³⁹ ПУМА, књ. 21, I, 8.

⁴⁰ ПУМА, фасц. 281, I, 49, 18. XII 1787.

⁴¹ ПУМА, књ. 31, I, 185, 186.

⁴² ПУМА, фасц. 257, I, 9, 98; књ. 93/II, I, 36.

⁴³ ПУМА, фасц. 246/I, I, 64, 1772.

⁴⁴ ПУМА, фасц. 272/II, I, 11, 3. IV 1784.

⁴⁵ ПУМА, књ. 15, I, 315, 316.

⁴⁶ Б. Миловић, Становништво Топле, 89, 90; исти, Подаци о популацији, 293.

⁴⁷ ПУМА, фасц. 223, I, 14.

дићем и Матом Мирковићем, извршила опоруке капетана Сима Томашевића;⁴⁸ биран је у суд добрих људи,⁴⁹ јемчио је за вредност плодова са земље које је његов робак Буро Милашиновић из Топле⁵⁰ имао да преда Јеролиму Бијелици.⁵¹

Као и остали Херцеговљани и Мато је долазио у сукоб са својим суграђанима, па је суд, било добрих људи било грађански, морао да пронађе излаз из насталих неприкладних ситуација. Године 1768. покренуо је судски поступак против Даје Марковића који је остао дужан Матином стрицу Илији 1.095 лира.⁵² Првог септембра 1772. суд добрих људи решавао је несугласице које су постојале између Мата и Петра покојног Божића Вучковића из Србине.⁵³ Међутим, завађене стране нису биле задовољне пресудом добрих људи, па је ствар прешла у надлежност званичних правосудних органа.⁵⁴

Мато је и у приватном и јавном животу био повезан са тадашњим херцеговским златарима: Борћем Радићем, Јовом Аврамовићем, Глигором Поповићем. На ту блискост указује још један податак: заједно са Борћем Радићем и Матијом Мирковићем положио је 1770. године у суд неколико одевних предмета који су се налазили у једној закључаној комоди, а који су требали да припадну Стани, удови Илије Јововића из Топле,⁵⁵ мајци златара Сана Јововића.⁵⁶

Није познато када је Мато умро. Посљедњи расположиви податак је од 12. маја 1785.⁵⁷ а 18. марта 1787. године наведен је као покојни.⁵⁸

⁴⁸ ПУМА, фасц. 255, л. 16—19, 1776.

⁴⁹ ПУМА, фасц. 272/II, л. 17, 18, л. VI и 28, VI 1784.

⁵⁰ Кћерка златара Јова Аврамовића била је удата за Јова Милашиновића из Топле — ПУМА, фасц. 208, л. 31.

⁵¹ ПУМА, фасц. 228, л. 120, 1767.

⁵² ПУМА, фасц. 227, л. 48.

⁵³ ПУМА, фасц. 249/I, л. 178.

⁵⁴ ПУМА, фасц. 258/II, л. 30.

⁵⁵ ПУМА, фасц. 235, л. 178.

⁵⁶ П. Шеровић, Прилог, 107, 108.

⁵⁷ ПУМА, књ. 15, л. 316.

⁵⁸ ПУМА, фасц. 281, л. 49.

ФРАНО ПОК. МАТИЈЕ (1748)

Златар Франо доселио се у Херцег-Нови из Дубровника. О њему постоји само један податак из 1748. године. Те године је, заједно са својом сестром, дао другој сестри Ани, која се удала за Милутина Марића, мираз у висини од 15 цекина у новцу и друге ствари.¹

¹ ПУМА, књ. III, л. 1, 19, 1 1748; документ је оштећен.

Породица Дуковић је била пореклом из Требиња. Савов отац Раде Дуковић¹ дошао је у Херцег-Нови крајем XVII века са владиком Саватијем Љубибратићем.² Иако се не наводи у списку становника херцеговског краја из 1702. године могуће је да се одмах по доласку у нови завичај настанио на Топли. Био је винарски трговац и у првој половини друге деценије XVIII века укључио се заједно са Илијом Дуковић, који је вероватно био његов брат, у увозну трговину вином, јер домаћа производња није могла да задовољи потребе Новљана за тим пићем.³

Саво је имао више браће, који су се углавном бавили поморском трговином. Патрун Буро (Борђе) ишао је својом гаетом 1728. за Драч, а 1735. године за Дубровник.⁴ Патрун Јово Радов је својом барком пловио трговачким пословима од 1733. до 1735. године за Дубровник, Будву, Албанију и Далмацију.⁵ И трећи брат Марко био је поморац. Он је као патроу бродо ишао 1752. и 1753. године у Албанију.⁶ Четврти Савов брат био је Лазар,⁷ о коме ништа не знамо. Поред браће Саво је имао и сестру Мару, која се удала почетком 1767. године за Лазара Вучурова. Браћа су јој дала мираз у висини од 2.800 лира.⁸ Породици Дуковић припадали су још патроуни барке: Станиша (1728), Милош (1729, 1733, 1735) и Томо (1734, 1735),⁹ као и Митар, чије је домаћинство од четири особе било пописано у Топли 1750. године.¹⁰

На основу пописа становништва Топле од 1750. до 1778. године следи да је у овом делу Херцег-Новог поред Митровог постојало 1750. године још домаћинство Буро, које је бројало 11 особа.¹¹ Претпостављамо да је Борђе био најстарији Савов брат и да је живео заједно са својом браћом и сестром. Већ 1763. породица Дуковић је била подељена. Тада су имали посебна домаћинства — Саво са шест особа и Марко, такође са

¹ ПУМА, фасц. 209, 1, 340, 25. I 1763.

² С. Накићеновић, н. л., 444.

³ М. Milošević, *Trgovačka djelatnost*, 85 и нап. 110.

⁴ Исто, 100; М. Zloković, *Mletačka uprava*, 23.

⁵ М. Milošević, *Trgovačka djelatnost*, 99.

⁶ Архив Комунитета Топле, књ. 373, Либро од новије феде за патроуне од бродова Комунитета топлањске државе Новске, год. 1751—1759, 1, 2, 7. Године 1767. Саво и Марко су водили спор због једне кухињице — ПУМА, фасц. 232, 1, 56.

⁷ ПУМА, фасц. 290/III, 1, 27, 28.

⁸ Исто.

⁹ М. Milošević, *Trgovačka djelatnost*, 99, 100.

¹⁰ Б. Миловић, *Становништво Топле*, 71.

¹¹ Исто.

шест особа. У Буровој кући остало је седам особа. Такође је опао и број присутних у кући Митра. Те године било их је троје.¹²

Разлог одвајања Сава и Марка требало би тражити у оснивању њихових властитих породица. Саво се оженио 1756. године са Станом, кћерком Перише Терзића из Црвеног Брда (село Мокрине). Она је у шкрињи од ораховине донела своју одећу, накит и поклоне за младожењину кућу (три мушке кошуље) у вредности од 549,10 лира.¹³

Између 1763. и 1771. године умро је Буро, па је његову децу прихватио Марко, што се изричито и наводи у попису из 1772. године.¹⁴ Тада је, као и 1771. у Марковој кући живело њих десеторо.¹⁵ У последњем расположивом попису становништва Топле из 1778. године породицу Дуковић су представљала три домаћинства: Савово, Марково (5 особа) и Митрово (6 особа).¹⁶

У Савовој кући у Топли било је 1763, 1771. и 1772. године шест,¹⁷ а 1778. девет особа.¹⁸ О члановима те породице не располажемо потребним подацима.

Саво је имао златарску радњу у Вароши. Она је била својина жупне цркве и за њу је плаћао годишње 140 лира карије. Ту радњу је унајмио 12. априла 1749. на 10 година.¹⁹

О делатности овог херцеговског златара не располажемо ниједним конкретним податком. Вероватно је нешто радио за попа Јова из Паштровића који му је остао дужан 4 златна цекина. Пошто није могао да врати дуг заплењена је његова пушка која се налазила код браће Стефана и Бура Цотовића, пушкара у Вароши.²⁰

У току седме и осме деценије XVIII века породица Дуковић се задуживала, из нама непознатих разлога, а следећи вести из 1763, 1767. и 1776. године њихово материјално стање није било повољно. У јануару 1763. браћа Дуковић: Буро, Марко и Саво, уступили су капетану Матији Периновићу, реченом Јовановић, из Доброте, земљу „Ахиловину“ у Топли за дуг од

¹² Исто, 78.

¹³ ПУМА, фасц. 90, I. 14, 15.

¹⁴ Б. Миловић, Становништво Топле, 84.

¹⁵ Исто, 81, 84.

¹⁶ Исто, 88.

¹⁷ Исто, 78, 81, 84.

¹⁸ Исто, 88.

¹⁹ ПУМА, фасц. 172, I. 61, 19. III 1750. Упор. и фасц. 330, I. 77, 19. III 1750.

²⁰ ПУМА, књ. 81/V, I. 21, 12. V 1757.

110 цекина, који нису могли да врате.²¹ Саво је 1767. године имао спор са Тодором Зипанчићем из Мојдежа, коме је остао дужан 36 лира.²² Почетком јула 1776. изречена је пресуда по којој је Саво морао да исплати Глигору Павковићу из Пода 12 цекина главнице и 576 лира камате, а сносио је и судске трошкове.²³ Саво и Марко били су дужни 12 цекина и Николи и Илији Драгомановићу из Мокрина, па је због тога те исте 1776. године покренута грађанска парница.²⁴

Последњи помен Сава Дуковића је од 28. јула 1778. године када је био уписан међу житеље Тошле.²⁵

Крајем XVIII века породица Дуковић се поново убрајала међу имућне житеље Херцег-Новог. Савови први робаци, капетан Лазар Дуковић (пловио је 1781. својом полаком за Бенову), а Спиридон и Нико Дуковић били су између 1790. и 1794. године капетани трабакула.²⁶ Када је доласком Аустрије у Боку Которску велики број помораца из херцеговског краја ступио у службу тршћанских бродовласника — Трст је био центар аустријског поморства и Аустрија га је посебно фаворизовала на рачун Боче Которске — тршћанским бродовима су заповедали и Борбе и Раде Дуковић,²⁷ такође Савови робаци. У том периоду (1814) четири Дуковића су били сувласници бродова: капетани Шширо, Никола, Борбе и Раде.²⁸ Године 1825. још увек је пловио капетан Борбе Дуковић,²⁹ а као поморац се помиње и Јован Дуковић.³⁰ Из новијег времена се зна да су Дуковићи били познати и имућна херцеговска породица која се, углавном, одселила за Трст. Једна кћерка тих тршћанских Дуковића била је удата за Николу Пашића,³¹ познатог политичара и председника владе Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

²¹ ПУМА, књ. 209, I, 340.

²² ПУМА, фасц. 193, I, 12; М. Прић-Пејовић, Једно насеље херцеговске општине у XVIII вијеку — Мојдеж по документима Архива Херцег-Новог, Боча 10, Херцег-Нови, 1978, 60.

²³ ПУМА, књ. 93/II, I, 22.

²⁴ ПУМА, фасц. 257, I, 114—116.

²⁵ Б. Миловић, Стаповништво Тошле, 88.

²⁶ П. Шеровић, Неколико података о поморству херцеговске општине XVIII и XIX в., 53.

²⁷ М. Злоковић, Херцег-Нови од Бечког конгреса до 1830. године, Боча 5, Херцег-Нови, 1973, 63.

²⁸ Исто, 64; П. Шеровић, Неколико података, 58.

²⁹ П. Шеровић, Неколико података, 65.

³⁰ Исто, 66.

³¹ С. Накићеновић, и. д., 444.

Према С. Накићеновићу Горакуће су дошли из Херцеговине са владиком Саватијем Љубибратићем,¹ а према архивским изворима доселили су се у Херцег-Нови из Албаније: у процесу против патруна Живковић — Стјепановић међу саслушаним морнарима у јуну 1713. године био је и Андрија Николин, тада настањен у Топли, а из Албаније.² У складу са територијалним пореклом, а можда и етничком припадношћу, Горакуће су имали надимак Арбанас, Албанац (Albanas, Albanese).³

Доласком у нову постојбину оснивач херцеговске породице Горакућа, Никола Арбанас, настанио се у Топли. У првом катастру земље, кућа и млинова у Херцег-Новом забележено је да је дужан да даје за радњу, која се налазила у Топли, годишње 9 лира за закуп земљишта.⁴ Никола је уведен и у херцеговски катастар из 1702. године. Те године су у његовој кући биле четири особе, а поседовао је мали виноград од 100 пертика са занемарљивим порезом од 0,11 лира. Земље није имао.⁵

Колико је познато Никола је имао три сина: Петра,⁶ Андрију⁷ и Јована (Зуане).⁸ Они су били патруни бродова, бродовласници и истакнути трговци.⁹ Јован, који је био и стручњак за бродове,¹⁰ обавио је од 1714. до 1734. године 12 путовања тартаном, фрегатом, гасом и барком за Албанију, Корчулу, Дамацију, Дубровник и Венецију,¹¹ а 1753. и 1754. пловио је гасом поново за Венецију.¹² Андрија, који је 1713. године био морнар, ишао је од 1728. до 1736. године тартаном, гасом и барком за Албанију, Грчку (Патрас), Венецију, Анкону, Дубровник, Корчулу.¹³

Андрија је био ожењен извесном Маријом¹⁴ и имао је три сина: Николу, Александра и Борба.¹⁵ Никола је 1741. године

¹ С. Накићеновић, н. д., 288, 434.

² М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 70 — нап. 26.

³ Исто, 90; ПУМА, фасц. 157, т. 40, 62, 1745; 159, т. 76, 1747.

⁴ *Catastico delle terre, case e molini di Castel Nuovo, 1690—1696*, № 2, стр. 350.

⁵ Г. Станојевић, н. д., 152.

⁶ М. Злокović, *Млетачка управа*, 23.

⁷ Исто; М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 91, 92.

⁸ М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 91.

⁹ Исто, 86.

¹⁰ Исто, 81.

¹¹ Исто, 91.

¹² АХ, Архив Комунитатн Топла, књ. бр. 373, Либро од новије феми за цитроне од бродова комунитатн Топлашке државе Новске, год. 1751—1759, т. 15; П. Шеровић, *Неколико података*, 51.

¹³ М. Милошевић, *Трговачка дјелатност*, 91, 92.

¹⁴ ПУМА, књ. 27, т. 374.

¹⁵ Б. Миловић, *Становништво Топле*, 82, 86, 89.

био „сердар крајине новске“;¹⁶ као сердар је означен и 1778,¹⁷ а био је и капетан Топалске комунитасе 1773. године.¹⁸ Александар је био лекар, хирург,¹⁹ а вршио је и дужност гвардијана цркве св. Јеронима.²⁰ Претпостављамо да је четврти Андријин син био Марко, јер када је Александар позвао своју браћу Никољу и Борба да положи свој део трошкова ради покретања парнице против неколико перашких породица, позвао је и Мару, удовицу Марка.²¹

Породица браће Горакућа становала је на Топли, вероватно на земљи у Старом Лазарету, коју је Андрија купио у мају 1735. године.²² Она се 1758. састојала од два домаћинства: Ивовог („Иво Арбанасовић са Лором“) са пет чланова, и Никовог, који је живео са браћом.²³ У пописима католичког живља у Топли, који почињу тек са 1771. годином, јављају се одвојена домаћинства Николе, Борба и Александра,²⁴ а од 1772. и извесног Лека Горакуће,²⁵ по свој прилици сина једног од наведених Горакућа.

Марко је био ожењен извесном Маром и имао је две кћерке: Анђелику и Катину.²⁶ Пошто се после смрти Марка његова жена не јавља као посебно домаћинство у попису католичког живља у Топли она се или преудала или је наставила да живи као члан породице једног од поменутих три брата.

Први расположиви помен о Марку повезан је са његовим основним занимањем. Наиме, он је 1750. године узео под најам ралву која је била својина жупне цркве.²⁷ Наредне вести о њему односе се на његову улогу као проценитеља. Тако је 1761. године, заједно са златарем Јовом Аврамовићем, проценио на 16 цекина 18 комада сребрног прибора за јело, који је Бурини Косић из Херцег-Новог дао као залог да га нусте из затвора у који је доспео због неплаћеног дуга.²⁸ Првих дана септембра 1763. Марко је био позван да процени предмете из оквира његове длатности, а које су донеле у мираз Савка, супруга пок.

¹⁶ М. Злокović, Мјетаčka ургава, 29, 35.

¹⁷ Б. Миловић, Становништво Топле, 89.

¹⁸ М. Злокović, Мјетаčka ургава, 29; П. Шеровић, Из архива, 30.

¹⁹ П. Шеровић, Прилози, 120; ПУМА, фасц. 315, 1, 317.

²⁰ ПУМА, књ. 94/1, 1, 41.

²¹ ПУМА, фасц. 322, 1, 406.

²² М. Злокović, Здравствене установе у hercegovskom kraju за вријеме Мјетаčke Републике, Боса, 13—14, Херцег-Нови, 1982, 162.

²³ Б. Миловић, Становништво Топле, 75.

²⁴ Исто, 82, 86, 89.

²⁵ Исто, 86, 89.

²⁶ ПУМА, фасц. 322, 1, 406.

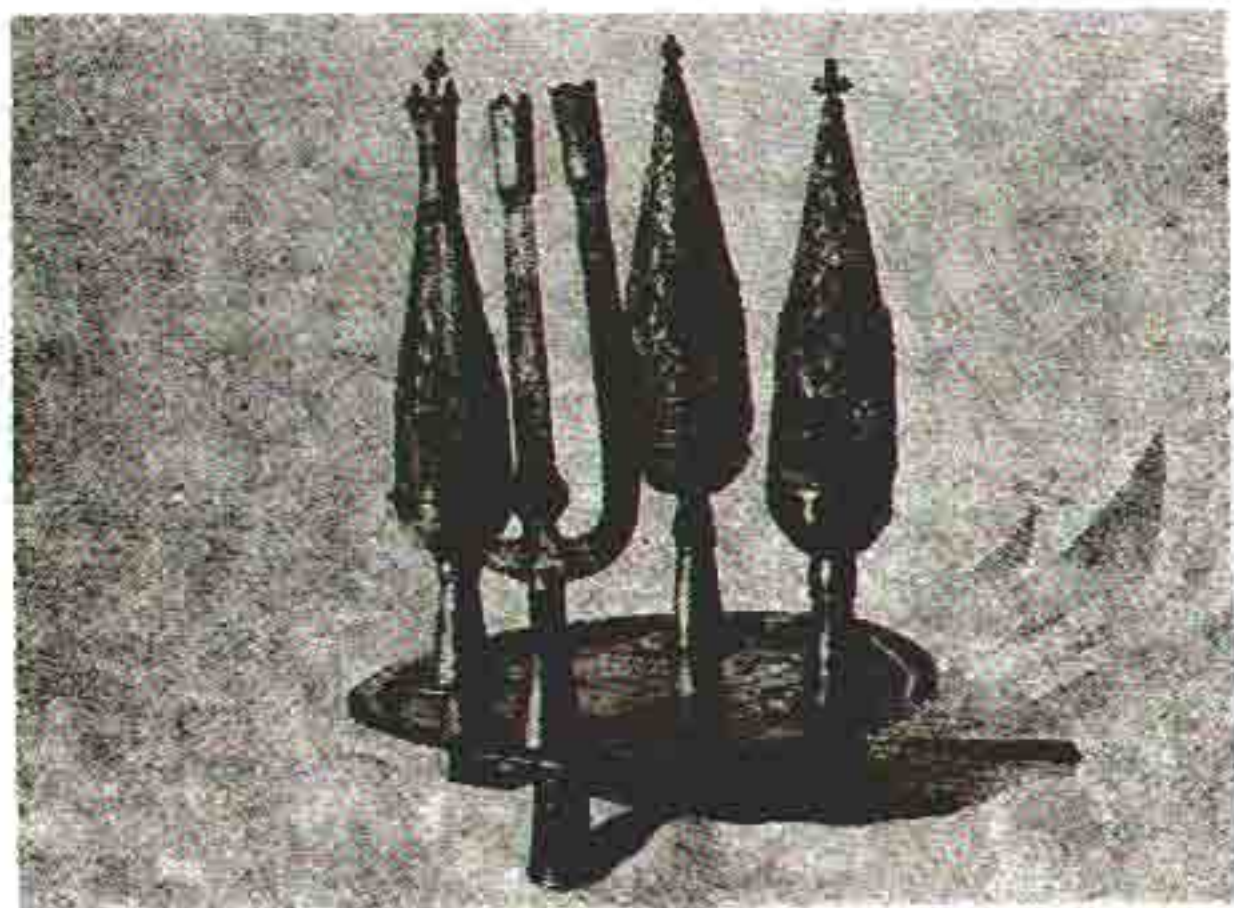
²⁷ ПУМА, фасц. 81/V, 1, 15.

²⁸ ИАК, УП, 87, 1, 14.

Илије Јовановића Телембака, златара, и Анбелија, жена пок. Ањима Телембака.²⁸

Специјалност златара Марка била је израда предмета од сребра. У документима се помиње као «orefice de l'argenteo», односно „куиончна за сребро“.²⁹

Крајем 1766. године Марко је био „суђа“ тоналске општине, у исто време када је Борђе Радих, златар, био канцелијер.³⁰

Петоллебница, израдио Стојан Радих Кушевнић, 1736.
Манастир Подластва

Не знамо докле је Марко живео. У августу 1769. године помиње се његова жена Мара као удовица и тјторка њихове две малолетне кћерке,³¹ што значи да је Марко умро у периоду од последњег расположивог помена о њему, тј. после 9. октобра 1766,³² а пре 20. августа 1769, када је његова жена означена као удовица.

²⁸ ПУМА, фасц. 330, л. 97.

²⁹ Исто.

³⁰ П. Шеровић, Из архива, 36.

³¹ ПУМА, фасц. 322, л. 406.

³² П. Шеровић, Из архива, 36.

Први расположиви помен у херцеговским документима о Глигору-Глигу, сину Петра (Пера),¹ златару, је од 22. октобра 1756. године и повезан је са његовом делатношћу. Наиме, Глигор је у Вароши имао радњу, чији је власник био Матија Мрковић, а у коју се бесправно уселио са стварима Симо Вукадиновић. Наведеног дана Симу је издат налог да изнесе ствари из Глигорове радње, а истовремено је потврђено да ту радњу Глигор и даље држи у закуп.²

Од 1764. године Глигор је поседовао још једну радњу, такође у Вароши, која је била власништво Марка Павковића. У другој половини 1770. настале су међу њима размирице које су морале да се решавају на суду.³ До несугласица је дошло и између Глигора и пуномоћника жупне цркве око једне радње коју је Глигор узео у најам. На молбу пуномоћника цркве наређено је 3. септембра 1785. године Глигору да испразни тај црквени дућан у Вароши и да исплати заосталу кирију у висини од 25 дуката.⁴

Толики број радњи — три — био је неоспорно повезан са двоструком делатношћу Глигора. Поред златарског заната он се бавио и трговином. У складу са контролом мера којима су се служили трговци, крчмари и одређене категорије занатлија (златари, опанчари), а коју су млетачке власти обављале сваке године⁵ ради сузбијања закидања на свим мерама за дужину, тежину и текућину,⁶ власти су 29. јула 1768. године прегледале и мере којима се користио Глигор и као златар и као трговац.⁷ У трговини је имао вагу и једну локалну меру (*una misura del paese*).⁸ Златарске мере, нажалост, нису појединачно наведене.⁹

Глигор је био ожењен Маријом, кћерком Борба Ралића-Кушевића, најпознатијег херцеговског златара XVIII века.¹⁰ Са њом је имао сина Бура, који је био трговац у Топли.¹¹ Са породицом је становао у Топли. Ту се помиње од 1771. године. Тада су у његовој кући биле четри,¹² а 1778. број се попео на

¹ ПУМА, фасц. 258/V, л. 86; 211, л. 264.

² ПУМА, фасц. 258/V, л. 86.

³ ПУМА, фасц. 322, л. 457, 10. IX 1770.

⁴ ПУМА, књ. 97/II, л. 158, 3. IX 1785.

⁵ Ђ. Миловић, *Neki podaci o kontroli mjera mletačkih vlasti u Herceg-Novom sredinom XVIII vijeka*, Бокс 5, Херцег-Нови, 1973, 98.

⁶ Исто, 96.

⁷ Исто, 97; ПУМА, књ. 86, л. 2.

⁸ ПУМА, књ. 86/1, 2.

⁹ Ђ. Миловић, *Neki podaci*, 97 — пап. II.

¹⁰ ПУМА, фасц. 326, л. 35.

¹¹ ПУМА, фасц. 319, л. 132.

¹² Б. Миловић, *Становништво Топле*, 81.

шест особа.¹³ Пошто се Глигор не јавља у пописима становника Топле пре 1771. године може се претпоставити да се у Топлу доселио између 1763. и 1771. и могуће и после венчања са кћерком златара Радића. Могућа је и друга варијанта: као шегрт код златара Радића становао је у његовој кући, па је тек после венчања образовао своје домаћинство.

Поред трговине и златарске радње Глигор је имао и посел у Љутом Поточу, који је званично премерен 1775. године,¹⁴ а изгледа да је имао и један маин, заједно са златарем Јовом Аврамовићем.¹⁵

Понекад је Глигор давао новац на зајам. Тако су му у селској асценији XVIII века Јово и Стјепан Стијепчић из Каменог вратили позајмљена три цекина.¹⁶ Међутим, сам Глигор је дуговао знатно веће суме. Од Јова Аврамовића, златара, позајмио је 4.000 лира које није на време вратио. Тај дуг се потезао код надлежних власти и после смрти Глигора и Јова, па је Јовов син Аћим тражио у септембру 1791. године од Глигорових наследника да му врате новац.¹⁷

Као и други Новљани и Глигор се спорно на суду, интервенисао код власти, био јемац. У марту 1765. године волио је парницу са Ларом, женом Бепта (Јефта?) Лумбардића из Топле, која је неосновано потраживала од њега и Сима Павковића, трговца из Топле, да јој поврате корет од скарлатног сукна и неко сребро с једне јечерме (*di certi argenti d'una giacerta*).¹⁸ Заједно са златарем Матом Милошевићем Телембаком упутио је 1762. године молбу надлежној власти да се нареди Маринок. Ивана Миланиновића из Топле да не сме да отуђи дрво за огрев које се код ње налази.¹⁹ Године 1762. јемчио је да притворени Крсто и Спасоје Радунчић из Мојсеза неће врећати нити узнемиравати Пера Дјевеницу ни његову породицу.²⁰

О Глигору се још зна да је 1773. године био судија Топлашке комунитате.²¹

Глигор је умро после 3. октобра 1785. када се последњи пут помиње у расположивим документима,²² а пре 13. септембра 1791. када је забележен као покојни.²³

¹³ Исто, 88.

¹⁴ ПУМА, књ. 36, 1, 207, 4, III 1775.

¹⁵ *Catastico di livelli di case, botteghe e molini*, № 6, стр. 64, 1813.

¹⁶ ПУМА, фасц. 209, 1, 29.

¹⁷ ПУМА, фасц. 293, 1, 22, 13, IX 1791.

¹⁸ ПУМА, књ. 87, 1, 32, 13, III 1765.

¹⁹ ПУМА, фасц. 209, 11, 29.

²⁰ ПУМА, фасц. 211, 1, 264, 265.

²¹ П. Шеровић, Из архива, 30; М. Zloковић, *Mletačka uprava*, 32.

²² ПУМА, фасц. 97/II, 1, 158.

²³ ПУМА, фасц. 293, 1, 22.

Саво је био син Илије Јововића, односно Илије Јова Николића,¹ брата Николе Јововића, златара,² и Стане, кћерке пок. Живана Влаисалића, брата познатог „милрског грофа“ Саве Владиславића, тајног саветника руског цара Петра Великог,³ с којом се Илија оженио 1717. године.⁴ Саво је био ожењен Анђом, кћерком Борба Бјелопавлића, бродовласника,⁵ и имао је, колико је познато, два сина: Јова и Спира.⁶

Саво је био житељ Топле и јавља се као старешина куће од 1758. године,⁷ што представља и његов први помен у херцеговским документима. У Савовој кући биле су 1758. три особе, 1763 — пет, 1771. и 1772 — шест, а 1778. године — девет.⁸

Вероватно је Саво до образовања свог властитог домаћинства живео у кући свог стрица Николе, јер су га Андрија и Јово, Николини синови, и званично називали братом.⁹ Са својим првим рођацима Саво је био веома близак. Заједно су се појављивали у грађанским парницама које су водили у току 1772. године: са представницима цркве св. Спаса у Топли и повереницима оставштине капетана Симе Томашевића из Топле,¹⁰ затим са Томом пок. Александра Бурковића из Рисна и његовом браћом,¹¹ као и са Јовом Косићем из Топле.¹² Генерални провидур у Задру донео је 14. октобра 1772. године одлуку да се земља у Топли додели Саву, Андрији и Јову Јововићу.¹³ И у 1774. години заједно су иступали када је Тому Јовановићу из Рисна признато право својине једног земаљишта у Топли.¹⁴

О делатности Сава као златара нема потребних података. Он је имао надимак „кујунција“ — могуће да му је специјалност била израда предмета од сребра. Да је реч о надимку који је био за њега карактеристичан сведочи његово титулисање у једном позиву ванредног провидура у Котору од 16. фебруара 1770: позив је требало уручити „златару Кујунцији у Херцеговском“.¹⁵

¹ ПУМА, књ. 14, I, 338; књ. 94/III, I, 11.

² ПУМА, фасц. 103, I, 158.

³ П. Шеровић, Прилози, 107, 108.

⁴ Исто, 106.

⁵ ИАК, УП, 47, I, 469, 6. IX 1728.

⁶ ПУМА, књ. 14, I, 338—342.

⁷ Б. Миловић, Становништво Топле, 74.

⁸ Исто, 74, 78, 82, 84, 88.

⁹ ПУМА, фасц. 246/I, I, 189, 199; 258/II, I, 24, 1772.

¹⁰ ПУМА, фасц. 246/I, I, 189, 1772.

¹¹ Исто, I, 199—204, 1772.

¹² ПУМА, фасц. 258/II, I, 24, 1772.

¹³ ПУМА, књ. 31, I, 166, 167.

¹⁴ ПУМА, књ. 14, I, 41—43, 15, XII 1774.

¹⁵ ПУМА, фасц. 242/IV, I, 147, 16, II 1770.

Као члан угледне и имућне породице Јововић—Стратимировић Саво се приказује у првим документима о њему као добристојећи златар, који је у духу свог времена био и земљопоседник. Од Прокопија Живковића из Топле купио је 1769. земљу у Кутима за 12 цекина и 44 лире.¹⁶ Поседовао је земљу у Требесину,¹⁷ а одлуком генералног провидура из Задра од 14. фебруара 1772. добио је, заједно са својим братићима Андријом и Јовом, земљиште у Топли.¹⁸

Међутим, при крају осме деценије XVIII века цекни, нама непознати догађаји, уздрмали су материјалну стабилност у кући Јововића. Прво је Саво у априлу 1777. тражио од наследника свога таста да му исплати 1.500 лира у име Анђиног мираза. Одлуком провидура дозначене су њој и њеним синовима неке нескретине у Топли, као надокнада за мираз.¹⁹ После тога Анђа је продала Јову Јововићу три канапа земље од добијеног поседа,²⁰ а у априлу 1782. године уступила је, опет, Андрији и Јову неке земље у Топли као протувредност за суму од 210 цекина, коју је њен покојни брат Василије позајмио од браће Јововића.²¹ У току 1786. Саво је продао земљу у Требесину за 56 цекина,²² као и један магацин у Вароши за 10 цекина.²³ Изгледа да се у исто време и задуживао, јер крајем 1788. године обавезао се Борбу пок. Стефана Буровића да ће му дуг у износу од 16 млетачких талира и 6% камате исплаћивати по два талира свака три месеца до потпуног подмирења дуговања.²⁴ Истовремено се обавезао и Остоји Ника Црногорчевића, из Баошића, да ће дуг од 20 цекина и камату исплатити у року од два месеца.²⁵

Са погоршавањем финансијског стања као да су се помућивали и односи са братићима. На самом крају 1779. године Јово Јововић је званичним путем тражио да се забрани Савовој жени Анђи да оштећује његове поседе у Топли, које је од ње купио редовним путем. Одлука власти је била да ће Анђа морати да плати казну у висини од 25 дуката уколико настави са таквим понашањем.²⁶

Последње вести о Саву су из деведесетих година XVIII века и односе се на његову функцију заступника појединих

¹⁶ ПУМА, фасц. 239/II, л. 164, 165, 1769.

¹⁷ ПУМА, књ. 15, л. 406, 407.

¹⁸ ПУМА, књ. 31, л. 166, 167.

¹⁹ ПУМА, књ. 14, л. 338—342, 12. IV 1777.

²⁰ ПУМА, књ. 94/III, л. II.

²¹ ПУМА, књ. 15, л. 76, 77, 18. IV 1782.

²² Исто, л. 406, 407, 22. I 1786.

²³ ПУМА, фасц. 238, л. 113, 114, 30. IX 1786.

²⁴ ПУМА, књ. 99/VII, л. 5, 26, X 1788.

²⁵ Исто, л. 8, 9, 4, XI 1788.

²⁶ ПУМА, књ. 94/III, л. 11, 25, XII 1779.

Новљана: Михајла Вујновића из Вароши, 1792.²⁷ и Јевросиме Милашиновић, жене Гаврила Зипковића, 1795.²⁸ Умро је после 30. јуна 1795. године, а то је датум кад се у документу последњи пут помиње.

²⁷ ПУМА, књ. 101/1, 1, 3, 1. IV 1792.

²⁸ ПУМА, књ. 102, 1. 13, 30. VI 1795.

АНДРИЈА ЈОВОВИЋ (1758—1796)

Андрија је био син златара Николе Јововића, па се у документима наводи као Андрија Николе Јововић,¹ Андрија Јововић Николин,² Андрија Николин (Јововић).³ Имао је брата Јована — Јову са којим је био нераздвојан у јавном животу. Такође је био врло близак са златарем Савом Илијиним Јововићем, сином његовог стрица Илије, кога је називао братом.⁴

Андрија је живео у Топли и после смрти оца постао је старшина породице Јововић. У попису становништва Топле из 1771. године наведено је и домаћинство „Андрије Николина“. Те године у његовој кући било је осам особа,⁵ као и 1772,⁶ док их је 1778. било десеторо.⁷ О Андријиној породици за сада је познато да је имао сина Јефту, који је 1769. године похађао школу у Топли⁸ и који је такође постао златар, и Јеронима, који је био поморски капетан.

У расположивим документима Андрија се среће тек од краја шесте деценије XVIII века. Из једне изјаве коју је дао на самом крају 1770. године произлази да се већ 1758. године бавио златарским занатом и био самосталан мајстор.⁹ Није познато где је изучио занат, можда код оца у Котору. Радњу је имао у Вароши,¹⁰ а изгледа да је са њим радио и његов брат Јово, јер обојица се јављају као дужници за неплаћени годишњи најам за радњу у висини од 3 лире, а који није био подмирен за 1781/82. годину.¹¹

О златарској делатности Андрије скоро да се ништа не зна. Познато је да му је 1758. године Саво Ника Анђус, из Па-

¹ ПУМА, фасц. 223, 1. 16, 9. III 1765; 224, 1. 31, 6. IV 1766.

² ПУМА, фасц. 266/III, 1. 26, 31. VIII 1779.

³ ПУМА, фасц. 234, 1. 1, 1769; Б. Миловић, Становништво Топле, 82.

⁴ ПУМА, фасц. 246/I, 1. 189, 199; 258/II, 1. 24, 1772.

⁵ Б. Миловић, Становништво Топле, 82.

⁶ Исто, 84.

⁷ Исто, 88.

⁸ ПУМА, фасц. 234, 1. 1—6; М. Zloković, Mletačka uprava, 35.

⁹ ПУМА, фасц. 241, 1. 37.

¹⁰ ПУМА, фасц. 266/III, 1. 26.

¹¹ Cattastico di livelli di case, botteghe e molini, № 6, стр. 76.

штровића, предао 219 драма (720 грама) сребра да му нешто направи. Тај рад је вредео 2 златна цекина, а уместо новца Андрија је добио протувредност у пшеници.¹²

Андрија је припадао кругу имућних херцеговских златара. Располажемо само једним податком да је позајмио новац, који није на време вратио, па му је 9. марта 1765. године упућен позив да откупи заложене предмете за дуг од 15 цекина, које му је позајмио др Микеле Турлино, јер ће у противном бити продани на јавној дражби.¹³

Поред куће у Топли и радње у Вароши Андрија је поседовао, заједно са братом Јовом, још једну радњу у Вароши, коју је држао под најам Никола Милошев, син Милоша Николића, пушкар из Пода.¹⁴ Заједничка имовина браће Јововића обухватала је и земљу у Топли. Они су 1772. и 1782. године одлукама генералних провидура из Задра добили поседе у Топли.¹⁵ У току осме деценије XVIII века Јово је купио од жене свог првог рођака Сава Јововића, златара, три канапа земљишта под орасима, маслинама и воћкама у Топли.¹⁶ У априлу 1782. године оба брата Јововића уведена су у посед новог плаца у Топли, који им је поново уступила жена златара Сава Јововића, као надокнаду за 210 цекина које је њен покојни брат дуговао браћи Јововић.¹⁷ Осим тога, Јововићи су поседовали још и земљу на локалитету Пандурица у Топли, коју су поклонили 1796. године свом рођаку Луки Јелићу, златару.¹⁸ И грађанске парнице које је водио Андрија сам,¹⁹ или са братом, или обојица, и њихов рођак Сава,²⁰ против Тома Буровића из Рисна (1741),²¹ Тома Јовановића из Рисна (1774)²² и Сава Перовића из Топле (1781)²³ делом су се односиле на земље у Топли.

Судећи према расположивим подацима Андрија је уживао знатан углед међу Новљанима. Био је 1759. године судија То-

¹² ПУМА, фасц. 241, 1. 37.

¹³ ПУМА, фасц. 223, 1. 16.

¹⁴ ПУМА, фасц. 294, 1. 32, 23. X 1789.

¹⁵ ПУМА, књ. 31, 1. 166, 167, 14. X 1772; 15, 1. 117—119, 4. V 1782.

¹⁶ ПУМА, књ. 94/III, 1. 11, 25. XII 1779.

¹⁷ ПУМА, књ. 15, 1. 76, 77, 18. IV 1782.

¹⁸ ПУМА, фасц. 300, 1. 199, 15. V 1791; 319, 1. 260, 14. VII 1796.

¹⁹ ПУМА, фасц. 239/II, 1. 170, 171, 1769: грађанска парница између Андрије и Мато Мирковића и Јова Аврамовића из Топле.

²⁰ ПУМА, фасц. 258/II, 1. 24, 1772: грађански спор између Андрије и Јова Косића из Топле. Андрија је иступао у име своје и своје „браће“ Јова и Сава. ПУМА, фасц. 246/I, 1. 199—204, 1772: спор са Томом пок. Александра Бурковића из Рисна. ПУМА, фасц. 246/I, 1. 189, 1772: грађански спор између представника цркве св. Спаса у Топли и повереника оставштине кап. Симе Томашевића из Топле и „браће“ Андрије, Јова и Сава Јововића.

²¹ ПУМА, фасц. 250/I, 1. 173.

²² ПУМА, књ. 14, 1. 41—43.

²³ ПУМА, књ. 15, 1. 77—89.

паљске комунигаде.²¹ Обављао је и дужност татора православне цркве св. Спаса у Тошли и 1775. године, заједно са осталим тоторима, судно се са свештеником Петром Јована Јовановићем, бившим парохом те цркве, око права власништва куће и земље у Тошли.²² Биран је више пута у суд добрих људи: 1764. ради решавања сукоба који је био избио између капетана Јова Живковића, Мата Мирковића и Борба Радића, златара, с једне и Александра Беловића с друге стране;²³ 1771. када се расправљало о увреди части Стане, кћерке Остоје Маловића и жене Богдана Злоковића;²⁴ 1783. поводом убиства браће Вуковић, које су убили Желалићи из Бијеле.²⁵ Именовали су га и за пуномоћника: у априлу 1766. заступао је Мата Павловића-Владиславића приликом куповине куће у Дубровнику за Матову будућу жену.²⁶ Крајем августа 1779. овластио га је Борбе Вучетић, пок. Андрије, да може да прими од његових кметова приносе са земље.²⁷ Крајем 1778. године јемчио је да Александар Војновић-Сердаревић из Топле неће врећати ни речима ни делом Петра Раповца, трговца из Херцег-Новог.²⁸ Заједно са Марином Фонтаном сведочио је у мају 1777. да је отац Самуел Кwartовић, родом са Крфа, поклатио у њиховом присуству неке ствари Анколу Спањолотију.²⁹ Са херцеговским златарима Борбем Радићем, Лазаром Иванковићем и Матом Милутиновићем Телембаком решавао је 1782. године размршце које су постојале између два златара Албанца из Драча, настањена у Доброти и Прчању.³⁰ Поверење које су Херцеговљани указивали Андрији сигурно је добрим делом почивало и на уважавању порекла и друштвеног статуса породице чији је и он био члан. У Андријино време породица Јововић сматрана је огранком племенице породице Стратимировић у Далмацији са властитим грбом.³¹ Са презименом Стратимировић Андрија и његов брат Јово срећу се у расположивим писаним изворима од почетка девете деценије XVIII века. Тако су, на пример, титулисани у одлуци генералног провидура у Задру, од 4. маја 1782. године, којом су добила извесне поседе у Тошли.³² У ликовним изворима дво-

²¹ М. Стрпич-Рејовић, *Popis karpetana*, 386.

²² ПУМА, фасц. 250/I, 1. 202; Упор. ПУМА, фасц. 247, 1. 91--102.

²³ Б. Миловић, *Прилог проучавању*, 46, 47.

²⁴ П. Шеровић, *Прилози*, 119.

²⁵ Исто.

²⁶ ПУМА, фасц. 224, 1. 31, 32, 6. IV 1766.

²⁷ ПУМА, фасц. 266/III, 1. 31. VIII 1779.

²⁸ ПУМА, фасц. 260/I, 1. 22, 9. XII 1778.

²⁹ ПУМА, фасц. 259/I, 1. 109, 13. V 1777.

³⁰ ПУМА, књ. 95, 1. 64, 65.

³¹ Ђ. Stratimirović, *Isprava o porodici Stratimirović*, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, XV, Spalato, 1892, 38; Исто, *Богин-Стратимировић*, 148.

³² ПУМА, књ. 15, 1. 117.

струко презиме Јововић-Стратимировић је из нешто каснијег времена и налази се на два престоним иконама, које су Андрија и Јово приложили манастиру Савини 1788. године.³⁵

Нема сумње да је истицање припадности породици Стратимировић било повезано са јачањем угледа њихових рођака Вучковић-Стратимировић у Јужној Угарској³⁶ и Стратимировића у Русији.³⁷ На посредничку улогу Русије указивале би и поменуте две престонне иконе, Богородице и Христа, које представљају најрепрезентативније дело руског иконописца.³⁸ На обе иконе налазе се натписи да су их приложили цркви Богородице „Андреи и Иоан Николаев Ивович от Стратинович“.³⁹ Оне су у исто време израђене и донете у Херцег-Нови, као и још две иконе које се налазе у истој цркви (сада су све у ризници манастира Савине). Једна је икона св. Јована, коју је приложио Антоније Јованов Лакетић-Стратиновић,⁴⁰ а друга је Успења Богородице, поклон Григорија Симеонова Лакетића-Стратиновића,⁴¹ рођака Андрије и Јова. Осим тога у цркви св. Спаса у Топли налази се велики тас на коме је натпис да га је поконио тој цркви „Благородни господин Јован Николајев Јововић от Стратиновић... здравља својего ради 1799“.⁴²

У току девете деценије XVIII века оба брата Јововића добили су од Венеције титулу капетана,⁴³ с којом се понекад јављају и у последњој декади тог столећа, нарочито у званичним списима.⁴⁴ Поред тога, осмог априла 1793. године Венецијански сенат је донео одлуку на основу „меморијала капетана Јована Стратимировића реченог Јововић из Херцег-Новог којим покорио моли да буде олакшан од тежине годишњих даћа на малобројна добра његове породице на тој територији (херцегновској) и на она у Имотском“, да се ослобађа од плаћања годишњих даћа и закупа земљишта на сва постојећа позната имања целокупна породица Стратиновић „или Стратимировић“, коју су у то време чинили пет огранака: речени Јововић, Лакетић, Симовић, Вучковић и Јелић. Пореске олакшнице, које су у суштини биле незнатне и износиле су око 7 цекина годишње, дате су због „особитих заслуга те племените породице“, која се више од једног столећа налазила под венецијанским господством да-

³⁵ Д. Медаковић, н. д., 29.

³⁶ Б. Стратимировић, Богић-Стратимировић, 116, 117, 139, 140 — илп. 3, 148, — илп. 83.

³⁷ Т. Поповић, Бока, 151; Д. Медаковић, н. д., 22, 23.

³⁸ Д. Медаковић, н. д., 63.

³⁹ Исто, 29; сл. 44, 45.

⁴⁰ Исто, сл. 46.

⁴¹ Исто, сл. 43.

⁴² С. Накићеновић, н. д., 441.

⁴³ ПУМА, фасц. 294, 1. 32, 23, X 1789.

⁴⁴ ПУМА, фасц. 319, 1. 260, 14. VII 1796.

јући да каже о вредности, способности, верности у најтежим и најопаснијим ситуацијама. Све то је потпуно било доказано аутентичним документима генералних провидура, ванредних провидура, посланика на османском двору, некадашњих поморских капетана и других врло поштованих грађана. Истог дана одлука је достављена ванредном провидуру за Далмацију и Албанију.⁴⁵

Последњи помен Андрије златара у расположивим херцеговским документима је од 14. јула 1796. године када је са братом Јовом склопио уговор о даривању земље у Пандурини (Топла) рођаку Луки Јелићу, златару.⁴⁶

⁴⁵ D. Stratimirović, *Isprava o porodici Stratimirović*, 38, 39; АХ, фасц. Стратимировић.

⁴⁶ ПУМА, фасц. 319, I, 260.

ЛАЗАР ИВАНКОВИЋ (1765—1791)

Први помен златара Лазара Иванковића, сина пок. Васа из Савине,¹ повезан је са размирицама које је имао са својом баком Јевросимом, удовом Галгора (Глига) Иванковића из Савице. Наиме, у марту 1765. Јевросима је давала изјаве о Лазару које су, по њему, биле неистините,² па се у априлу о томе расправљало на суду.³ Међутим, неспоразуми тиме нису окончани, те су Лазар и Јевросима предали у руке добрих људи решавање тог њиховог заједничког спора.⁴

О Лазаревој породици зна се само да је имао сина Јока, који се родио 10. октобра 1773. године,⁵ и који је такође био златар.⁶

Лазар је становао на Савини, а у Вароши је имао радњу.⁷ Локал, где се налазила та златарска радioniца и продавница, био је власништво Ивана Доменика Гвера, пок. Антуна. Лазар се ту уселио 12. фебруара 1777. године, а годишња кирија је износила 272,25 лира. Међутим, од 21. августа 1781. до почетка октобра 1788. године он није био тачан у плаћању најма, па је Гверу остао дужан 1.225,15 лира. Због тога му је власник локала дао законски рок од месец и један дан да испразни унајмљени простор.⁸ У новембру исте године Лазар је изјавио да признаје

¹ ПУМА, фасц. 224, I, 25, 22. III 1765.

² Исто.

³ ПУМА, фасц. 222, I, 4, 15. IV 1765.

⁴ ПУМА, фасц. 224, I, 30, 16. IV 1766.

⁵ Архив православне цркве у Херцег-Новом, Анаграф Савине, с. п.

⁶ В. биографију златара Јока Иванковића.

⁷ ПУМА, књ. 99/VII, I, 9, 10, 8. XI 1788.

⁸ ПУМА, фасц. 289, I, 157, 158, 4. X 1788.

свој дуг, који је, уз принадлежне трошкове, сада износио 1.547 лира и 17 солди, и обавезао се да ће Гверу отплатити дуг у ратама до потпуног подмирења.⁹

О Лазару Иванковићу познато је да је заједно са златарима Борћем Радићем-Кушевићем, Андријом Јововићем и Матом Милошевићем решавао 1782. године спор који је настао између два два златара Албанца из Дреча, настањена у Доброти и у Прчању.¹⁰ Крајем маја 1791. био је именован са Стјепаном Зотовићем у суд добрих људи, који је требало да реши међусобне спорове Јова Пантова из Сунђенана и Тома Станкова из Мељина.¹¹ Овај податак је и последњи расположиви помен о златару Лазару.

⁹ ПУМА, књ. 99/VII, 1. 9, 10.

¹⁰ ПУМА, књ. 95, 1. 64, 65.

¹¹ ПУМА, књ. 112, 1. 1, 2, 27. V 1791.

ЈЕФТО АНДРИЈЕ НИКОЛИНА ЈОВОВИЋ (1769—1777)

Јефто је био син Андрије и унук Николе Јововића, златара. У документима је обично означавао као Јефто Андрије Николина¹ Јововић.² Становао је у Топли,³ а пошто се не јавља посебно у списковима становника Топле, сигурно је живео у кући свога оца. Није познато ко му је била жена и да ли је имао деце.

У току 1769. године Јефто је већ као пунолетан похађао основну школу у Топли, која је вероватно била нека врста приватно организоване елементарне наставе коју су водили калуђери. Поменуто године пред вратима школе Јефта је ножићем ранио Јован Константиновић, који је такође био ђак исте школе. Јефто је тужио суду Јована, а у међувремену Андрија је физички напао калуђера Тодора Константиновића из Топле, свакако блиског Јованова рођака. Због тог физичког обрачунавања Тодор је опет тужио Андрију. Решење инцидента предато је на крају у надлежност суда добрих људи.⁴

О златарској делатности Јефта немамо података.

Јефто је одржавао везе са Котором. Почетком јуна 1777. године требало је да се појави у которском суду по налогу ванредног провидура,⁵ а крајем истог месеца ванредни провидур му је преко херцегновског провидура упутио позив да подигне

¹ ПУМА, фасц. 323, 1. 269.

² Исто.

³ ПУМА, фасц. 234, 1. 1; 259/I, 1. 134.

⁴ ПУМА, фасц. 234, 1. 1—6; М. Zloković, Mletačka uprava, 35.

⁵ ПУМА, фасц. 323, 1. 269, 10. VI 1777.

из дућана Петра Мариновића из Кута 12 барела⁶ ракије, коју је Мариновић споразумно заменио са Јефтом за испоручене ножеве.⁷ Тај податак је и последња расположива вест о златару Јефту.

⁶ Мластачки барел је износио 54,386 литара. — М. Влајиновић, п. д., I, с. в. Барил.

⁷ ПУМА, фасц. 259/I, 1. 134, 135, 26. VI 1777.

ЈОКО ЛАЗАРЕВ ИВАНКОВИЋ (1773—1843)

Златар Јоко Иванковић је био син златара Лазара Иванковића. Родио се 10. октобра 1773. године. Становао је на Савници. Осмог новембра 1820. оженио се Маријом Бурасовић, прељом (из Кумбора), која се родила 1794. а умрла 1875. године. У браку су имали три сина: Лазара (1822), Лесу (1824) и Митра (1829). Јоко је умро 16. јануара 1843. године.¹

¹ Архив православне цркве у Херцег-Новом, Анаграф Савнице, с. и.

ЛУКА ЈЕЛИЋ (1778—1822)

Породица Јелић је дошла у Херцег-Нови са владиком Саватијем Љубибратићем крајем XVII века, а према предању из Требиња,¹ тачније из села Орашја, које се налази на северној страни Зубачког Поља, и где се крајем XIX века знало да су преци породице Јелић, која је сматрана за најстарије братство у Зупцима, одселили у херцеговска села, у Крушевице, Мокрине и „код Новог“.² Лукин отац звао се Глигор.³ Живели су у Подима. У једном документу из 1791. године Лука се наводи као Лука Јелић покојног Глигора из Пода.⁴ Не знамо када је прешао у Нови. Јавља се међу становницима Топле 1778. године. Тада је у његовој кући било само двоје,⁵ вероватно поред њега, његова жена и дете.

Породица Јелић је припадала угледним житељима херцеговског краја. Лукин син Стефан Јелић био је богат трговац у Одеси. Поклонио је 1850. године цркви Вознесенија Христовог у Топли престолу икону Богородице у сребро оковану и позлаћену⁶ и „драгуљама искићену“, рад руске иконописне школе.⁷

¹ С. Накићеновић, н. д., 443.

² О. Бурић-Козић, Шума, Површ и Зупици у Херцеговини, СЕЗБ 5, Насеља српских земаља, II, Београд, 1903, 1243, 1244.

³ ПУМА, књ. 97/II, 1. 10, 27, I 1783.

⁴ ПУМА, фасц. 300, 1. 199.

⁵ Б. Миловић, Стаповиштво Топле, 88.

⁶ Т. Поповић, Херцег-Нови, 118.

⁷ С. Накићеновић, н. д., 442.

Лука је био у сродству и са племеником порочицом капетана Јова Јововића, реченог Стратимировић, који му је заједно са братом Андријом, златаром, даровао земљу у Панлурци, у Топли.⁸

Лука је имао златарску радњу у Вароши,⁹ али о његовој златарској делатности за сада се ништа не зна.

Поред златарства Лука се бавио и другим пословима. Крајем 1779. године тражио је од Луке Бошковића да исплати њему и његовим пословним партнерима трошкове које су имали због превоза породице Бркановић из Имотског у Херцег-Нови.¹⁰ Трошкови су износили 755 лира, па пошто тај дуг није био исплаћен Лука је тужио суду Борба пок. Станише Бошковића из Вароши, брата Лукиног.¹¹ Расплет дуговања одиграо се у јуну 1780. године када је на молбу златара Луке извршена заплена једног дела плодова са земље у Подима у поседу Борба Бркановића и његовог сина, који су, уствари, били прави Лукини дужници.¹²

Лука се бавио и трговачким пословима. У децембру 1784. године купио је од Јова Зубановића земљиште у Топли, заједно са Александром Ломбардићем, сином пок. Јована из Топле, угледним и богатим трговцем. На том терену, који је био на локалитету Под Зирине они су у првој половини 1788. године саградили један магацин.¹³

У расположивим документима Лука се представља и као земљопоседник, истина у малом обиму. Поред земљишта које је добио од својих рођака, браће Јововић-Стратимировић, у Топли, а вероватно у контексту својих потраживања, која су браћа Јововић подмирала 1791. године,¹⁴ купио је и некретнице од удовице Шири Топаловића из Топле, којој је 1795. године исплатио заосталих 11 млетачких талира и 5 лира.¹⁵

Од покретних добара Лука је имао барку, коју је дао у најам Јову Ника Радловићу из Пола. Због тога што му Јово није платио закуп наређено му је, крајем јануара 1783. године, да врати барку Луци и да плати уговорену кирмију.¹⁶

Са својим суграђанима у Подима Лука је одржавао сталне везе. Сем што је помогао породици Бркановић да дође у херцеговачки крај, затим давао барку у најам, уступио је Илији пок. Трипа Матишиновића 70 лира, које је Луци дуговао Гаврило

⁸ ПУМА, фасц. 309, 1, 260, 14. VII 1796; упор. и фасц. 300, 1, 199, 15. V 1791.

⁹ ПУМА, фасц. 315, 1, 91, 92.

¹⁰ ПУМА, књ. 94/III, 1, 7, 29, XI 1779.

¹¹ ПУМА, књ. 94/IV, 1, 2, 14, XII 1779.

¹² ПУМА, књ. 94/III, 1, 27, 1, VII 1780.

¹³ ПУМА, књ. 99/II, 1, 15, 16, 29, III 1788.

¹⁴ ПУМА, фасц. 300, 1, 199.

¹⁵ ПУМА, фасц. 315, 1, 91, 92, 17, III 1795.

¹⁶ ПУМА, књ. 97/II, 1, 10.

Пршуловић.¹⁷ Почетком 1787. године заступао је интересе Глига Петровића Јакова из Пода, у парници коју је водио са Вуком Буровим из Луштице. Вуку је тала заплаћено 9 талира у Глигорову корист, а новац је предат у Лукине руке.¹⁸ Када су настале „разлике“ између Луке и Томана Видаковића, именован је 1. фебруара 1793. суд добрих људи да реши те њихове несугласице, а то су опет били Поџани: Лазар Вуинов и Панто Павковић.¹⁹

Као и други Новљани и Лука се појављивао на суду. У децембру 1790. године на Лукину молбу позвани су на саслушање Јаков Буљенић и Павле Дубленић.²⁰ У марту 1791. покренута је грађанска парница против Илије, пок. Стјепана, Рађековића, који је Илији био дужан 18 цекина и 211,10 лира.²¹ Међутим, и Лука је бивао тужен. Тако је провидур Паптровићке комунитасе подигао оптужбу против Луке с мотивацијом да је проневерио 30 цекина Петра Љубишића и његовог брата, оба из Паптровића, који су били морнари на једној јавној лађи.²²

Последњи расположиви помен о златару Луки је од 15. јула 1822. године. Тада је „једна мала бутига покривена“ у Вароши. „Бе се сала наоли Лука Јелић“ припала Анбелјин, жени Сима Бурића из Топле, и Тади, жени Јока Вукајловића из Топле.²³

¹⁷ ПУМА, фасц. 294, I, 32, 33, 31, X 1789.

¹⁸ ПУМА, фасц. 281, I, 37.

¹⁹ ПУМА, фасц. 305, I, 33.

²⁰ ПУМА, фасц. 299, I, 38, 39, 14, VII 1790.

²¹ ПУМА, фасц. 300, I, 98—105, 21, III 1791.

²² ПУМА, фасц. 306, I, 5, 1793.

²³ АХ, фасц. Стратимировић, посебан лист, 15, VII 1822.

ТОДОР (1810—1817)

Златар Тодор био је из Њившиа. Дванаестог августа 1810. године умрла му је супруга Митра. Сахрањена је у цркви св. Борба у Топли.¹

У манастиру Савини налази се крст Евтима Лазарева, јеромонаха манастира Савине, чији је оков израдио Тодор у јулу 1817. године. Дрвени крст са сценама из Христовог живота има раскошан оков од злата, рађен у филигранској техници са украсима од ромбоналних плочица, канелираним коралима и црвеним и златним камењчићима.

¹ АХ, Црквени архив, Матичне књиге, Ф. 385, 1761—1819, с. п.

КОНСТАНТИН ВЕРУПА (1815)

О златару Константину Верупи зна се једино да је умро 7. фебруара 1815. године. Сахрањен је у цркви св. Вознесенија Христовог на Топли.¹

¹ АХ, Црквени архив, Матичне књиге, Ф. 385, 1761—1819, с. п.

Summary

THE GOLDSMITHS OF HERCEG-NOVI IN THE 18th CENTURY

Dr Đurđica PETROVIĆ

The contribution was written according to the documents kept in the Archives of Herceg-Novi and the Historical Archives of Kotor and consists of two parts: general and special.

In the general part the author gives a concise review of the development of crafts in Herceg-Novi in the period following the Venetian conquest of the town and leaving of the Turks. Considering the origin of the population, their ethnic and religious belonging their way of life, needs, habits, system of values it is stated that the goldsmith's trade was the leading one with the greatest number of craftsmen who worked for all the inhabitants of the town and its area in the 18th century.

From 1690, when the first goldsmith was registered in the first cadastre of Herceg-Novi, to the end of the 18th century there were 25 goldsmiths in Herceg-Novi. They were: Nikola Ubljanin (1690—1707), Ilija Jovanović Telembak (1699—1761), Stojan Radić Kušević (1709—1713), Petar Ivanović (1714), Petar Gojković (1714), Cvjetko Gojković (1715—1716), Andrija Telembak (1716—1718), Nikola Jovović (1729—1763), Jovo Avramović (1738—1789), Đorđe Radić-Kušević (1739—1804), Matija — Mato Milutinović Telembak (1740—1785), Frano the son of the late Matija (1748), Savo Duković (1748—1778), Marko Gorakuća (1750—1766), Gligor Popović (1756—1785), Savo Jovović called the Goldsmith (1758—1795), Andrija Jovović (1758—1796), Lazar Ivanković 1773—1843, Luka Jelić (1778—1822), Todor of Njivice (1810—1817), Konstantin Veruša (1815).

Except for Stojan Radić-Kušević, Frano of the late Matija who came to Herceg-Novi from Dubrovnik, Marko Gorakuća whose father came from Albania and the first goldsmith of Herceg-Novi Nikola who came from Ubli a mountainous village in the hinterland of Herceg-Novi, the goldsmiths belonged to the «new subjects», either those who moved to the area of Herceg-Novi towards the end of the 17th or the beginning of the 18th century from the Herzegovina of the time, or those whose fathers and grandfathers had done so. Generally they came from the outstanding families rewarded for their meritorious cooperation or participation in the Venetian war undertakings against the Turks, so that they had certain privileges in their new country and obtained a certain position among their countrymen.

Almost all the goldsmiths of Herceg-Novi were rich people. They owned land, vineyards, houses, shops, boats, ready money and some of them were merchants, too. Having economic power and social position they took a leading place in the evaluation of the craft itself. Their education contributed to it. The goldsmiths were literate unlike the majority of the inhabitants of Herceg-Novi of the time.

In the medieval tradition goldsmith's trade was hereditary. The father's trade was inherited by the son or the nearest cousin, or the son — in — law if the goldsmith had no male decendants, and the side branches of the

goldsmith's family would also take the trade. That family connection in the trade proves that goldsmith's trade was a profitable one in Herceg-Novi in the 18th century.

According to the demands of the time the goldsmith's trade developed in two streams: the production of gold objects for the church and functional, decorative and cult object for the citizens. The production of the gold objects was particularly remarkable in the first half of the 18th century when there was the need to create or complete the equipment of the newly built or already found churches and revive the religious life. There are, unfortunately, only six sacral objects to illustrate that rich production of the goldsmith's trade. Considering certain cult traits they contain all the style features characteristic for the goldsmith's workshops of Herzegovina in the 17th century and the early 18th century. For the inhabitants of the town and its surrounding the goldsmiths made gold-plates of the weapons, ornaments for the clothes, belts, knives, jewelry and the objects used in the households. The kind of the ornament, the kind of the metal and quality of work depended on the ethnic and religious belonging of the customer, his economic and social position. Therefore, the traits of the goldsmith's trade of Herzegovina are blended with the features of the contemporary Italian craft. All the kinds of gold products are analysed in this paper. The results of these analyses allow us to conclude that the goldsmith trade of Herceg-Novi in the 18th century had a certain reputation that reached beyond the range of the local.

A separate part of the paper contains the biographies of the 25 goldsmiths. They are mainly descriptive, following as much as it is possible, according to the archives material, a standard pattern: the origin of the family, the first records about the goldsmith, the goldsmith's activity in the trade, his economic position, his social position, relations with the surrounding, social functions and the last records in the available documents. The years put down by the name of the goldsmith denote the first and the last direct record of him in the accessible archives material.